

امام باقر علیه السلام الگوی زندگی

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور: امام باقر (ع) الگوی زندگی / نویسنده حبیب‌الله احمدی - ۱۳۳۶.

مشخصات نشر: قم: فاطیما، ۱۳۸۳.

مشخصات ظاهری: ص ۲۷۲

فروست: (فاطمیما ۷)

شابک: ۱۰۵۰۰ ریبال

وضعیت فهرست نویسی: فهرست نویسی قبلی

یادداشت: پشت جلد به انگلیسی: Habib -o-llah Ahmadi.

Imam Baqer (peace be up on him) the symbol
of life

یادداشت: کتابنامه: ص. [۲۶۹] - ۲۷۲؛ همچنین به صورت زیر نویس

موضوع: محمدبن علی (ع)، امام پنجم، ۱۱۴ - ۵۷ق. -- سرگذشتنامه

رده بندی کنگره: ۴۴BP/الف۳الف۸

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۹۵۵۲

شماره کتابشناسی ملی: م ۸۳-۳۹۶۰

پیشگفتار

سیره عترت

سیره‌نگاری از اندیشه و رفتار عترت اهتمامی همتای اهمیت تفسیر و توضیح قرآن دارد. زیرا که عترت همتای قرآن است. عترت همانند قرآن وحی، بی‌خطر است که اندیشه و رفتارش الگوی مطمئن در فراسوی هر انسان است. خدای سبحان همان گونه که یک متن جاوید به نام «قرآن» در اندیشه و فرهنگ، ارزانی بشر نموده است، شاخص‌هایی نیز از میان انسان‌ها به عنوان برترین انسان‌ها که مصون از هر خطر هستند، برگزیده است. تا پیمودن راه تکامل بر همگان هموار گردد و در عین حال حجت نیز بر همگان آشکار و شفاف شود. این

گزینش بدین خاطر است که هر گونه بهانه را از دست بهانه‌جویان بگیرد؛ تا کسی نتواند عذر آورد که پیمودن راه کمال در توان انسان نیست! همچنین با تبیین و تفسیر آشکار عترت از دین و قرآن، این دست‌آویز از کف کژراهگان نهاده می‌شود، که پندارهای خویش را به عنوان دین، بر جامعه تحمیل نمایند. زیرا عترت مفسر دین است. عترت دین را بی‌پیرایه و زلال تفسیر نموده و راه را بر همگان شفاف می‌سازد.

[صفحه 12]

راه شناخت عترت

عترت چون وحی و همگون قرآن است، دسترسی به اندیشه و رسیدن به فضایل و مناقب عترت از راه قرآن و گفتار و رفتار خود عترت امکان‌پذیر است. بیان فضایل و ویژگی‌های عترت از زبان عترت که وحی مصون از خطاست، میسر خواهد بود. بدین خاطر معرفی صحیح عترت تنها از طریق زبان وحی قرآن، و نیز خود عترت ممکن خواهد بود. زیرا به تعبیر امیر المؤمنین هیچ پرنده‌ی تیز پروازی به اوج عترت نمی‌رسد، تا بخواد از مناقب عترت سخن گوید؛ ینحدر عنی السبیل و لا یرقی الطیر [1] به همین خاطر همان گونه که تفسیر قرآن با قرآن و با زبان عترت امکان‌پذیر است، تفسیر عترت نیز با قرآن و زبان عترت شکل می‌گیرد؛ یعنی راه شناخت عترت، قرآن و عترت است.

اهمیت سیره‌ی عترت

همان نقشی که قرآن در تزکیه باورها و رفتارها به عهده دارد، عترت نیز در پاکی و تزکیه جامعه ایفا می‌نماید. اگر قرآن کتاب پاکی از هر نوع آلودگی اعتقادی و اخلاقی و رفتاری است، عترت که عدل و همتای قرآن است نیز همین نقش را تأمین می‌نماید. عترت در باورها، باور حق توحیدی را از هر نوع پیرایه پالایش می‌نماید. تمام نحلّه‌ها و پندارهای باطل را در بعد توحید و خدانشناسی رسوا می‌سازد. همان گونه که خود بر توحید زلال و شفاف است، دیگران را نیز به این باور شفاف فرا می‌خواند.

عترت جلوه‌ی اخلاق و رفتار همگون با وحی الهی است و از رفتار

[صفحه 13]

سترگ و فخیم بهره‌مند است. به گونه‌ای که یک مورد خطا و دغدغه در رفتار آن راه ندارد. اندیشه و اخلاق و رفتار عترت اصلاح هر کثر راهگی و هنجار هر نوع ناهنجاری می‌باشد.

عترت جام جهان‌نما

عترت به عنوان وحی ناطق در بعد باور و رفتار از هر خطر مصون است. به همین خاطر اندیشه و رفتارش برای دیگران الگو می‌باشد. عترت را خدای سبحان به عنوان افراد برگزیده انتخاب نموده است، تا دیگران با الگوگیری از آنان راه تکامل و تقوا را پیش گیرند.

به همین خاطر اندیشه و رفتار عترت آیینه ارزش‌های الهی و انسانی می‌باشد. هر کس خواهان زدودن عیب‌ها و کاستی‌های خویش در اندیشه و رفتار است، باید خود را بر این آیینه شفاف و بی‌غبار عرضه کند، تا کدورت‌ها و ناخالصی‌ها آشکار گردد و با آگاهی از آنها آلودگی‌ها را شستشو و پاک گرداند. زیرا عترت «جام جهان‌نما» برای همگان است.

این جام به صورت شفاف و زلال می‌درخشد و کاستی‌ها و عیب‌ها را برای همگان شفاف می‌سازد. تا چه کسی را چشم تیزبین و حق‌بین باشد که عیب خود را دیده و در اندیشه چاره بر آید.

پژوهش سیره‌ی عترت

با توجه به اهمیت سیره عترت که جام جهان‌نمای همگان است؛ این جام باید شفاف و بی‌غبار بدرخشد، و به همین خاطر چون ممکن است به اندیشه و رفتار عترت پیرایه‌های فراوان آویخته شود؛ تحقیق و پژوهش در سیره‌ی عترت امری بس مهم و در اولویت اول قرار دارد.

[صفحه 14]

دشمنان عترت همواره در تلاش بوده‌اند که چهره تابناک عترت را مخدوش جلوه دهند. چون خود آلوده بوده‌اند، تلاش نموده به جای این که از آیینه شفاف عترت عیب و نقش خویش را جستجو کنند، در صدد شکستن این جام زلال بر آمده‌اند. و این کار بسی نابخردی است که عده‌ای به آن دست یازیدند. به همین خاطر سیره‌نگاری از عترت، امری بس مهم می‌باشد. زیرا با قلم تحقیق

باید چهره‌ی تابناک عترت که خورشید حقیقت است آشکار شود. تا با قلم ژرف پژوهش پندارها و آویخته‌های فراوان که همانند هاله‌های ابر در برابر خورشیدهای فضیلت تیرگی می‌آفرینند، زدوده شوند. با کنار رفتن ابرهای تیره و بی باران و بی‌ثمر، چهره‌های درخشان، شفاف می‌گردد. بدین خاطر است که هزاران احادیث ساختگی و جعلی در راستای مخدوش جلوه‌گر نمودن چهره عترت بافتند و منتشر ساختند. تا خورشیدهای فضیلت را پنهان سازند و نیز انواع برداشت‌ها و تحلیل‌های کج و بی‌ارتباط به اندیشه و رفتار عترت، از عترت منتشر ساختند، که قلم‌های متعهد باید این پندارها را زدوده و این کژراهگی‌ها را اصلاح نمایند.

فرایند سیره‌نگاری

به لحاظ تفاوت سطوح جامعه که از کودکان و نوجوانان تا مراحل عالی حوزویان و دانشگاهیان، پژوهش سیره عترت و شفاف ساختن اندیشه و رفتار عترت در سطوح متفاوت بر همگان بایسته است. به هیچ وجه نباید تبیین سیره عترت در یک سطح بسنده شود. زیرا لایه‌های متفاوت جامعه

[صفحه 15]

نیازمند الگوگیری از اندیشه و رفتار عترت می‌باشند. به همین خاطر قلم‌ها نیز باید در این سطوح متفاوت به گردش در آیند و هر قلمی سطح مخاطب خویش را در نظر بگیرد و با آنان گفتگو نماید.

همچنین بر فرهنگ سازان و نهادهای فرهنگی جامعه بایسته است، در مراحل متفاوت برنامه‌سازی و فرهنگ آفرینی نمایند. با بهره‌گیری از اندیشه و رفتار عترت، کودکان و نوجوان و جوانان، میان سالها و عموم مردم و نیز حوزویان و دانشگاهیان را فرهنگ‌سازی نمایند. تا همگان راحت و آسان به اندیشه و رفتار عترت دست‌یازی نمایند و از کوثر معارف و اندیشه و زلال و رفتار پاک بهره گیرند.

در هر صورت این نوشتار که نگارش و تحقیق سیره؛ یعنی اندیشه و رفتار باقرالعلوم علیه‌السلام می‌باشد، در چهار بخش انجام گرفته است. در بخش نخست نگاهی کوتاه به زندگی حضرت شده؛ در بخش دوم برخی فضایل حضرت مورد تحقیق قرار گرفته؛ در بخش سوم هم برخی از آموزه‌های عرشی حضرت بررسی و تقدیم علاقه‌مندان حضرت شده است و در بخش چهارم که عمده‌ترین بخش نوشتار را شکل می‌دهد، موضع‌گیری‌های باقرالعلوم علیه‌السلام در برابر

جریان‌های اجتماعی مورد پژوهش قرار گرفته است. به امید الگوگیری از اندیشه زلال و رفتار پاک سلاله فاطمه و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، این نوشتار را تقدیم به روح پاک و بلند وارث دانش پیامبران و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، «باقر علم النبیین»، می‌نماییم. و لله الحمد و سلام الله علی وارث علم النبیین من الاولین و الاخرین [صفحه 18]

سیری در زندگی امام باقر علیه السلام

شهد کوثر

فاطمه (س) مصداق بارز کوثر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشد. زیرا که فاطمه درخت تنومند آن سویی است که شاخسارهای آن به زندگی این سویی فراز شده‌اند. این درخت شاخه‌هایی به بلندای قامت نور قد برافراشته. این درخت، میوه‌های شاداب و پر طراوت و شیرین را به کام حقیقت جویان می‌چکامد. فاطمه (س) کوثر، و فرزندان آن شهد شیرین بر کام همگان می‌باشند. این شجره طیبه همواره شاخه می‌افرازد و همواره از شاخه‌های پرفراز آن میوه‌های شیرین و شاداب بیار می‌نشیند، توتی اکلها کل حین [2].

دو شاخسار بلند این شجره‌ی طیبه، حسن و حسین (علیهما السلام) هستند، که سر آمد همگان، می‌باشند. این دو شاخسار هنگامی که به یکدیگر می‌پیوندند، چگونه میوه‌های بیار خواهند آورد؟ محمد بن علی، باقر العلوم علیه السلام از چنین نسبی پاک بهره‌ور است. مادر از تبار حسن علیه السلام، پدر از تبار پاک حسین علیه السلام. پیوند این دو تبار، میوه‌ای به نام «محمد» بیار می‌نشانند. محمد بن علی (علیهما السلام) که خود کوثر دانش و فضیلت است از [صفحه 19]

دو شاخسار کوثر فضیلت، رویش می‌نماید. اینان شکوفه‌های دامن پر برکت فاطمه (س) و از برکات بی‌پایان علی علیه السلام می‌باشند، که از درخت تنومند ولایت رویش نموده‌اند. کدامین نسل را شفاف‌تر و پاک‌تر و درخشان‌تر از نسل باقر العلوم علیه السلام می‌توان جستجو نمود؟! کدامین میوه همانند باقر العلوم علیه السلام شهد شیرین کوثر می‌باشد؟!!

ولادت

بیشتر سیره‌نگاران و مورخان ولادت باقر العلوم علیه‌السلام را در سال 57 هجری می‌نگارند. ابن ثلج بغدادی سال ولادت حضرت را سال 58 می‌نویسد [7]. اما در مورد روز ولادت حضرت تفاوت دیدگاه فراوان است. بسیاری از مورخان اول ماه رجب را که معروف است، می‌نگارند؛ [8] لیکن بیشتر نویسندگان تاریخ ولادت حضرت را سوم ماه صفر می‌دانند [7] برخی هم روز ولادت را بیان نمی‌کنند [8] از میان این دیدگاه‌ها گرچه معروف اول ماه رجب است؛ لیکن بیشترین نقل‌ها در مورد سوم ماه صفر می‌باشد. در عین حال نکته غیر قابل‌خدشه این است، که مورخان قریب به اتفاق [صفحه 20]

سال ولادت امام باقر را سال 57، سه سال پیش از حادثه عاشورا می‌نگارند. این نکته همان واقعیت را ثابت می‌کند که امام سجاد علیه‌السلام در حادثه کربلا نوجوان نبوده، بلکه جوانی بیش از بیست ساله بوده و ازدواج کرده بوده و فرزند برومندی همانند امام باقر (علیهما السلام) داشته است. از این جهت دیدگاه برخی نویسندگان که می‌نگارند امام سجاد علیه‌السلام در حادثه کربلا نوجوان بوده است مردود است [7].

در هر صورت بعد از ولادت مولود مبارک، آداب ولادت در مورد وی اجرا می‌گردد. وی را شستشو داده و در گوش راست «اذان» و در گوش چپ «اقامه» قرائت و به مقدار وزن موهای سرش نقره صدقه پرداخت می‌شود. همچنین گوسفندی را که برای وی عقیقه شده بود، بین فقرا تقسیم می‌نمایند [8].

مادر

پدر باقر العلوم علیه‌السلام علی بن الحسین، از تبار رسول الله (علیهم السلام) می‌باشد، که در فضایل بی‌بدیل و برترین انسان است. سخن درباره پدری چون سید الساجدین علیه‌السلام در محل مناسب خود نگاشته شده است. اما مادر محمد بن علی (علیهما السلام)، «فاطمه» بنت الحسن از تبار حسن المجتبی علیه‌السلام است. محمد بن علی اولین علوی است که از جانب پدر و مادر علوی و فاطمی نسب می‌باشد.

محمد بن علی با دو واسطه به کوثر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، فاطمه

زهرا (س) پیوند

[صفحه 21]

می خورد. مادر فردی پاک و بی‌بدیل است. در پاکی به مرحله‌ای بار یافته است که عترت از آن با عنوان «صدیقه»، یعنی راستگو یاد می‌کنند. آن هم پاکی و برتری که همانند ندارد، کانت صدیقه لم تدرک فی آل الحسن امرأة مثلها [9] «وی صدیقه می‌باشد. در تبار حسن مجتبی علیه‌السلام زنی همانند وی نمی‌باشد.» محمد بن علی علیه‌السلام از تبار دو ریحانه‌ی بهشت، حسن و حسین و راستگوترین انسان‌ها است، اول من اجتمعت له ولادة الحسن و الحسين و كان اصدق الناس [10] ستایش با این لقب زیبا همان ستایش‌ای است که قرآن از مادر پاک مسیح، یعنی مریم (س) می‌نماید، و امه صدیقه [11].

در ستایش این دو هیچ تفاوتی وجود ندارد. اگر مریم صدیقه و پاک است که پاکی و راستگویی آن را قرآن تأیید می‌نماید، فاطمه بنت الحسن نیز صدیقه است که عترت همتای قرآن پاکی و راستگویی آن را تأیید می‌نماید. ستایش فراگیری که همانند این بانوی مطهره در تبار حسن علیه‌السلام یافت نمی‌شود، لم تدرک فی آل الحسن امرأة مثلها.

مادر در رشد معنوی و طهارت و تقوا به مقام «ولایت الله» بار می‌یابد. به گونه‌ای که خیلی آسان در نظام هستی تأثیرگذاری نموده و با اذن خداوند کرامت پدیدار می‌سازد. هنگامی که حضرت در کنار دیواری نشسته بودند، دیوار شکاف برداشته و صدای مهیب فرو ریختن آن را همه می‌شنوند. این زن پاکدامن با دست خویش به دیوار در حال سقوط اشاره نموده و به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سوگند می‌دهد که سقوط نکند، دیوار معلق میان

[صفحه 22]

زمین و آسمان می‌ماند تا وی از آنجا عبور نموده، آن گاه سقوط می‌کند [12]. همچنین مادر از جهت رشادت و زیبایی بی‌نظیر است. جمال الهی در وی جلوه‌گر شده است؛ زیباتر از هر زیبا ساختار و اندام وی را پدیدار ساخته است، لم یدرک فی الحسن مثلها [13].

آن زیبایی روحی و معنوی که پاک و مطهر از هر آلودگی است، همانند مریم صدیقه می‌باشد. زیبایی اندام وی نیز، از هر زیبا رویی زیباتر است. فرزندی که میوه این زیبایی هاست همانند ریشه و اصل خود زیباترین و شاداب و پرنشاط‌ترین خواهد بود.

نام‌گذاری

بی تردید نام نیک برخاسته از فرهنگی غنی و پر بار است. افراد آشنا با فرهنگ غنی همواره در گزینش نام برای کودکان این جهت را از نظر دور نمی‌دارند. همچنین آداب و رسوم و فرهنگ نوع مردم بر این است که مراسم ولادت نوزاد را مانند اذان و اقامه در گوش گفتن و عقیقه نمودن و انتخاب نام را با اجازه‌ی بزرگترهای خاندان انجام می‌دهند. این کار در عین احترام به آنها، فرصت بهره‌وری از فرهنگ آنان را فراهم می‌سازد.

این حقیقت در مورد برگزیدگان خدا مانند انبیا و امامان به نوعی برتر جلوه‌گر است. نام آنان نیز همانند خودشان از جانب خدای سبحان انتخاب می‌شود. در مورد نام‌های امامان این گونه روایت است که نام امامان در

[صفحه 23]

لوح بهشتی از بهشت در اختیار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قرار می‌گیرد. حضرت آن لوح را در اختیار فاطمه (س) دخترش قرار می‌دهد. این اقدام شاید بدین خاطر است که فاطمه، مادر می‌باشد. مناسب است که نام فرزندان در اختیار وی قرار گیرد. در هر صورت نام نامی امام باقر علیه‌السلام نیز در آن لوح آمده است: فاعطاه فاطمة (س) و فیه اسماء الائمة من بعده و کان فیه محمد بن علی الامام بعد ابیه [14].

به همین خاطر نام گرامی امام باقر علیه‌السلام نیز ده‌ها سال پیش از ولادتش از جانب خدا، توسط پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم انتخاب شده است. همان گونه که جابر بن عبدالله انصاری رضی الله عنه نقل می‌کند که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به وی بشارت داده بود که به زودی، فرزندی از فرزندان حضرت را ملاقات خواهد نمود، که همان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و ملقب به لقب زیبای «باقر العلوم» می‌باشد، یوشک ان تبقی حتی تلقی ولدا لی من الحسین یقال له محمد یبقر علم الدین بقرا [15] «امید است تو زنده بمانی تا یکی از فرزندان حسینم را ملاقات کنی که نامش محمد است، وی دانش دین را شکوفا می‌سازد». این گونه است که انسان‌های ملکوتی و آسمانی نام و نشان‌شان نیز از ملکوت و عرش الهی می‌باشد. نام زیبای «محمد» از جانب خدای سبحان و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و نشان پر افتخار «باقر العلوم» از جانب عرش، ارزانی فرزند برومند فاطمه (س) می‌گردد. همان نشان زیبای باقر العلوم که به حضرت

افتخار می‌نماید.

[صفحه 24]

نام و نشانه‌ها

نام حضرت همنام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم «محمد» و تنها کنیه وی «ابوجعفر» می‌باشد [16].

نویسندگان هفت لقب معروف برای محمد بن علی علیه‌السلام عنوان نموده‌اند، باقر العلم، شاکر، هادی، امین، صابر، شاهد و شبیه. از همه معروف‌تر باقر العلم است. که این لقب زیبا از جانب خدای سبحان و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم انتخاب می‌شود، عرفه بباقر العلم [17] همان گونه که نام حضرت (محمد) از جانب خدای سبحان توسط رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم برای حضرت برگزیده شد. محمد بن علی علیه‌السلام از نظر دانش به مقامی بار یافته است که خدای سبحان وی را «باقر العلم» یعنی شکوفا کننده علم دین و نمایان سازنده دانش می‌نامد. این نشان پر افتخار از جانب مبدأ علم و دانش ارزانی فرزند فاطمه (س) می‌شود. علت این نشان افتخار نیز توضیح داده شده است که، محمد بیقر علم دین بقرا. محمد بن علی علم دین را شکوفا می‌سازد. که حتی به این لقب زیبا در کتاب‌های آسمانی پیش از قرآن معروف بوده است، المعروف فی التوراة بباقر [18] «در تورات حضرت معروف به باقر می‌باشد». [19].

[صفحه 25]

اندام

رهبران برگزیده الهی همواره از جاذبه‌های اندامی و روحی و معنوی فراتر از انسان‌های عادی بهره‌ورند. آنان همان گونه که در ویژگی‌های روحی بر همگان برتری دارند و به خاطر همین برتری‌های معنوی مانند دانش و پاکی از جانب خدای سبحان به منصب مهم رهبری برگزیده می‌شوند؛ از جهت ویژگی‌های جسمی و اندامی نیز از اندامی زیبا، شکیل، جاذب، بهره‌مند می‌باشند.

اندام امامان مانند پیامبران زیبا و جاذب و موزون است. در میان پیامبران اندام شکیل و نمکین از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشد، که بر همه پیامبران برتری دارد. در میان امامان معصوم، امام مجتبی علیه‌السلام شبیه‌ترین

فرد به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم عنوان شده است. نیز در مورد امام باقر علیه السلام در همانند بودن به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این گونه روایت است که، رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به جابر فرمود: تو به زودی فردی از تبار مرا مشاهده خواهی نمود که نامش همانام من و شکل و شمایلش همگونترین با من است، انک سندرک رجلا منی اسمہ اسمی و شمائله شمائلی [20].

همگونی باقر العلوم به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تا آن مقدار است که عنوان «شبییه» یعنی همانند بودن به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یکی از القاب حضرت به شمار آمده است. شمایل حضرت همانند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم است. برای آشنایی با اندام حضرت به ویژگی‌های اندام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مراجعه شود [21].

[صفحه 26]

تربیت

مربیان لایق و شایسته نقش محوری در افراد ایفا می‌نمایند. اندیشه‌های بلند و عرشی و دامن‌های پاک مربیان همواره تربیت یافتگان را به مراحل اوج انسانی عروج می‌دهند. و اینک شهد کوثر در دامن فرزندان پاک که خود نیز کوثرند، قرار می‌گیرد. مراحل رشد محمد بن علی (علیهما السلام) در مهد پرورش فرزندان شکل می‌گیرد.

محمد بن علی (علیهما السلام) حدود نه سال دوران کودکی خویش را افزون بر سایه پر مهر پدری، در جوار حسین بن علی (علیهما السلام) کوثر اندیشه‌ی زلال و حیانی سپری نمود. در این مدت از رفتار سترگ حضرت آزادی و سترگی آموخت.

دست تقدیر کودک سه ساله را همراه کاروان ستم‌سوز حسین علیه السلام نموده و محمد بن علی (علیهما السلام) در زمره افرادی است که حادثه کربلا را از نزدیک مشاهده نمود؛ مصیبت‌های آن را به جان خرید؛ سرو قامت و استوار به استقامت درس پایداری آموخت. حادثه کربلا آن هم در دوران کودکی نقش مهم در سترگی و ستم‌سوزی محمد بن علی (علیهما السلام) عهده‌دار شده است.

در این دوران سه ساله و پس از آن، این کودک برومند در آغوش پر مهر سید الساجدین علیه السلام و مادر سترگ و پاک دامنش قرار دارد. مادر پاک‌دامن و

صدیقه و فرزانه‌اش که سرآمد همگان است، کودک را در آغوش می‌فشارد و پدر کریم و پر مهری چون سید العابدین علیه‌السلام یادگار حسین بن علی (علیهما السلام) هر روز پرچمی از هدایت در فراسوی راه وی بر می‌افرازد و فرزند خویش محمد را به پیروی از اعلام رهنمون، فرا می‌خواند.

[صفحه 27]

اندیشه‌های زلال و حیانی، سترگی و مقاومت، منش و بزرگی، عزت نفس، پاکی و عبودیت در پیشگاه خدای لایزال؛ درس‌هایی است که محمد بن علی (علیهما السلام) از مکتب وحی سید العابدین علیه‌السلام فرا می‌گیرد. در اندیشه آن گونه زلال و بلند پرواز است، هیچ تیز پروازی به بلندای آن نمی‌رسد. در رفتار آن گونه سترگ و مقاوم است که هیچ حادثه تلخ و ناگواری، وی را از مسیرش که مسیر صراط مستقیم است، انحراف نمی‌دهد.

این در حالی است که دوران کودکی و نوجوانی و جوانی حضرت همزمان با دوران سیاه و ستمگر اموی می‌باشد. حاکمان اموی از هر سو فشار را بر عترت آل رسول و تشکل همسوی آنان مضاعف ساخته و از هیچ ستم و جنایت بر آل علی و هواداران آنان فروگذار نیستند.

دوران تلخ حزب عثمانیه که سیاه‌ترین دوران در تاریخ اسلام به شمار می‌رود در اوج جبروت و ستمگری است. خشونت حکام و حوادث تلخی مانند حادثه ننگین «حره» در مدینه، سرکوب آزادی خواهان و انقلاب‌هایی چون نهضت توابین، نهضت مختار، و مهار شورش عبدالله بن زبیر و... همگی در دوران نوجوانی و جوانی امام باقر علیه‌السلام شکل می‌گیرند. این دوران نقش خود را بر هر فرد به ویژه خاندان علی علیه‌السلام ایفا می‌نماید. این گونه جریان‌های اجتماعی و این گونه حوادث تلخ و برخی شیرین نقش مهم در شکل‌دهی هویت افراد به ویژه افراد سرشناسی چون محمد بن علی (علیهما السلام) ایفا می‌نماید. دامن پر مهر جد و پدر و مادر پاک و نیز فضای اجتماعی با این ویژگی‌ها در تربیت و پرورش حضرت تأثیرگذاری می‌نمایند.

[صفحه 28]

فرزندان

فرزندان محمد بن علی (علیهما السلام) را از چهار نفر تا هفت نفر می‌نگارند. از میان هفت نفر، 5 پسر و دو دختر نام می‌برند، که از دو همسر و دو کنیز به دنیا

آمده‌اند. شیخ مفید در این باره می‌نویسد: فرزندان حضرت هفت نفرند، ابو عبدالله جعفر بن محمد علیه‌السلام، عبدالله که این دو از ام فروه دختر قاسم بن محمد بن ابی‌بکر به دنیا آمده‌اند. ابراهیم و عبیدالله از ام حکیم. علی و زینب از کنیز. ام سلمه نیز از کنیز [22] مناقب می‌نویسد، جعفر علیه‌السلام و عبدالله از ام فروه، علی و ام سلمه و زینب از کنیز. عبیدالله و ابراهیم از ام حکیم [23].

اربلی می‌نویسد، جعفر و عبدالله از ام فروه، ابراهیم و عبیدالله از ام حکیم، علی و زینب از کنیز و ام سلمه نیز از کنیز [24] طبرسی و محمد بن سعد، فرزندان حضرت را هفت نفر عنوان، ولی شش نفر را نام می‌برند [25].

برخی هم فرزندان حضرت را شش نفر نام می‌برند [26] برخی دیگر فرزندان حضرت را چهار نفر می‌شمارند [27] از میان فرزندان جعفر بن محمد علیه‌السلام، فرزند بزرگ حضرت است و به همین خاطر تنها لقب حضرت «ابوجعفر» می‌باشد.

[صفحه 29]

شهادت

در حالی که بیشتر نویسندگان سال 114 را سال شهادت باقر العلوم علیه‌السلام می‌نگارند [28] دیدگاه‌های بسیاری دیگر نیز در منابع به چشم می‌خورد [29] در این گونه موارد که تفاوت دیدگاه فراوان است می‌توان به همان دیدگاه معروف که بیشتر محققان بر آن باورند، اعتقاد نمود، که سال شهادت حضرت همان 114 هجری می‌باشد.

نکته مهم دیگر علت شهادت حضرت می‌باشد. چون حضرت تشکل همسوی اهل بیت را ساماندهی می‌نمودند و چون نقش محوری در پدیداری یک جریان اجتماعی و فرهنگی علیه فرهنگ سازی حزب عثمانیه پدیدار ساخته بود. بدین سبب وجود حضرت برای حزب عثمانیه تلخ کامی‌های فراوان در پی داشت.

نظام سیاسی هیچ گاه نقش اجتماعی و فرهنگی حضرت را بر نمی‌تابید

[صفحه 30]

و در نهایت با حيله و تزوير حضرت را در زمان هشام بن عبدالملک زمامدار ستمگر اموی به شهادت می‌رساند. که شرح این ماجراها (حرکت‌های فرهنگی و اجتماعی حضرت) در همین نوشتار به مقدار توان تحلیل و تبیین شده‌اند.

برخی مسمومیت حضرت را به هشام بن عبدالملک نسبت می‌دهند [30] و برخی ابراهیم بن عبدالملک را سبب این جنایت معرفی می‌کنند [31] با توجه به این که زمان شهادت حضرت در زمان زمامداری هشام بوده و با توجه به این که مدت کوتاه زمامداری ابراهیم در سال 126 هجری بوده است، هماهنگی این دو می‌تواند این گونه باشد که این جنایت به دستور هشام در شام دسیسه و به وسیله ابراهیم در زمان هشام در مدینه اجرا شده باشد. و یا نسبت به ابراهیم بن عبدالملک اشتباه می‌باشد. و الله سبحانه هو العالم. در هر صورت بعد از انجام مراسم تجهیز، بدن پاک و مطهر حضرت در جوار پدر بزرگوارش سید الساجدین علیه‌السلام در قبرستان بقیع به خاک سپرده شد.

پیش از رحلت

از زبان امام صادق علیه‌السلام این گونه روایت است: پدرم باقر العلوم علیه‌السلام روزی آن مقدار بیمار شدند که بستگان در کنار وی گریان شدند. حضرت به آنان نگاهی کرد و فرمود، دو نفر (دو فرشته) به من خبر دادند که در این بیماری خواهی مرد. آنگاه حضرت بهبود یافت و زندگی خویش را ادامه داد.

[صفحه 31]

روز دیگری که آثار بیماری در وی مشاهده نمی‌شد، رو کرد به من و فرمود: فرزندان آن دو نفر (فرشته) که آن زمان بیماری نزد من آمده بودند، اینک به من اطلاع دادند که در فلان روز و فلان ساعت رحلت خواهی نمود. آن گاه همان گونه که حضرت پیش‌گویی نمودند، شد. در همان ساعت و همان روز رحلت نمودند. [32].

همچنین از زبان امام صادق علیه‌السلام روایت است، هنگامی که پدرم بیمار شدند به من فرمودند عده‌ای از مردم مدینه را خبر کن تا نزد من آیند و شاهد وصیت من باشند. هنگامی که عده‌ای نزد حضرت آمدند، این گونه وصیت نمود: فرزندانم جعفر، هنگامی که من رحلت نمودم مرا غسل داده و کفن می‌نمایم، آن گاه برای من قبر آماده می‌سازی و اگر دیدید رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم لحد برای من آماده ساخته است، تصدیق می‌کنید.

آن گاه فرمودند قبر مرا به مقدار چهار انگشت از سطح زمین بالا می‌آوری و بر روی قبر آب می‌پاشی. هنگامی که آن افراد از محضر پدرم بیرون شدند، به پدرم عرض کردم این دستورها را به من می‌فرمودی، انجام می‌دادم، نیازی به حضور

شاهدان نبود. پدرم فرمودند می‌خواستم نزاع و اختلاف پدید نیاید، فقال اردت ان لا تنزع [33].

این سیره تابناک امام آموزنده است و تأکید بر وصیت در هنگام مرگ است. نکته جالب دیگری که از سیره سراسر نور حضرت به کف می‌آید، این است که این روش زمینه هر نوع نزاع و اختلاف را پیشاپیش از بین می‌برد. بر وصیت خود شاهد می‌گیرد، تا زمینه اختلاف و هر گونه سوء [صفحه 32]

استفاده از بین برود. که اگر به این نکات حساس توجه شود، بسیاری از درگیری‌ها و مشاجرات که در میان وارثان متوفی پدید می‌آید، از بین خواهد رفت.

پارچه‌ی کفن

بهترین پارچه برای کفن پارچه از جنس پنبه با رنگ سفید است. از امام صادق علیه‌السلام روایت است که پارچه کتان برای بنی‌اسرائیل و پارچه پنبه‌ای برای امت محمد صلی الله علیه و آله و سلم است [34] باقر العلوم از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند، زیباتر از پارچه سفید برای لباس وجود ندارد، پس مردگان خود را نیز با پارچه‌های سفید کفن کنید، فالبسوه موتاکم [35]. و نیز مستحب است میت را در لباسی که با آن نماز می‌خوانده و نیز لباسی که با آن احرام بسته است، کفن کنند [36] نیز روایت است که مرغوبترین پارچه برای کفن انتخاب شود، که زینت اموات کفن آنها است. امام صادق علیه‌السلام: جیدوا اکفان موتاکم فانها زینتهم [37].

بهتر از حتی پارچه پنبه‌ای، پارچه «برد یمانی» است که بر آن تأکید شده است. اول برد، اگر فراهم نبود، پنبه. امام صادق علیه‌السلام: الکفن یکون بردا فان لم یکن بردا فاجعله کله قطنا، [38] فتوای فقها نیز اولویت پارچه برد

[صفحه 33]

است [39].

به همین جهت امام باقر علیه‌السلام وصیت نمود در پیراهنی که با آن نماز می‌خواند، کفن شود، انه اوصی ان یکفن فی قمیصه الذی کان یصلی فیه [40] و نیز وصیت می‌نماید در پارچه برد یمانی کفن شود که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نیز یکی از پارچه‌های کفنش (پارچه سرتاسری) برد یمانی بوده است

[41].

و نیز در مورد پس از رحلت شخصی، از زبان امام باقر علیه‌السلام این گونه نقل است؛ هنگامی که یکی از شیعیان را به خاک سپردند حضرت به بالای قبر این گونه دعا کرد: اللهم صل وحدته و انس وحشته و اسکن الیه من رحمتک ما یستغنی بها عن رحمة من سواک [42] «خدایا تنهایی وی را به جمع و ترس و وحشت وی را به انس برگردان، و وی را از آن گونه رحمت خویش بهره‌مند ساز، تا از رحمت و رأفت غیر تو بی‌نیاز باشد».

باقر العلوم علیه‌السلام وصیت کرد مقداری از اموال خویش را هزینه دایر نمودن مراسم عزاداری و ندبه برای وی بنمایند، اوصی ابوجعفر علیه‌السلام بثمان مائة درهم لماتمه [43] البته مجالس عزا که برای میت طلب غفران می‌شود و در حق وی دعا می‌شود برای درگذشته مفید است. افزون بر این که تسلی برای بازماندگان نیز می‌باشد.

باقر العلوم علیه‌السلام در این جهت نیز نکته مهم را می‌آموزد و آن این که حضرت وصیت می‌کند مراسم عزاداری وی در منا هنگام حضور حجاج [صفحه 34]

برای انجام مناسک باشد. از زبان امام صادق علیه‌السلام این گونه روایت است که پدرم به من فرمود از اموال من مقداری صرف عزاداری من به مدت ده سال در منا بنما، اوقف لی من مالی کذا و کذا للنوادب تندبونی عشر سنین بمنی ایام منی [44].

ایام منا و جمعیت منا از ویژگی مهم برخوردار است. یکی این که افرادی که در مراسم شرکت می‌کنند حجاج هستند که بیشتر مناسک حج را انجام داده و افرادی پاک و منزّه می‌باشند؛ دعای آنان در حق دیگری مؤثر است. و نیز سرزمین منا سرزمین وحی و حرم امن الهی است. نیز حجاج از تمام اکناف و بلاد اسلامی حضور دارند که می‌توانند از اجتماعات مهم موسم بهره ببرند و اخبار آن را به نقاط دیگر منتقل کنند. به همین خاطر باقر العلوم علیه‌السلام به مراسم عزاداری جهت می‌دهد که بیشترین بهره‌برداری معنوی و فرهنگی از آن بشود. از جانب دیگر بر دیگران همانند همسایگان است که از خانواده ماتم زده دل‌جویی کنند، حتی برای آنان طعام فراهم نمایند. از باقر العلوم علیه‌السلام در این باره این گونه روایت شده: برای بازماندگان در گذشته سه روز غذا فراهم نمایید [45].

[صفحه 36]

برخی فضایل امام باقر علیه السلام

تفسیر عترت

زالالترین اندیشه و پاکترین رفتار در زندگی عترت شکل گرفته است. به همین سبب افراد عترت برگزیدگان خدای سبحان در جامعه می‌باشند. در عین حال که سراسر اندیشه و رفتار عترت همانند عدل عترت، قرآن نور است، جامعه را بی‌نیاز از تفسیر و تحلیل اندیشه و رفتار آنان نمی‌سازد. قرآن که سرتاسر نور است و خویشتن را نور می‌نامد، و اتباعوا نور الذی انزل معه [46]، نیاز به تفسیر و تحلیل صحیح دارد. تا راه های پیش داوری‌های تحمیلی و آویخته‌های پنداری مسدود گردد. کسی نتواند پندارهای آغشته به باطل خویش را به ساحت قرآن نسبت دهد.

عترت نیز همانند قرآن گرچه نور محض است و گرچه هیچ گونه باطل و کژراهگی در ساحت قدس آن راه نمی‌یابد، لیکن اندیشه و رفتار عترت که الگوی همگان است، باید صحیح، پیرایش شده از هر نوع آویختگی‌ها تفسیر گردد. بویژه این که گفتارها و رفتارها در خطر تغییر و انحراف و

[صفحه 37]

تفسیر به رأی‌های فراوان هستند.

با توجه به اهمیت موقعیت اجتماعی عترت، دستان آلوده و سیاست‌های باطل‌گرا چون جبهه‌گیری‌های عترت را بزرگترین چالش در نیل به اهداف شوم خویش می‌بینند؛ در صدد مقابله به آنها برخاسته و تلاش فراوان نموده تا خیزش‌های اجتماعی هوادار عترت را مهار نمایند. می‌کوشند تا سرچشمه‌های کوثر را با انواع آلاینده‌ها مخدوش سازند.

این همه پیرایه بستن به اندیشه‌ها و رفتار عترت و حتی خود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و این همه تلاش برای پراکنده کردن حدیث‌های ساختگی به زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و عترت، از همین جهت سمت و سو می‌گیرد. عترت که کوثر معارف زلال و توأم با کردار پاک و سترگ است، هیچ گونه آلودگی دامنش را تهدید نمی‌کند. آنچه به اندیشه و رفتار عترت آویخته شده و هزاران حدیث ساختگی که شرح آن در همین نوشتار اشاره شده است، همگی در راستای مخدوش نمایان ساختن اندیشه و رفتار عترت است. تا آنان را از الگوپذیری ساقط نمایند.

بدین سان تفسیر اندیشه و رفتار عترت از بایسته هایی است، همانند تفسیر قرآن که در اولویت اول قرار دارد. اندیشمندان بویژه قلم بدستان باید به این مهم همت گمارند. تا خورشیدهای هدایت و رهنمون، در هاله های از اوهام پنهان نگردد و گرد و غبار پندارهای باطل بر چهره های درخشان و نمایان آنان، غبار اندوزی ننمایند.

عترت منبع فضایل انسانی در عقیده و رفتار است. عترت شاخص های رهنمون در پیمودن راه مستقیم است. عترت خود صراط مستقیم به مقصد است. می باید این صراط همان گونه که هست نمایان گردد تا رهنمون

[صفحه 38]

پیروان و الگوپذیران قرار گیرد.

با این بیان بایستگی تحلیل و تفسیر سیره ی عترت در عرصه های اندیشه و رفتارهای فردی و تربیتی و اجتماعی شفاف می گردد. این نکته نیز آشکار می شود که چه خطرهایی راه اندیشه و رفتار عترت را تهدید می نماید، که قلم های تحقیق باید به رغم خطرها قد بر افزازند. و تحریف ها و تفسیر به رأی ها و آویخته ها را رسوا سازند، تا راه بی خطر آنان بر همگان نمایان شود.

اعترافها

اشاره

بعد از شفاف شدن بایستگی تفسیر عترت، اشاره به برخی اعترافها پیش از بازگو نمودن برخی فضایل و برتری های باقر العلوم علیه السلام مناسب دیده شد. گرچه در ساحت قدس عترت، اعتراف دیگران ارزشی نمی افزاید، لیکن به خاطر این که اعتراف برخی صاحبان فضیلت و نیز برخی دشمنان عترت که ناگزیر از اعتراف به برتری ها شده اند، در برخی افراد تأثیرگذار است، در اولین عنوان بخش دوم به این موضوع پرداخته می شود.

ابی الحدید می گوید: محمد بن علی بن الحسین (علیهم السلام) سرآمد و سرور فقهای حجاز می باشد. علم فقه را مردم از ایشان و فرزندش جعفر آموخته اند [47] این سخن که می گوید فقه را مردم از ایشان و فرزندش، صادق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم آموخته اند، اعتراف بزرگی از یک محقق اهل سنت در حوزه فقه و فرهنگ به شمار می رود.

ابن صباغ می‌گوید: محمد بن علی بن الحسین (علیهم السلام) در علم و [صفحه 39]

فضل و آقایی و ریاست و امامت سرآمد است، سخا و جودش خاص و عام را فرا گرفته و بخشش وی فراگیر است. شهره به فضل و احسان فراهم کرده با این که از زندگی متوسط بهره‌مند و عیالمند نیز بودند [48].

شیخ مفید می‌گوید: ابوجعفر محمد بن علی (علیهم السلام) از بین برادران خویش صاحب دانش و برتری و زهد و آقایی بود. خیرسازترین فرد و بارزترین شخص در میان عامه و خاصه بودند. بلند مرتبه‌ترین فرد خاندان بودند. از هیچ فردی از فرزندان حسن و حسین همانند ایشان علم دین و میراث سنت و قرآن و سیره و فنون ادب به یادگار نمانده است. و نیز می‌گوید: در فضیلت برتری آن گونه معروف بود که ضرب المثل قرار گرفته بود [49].

فتال می‌گوید: بر همگان در دانش و فضیلت برتری داشت، در میان فرزندان حسن و حسین در دانش قرآن و فنون آداب کسی همانند وی نبود، معروفترین بین عامه و خاصه بود [50].

ذهبی می‌گوید: وی فردی است که فضیلت دانش و عمل را در خود فراهم ساخت و نیز آقایی و شرافت و اطمینان و وقار را در خویش فراهم ساخته بود. و به همین خاطر شایستگی جانشینی در وی فراهم بود [51].

ابن عنبه می‌گوید: وی مورد اطمینان و از دانش گسترده و بردباری فراوان بهره‌مند بود. بزرگواریش بیش از آن است که به آن اشاره شود [52]. [صفحه 40]

محمد بن سعد می‌گوید: وی مورد اطمینان و از دانش گسترده بهره‌مند بود و احادیث فراوان نقل نموده است [53].

محمد بن منکدر که عالم سنی و علاقه‌مند به اهل بیت است [54] می‌گوید: من پیش از این که محمد بن علی الباقر را ببینم فکر نمی‌کردم برای علی بن الحسین جانشینی باشد، که هم‌تراز وی در فضیلت و برتری‌ها قرار گیرد [55].

عبدالله بن عطا می‌گوید: دانشمندان را در نزد هیچ کس همانند ابوجعفر کوچک ندیدم [56].

ابرش کلبی می‌گوید: در میان آسمان و زمین داناترین فرد فرزند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ایشان (محمد بن علی) می‌باشد [57].

قتاده که از فقهاء اهل سنت زمان امام در بصره می‌باشد، می‌گوید: در نزد هیچ

دانشمندی همانند تو لرزان نبودم [58] ابن خلکان: باقر، دانشمند و بزرگ و آقا و بزرگوار است [59].

هشام بن عبدالملک می‌گوید: عرب و عجم و قریش به مثل تو افتخار می‌کند. بودن همانند تو در میان قریش موجب سیادت و بزرگی قریش بر عرب و عجم است. [60]

[صفحه 41]

ابو اسحاق می‌گوید: وی همانند ندارد. [61].

والی و استاندار مدینه: وی پاکدامن ترین و زاهدترین و پرهیزکارترین و داناترین و مهربانترین و عابدترین انسان روی زمین است. [62].

عبدالله بن معمر لیثی می‌گوید: سینه‌های شما رویشگاه دانش و منبع شهد شیرینی و پر برگ و بار برای مردم است. [63].

محمد بن طلحه شافعی می‌گوید: وی شکوفا کننده دانش و منبع و آشکار کننده دانش و مخزن برکات است. نفس وی پاک و اخلاق وی با شرافت و لحظه‌های عمرش در اطاعت خدا سپری شده است. در پرهیزکاری ثابت قدم، نشانه‌های تقرب به منزلت الهی در وی آشکار می‌باشد. پاکترین برگزیدگان، وی همان صاحب فضیلتی است که فضیلت‌ها به سوی وی شتابان و صفات نیک از وی شرافت گرفته است. [64].

احمد بن یوسف می‌گوید: محل رویش فضایل و مفاخر، الامام محمد بن علی الباقر علیه‌السلام است. در میان فرزندان حسن و حسین همانند وی یافت نمی‌شود. [65].
ابونعیم می‌گوید: فرد همیشه به یاد خدا و فروتن و ثابت قدم، ابوجعفر محمد بن علی الباقر است. [66]

محمد امین بغدادی می‌گوید: از هیچ فردی از تبار حسین همانند

[صفحه 42]

ابوجعفر علیه‌السلام در دانش دین و سنن و سیره و فنون و ادب یافت نشده است. [67].

ابن حجر می‌گوید: وارث علی بن الحسین (علیهما السلام) در دانش و تقوا محمد بن علی است. از وی پنهان‌های حقایق و معارف و حکمت و لطائف آشکار شده است. [68].

شمس الدین ابن طولون می‌گوید: باقر، سرور، بزرگ و دانشمند می‌باشد. [69].
ابوهریره می‌گوید:

اباجعفر انت الامام احبه
و ارضی الذی ترضی به و اتابع. [70].

حمیری می‌گوید:

أینهونی عن حب آل محمد

و حبهم مما به أتقرب

و حبهم مثل الصلوة و انه ع

لی الناس من کل الصلوة لا و جب

هم اهل البيت اذهب الرجس عنهم

وصفوا من الادناس طرا و طیبوا

هم اهل بیت ما لمن کان مؤمنا

من الناس عنهم بالولاية مذهب. [71].

«آیا مرا باز می‌دارید از دوستی آل محمد، در حالی که دوستی آنان سبب تقرب به خداست، دوستی آنان همانند نماز، بر همگان از هر نمازی واجب‌تر است. آنان خاندانی هستند که هر گونه پلیدی از آنان زدوده شده و از تمام آلودگی‌ها پاک و شفاف شدند. آنان خاندانی هستند که هر کس

[صفحه 43]

مؤمن به خداست باید رهبری آنان را روش خویش قرار دهد».

قرظی می‌گوید:

یا باقر العلم لاهل التقی

و خیر من لبی اعلی الاجبل. [72].

«ای شکوفا کننده دانش برای پاکان و ای برترین کسی که بر قله‌های کمال اوج گرفته‌ای».

ابوزرعه می‌گوید: سوگند به جان خویش که ابوجعفر از بزرگترین دانشمندان می‌باشد. [73].

اینها برخی از اعتراف‌های فرزندگان و نیز برخی از دشمنان حضرت در حق وی می‌باشد. فضایل برتر شاخص عترت، همگان را بر اعتراف و ادان ساخته است.

هشدار

این عظمت علمی و فضیلت برتر باقر العلوم علیه‌السلام است، که زبانزد خاص و عام می‌باشد. این برتری‌ها همگان را به اعتراف و ادان نموده است. با توجه به این

نکته برخی تنگ نظری‌ها در شأن و منزلت حضرت ناروا می‌باشد. در حالی که همگان، شیعه و چه محققان اهل سنت به فضایل حضرت معترفند. و نیز آنان که از وی حدیث نقل می‌کنند مورد پذیرش می‌باشند؛ برخی در حق وی جفا روا داشته‌اند که به دو نمونه اشاره می‌شود.

محمد بن سعد و نیز برخی نویسندگان بعد از وی مانند ابن عساکر می‌گویند: به راویانی که از ایشان حدیث نقل می‌کنند نمی‌توان اعتماد [صفحه 44]

نمود، لیس یروی عن الباقر من یحتج به. [74].

این در حالی است که به نقل امثال ذهبی افرادی از محدثان چون عمرو بن دینار، اعمش، اوزاعی، ابن جریح و قرة بن خالد از ایشان حدیث روایت می‌کنند. [75] و نیز افرادی از مورخان چون ابن مبارک، زهری، طبری، بلاذری، خطیب، سلامی [76] و مالک و... به وی اعتماد می‌کنند. آیا افرادی چون اوزاعی، سفیان ثوری، ابوحنیفه مورد پذیرش اهل سنت نمی‌باشند؟!

نکته دوم این که ذهبی و برخی دیگر، باقر العلوم علیه‌السلام را با فقهای چون ابن کثیر و ابن زناد و ربیع و قتاده و ابن شهاب مقایسه نموده و آنها را برتر از باقر العلوم علیه‌السلام می‌دانند! [77].

صرف نظر از حقیقتی که باقر العلوم علیه‌السلام را برتر از هر فقیه می‌کند و آن این که اصولاً دانش وی بر اساس اجتهاد و علوم مدرسه‌ای نیست که با سایر فقها سنجیده شود. دانش وی علم لدنی و زلال و حیانی است. لیکن آیا اگر کسی بر این باور بود که دانش وی نیز همانند سایرین است، آیا با آن همه اعتراف‌ها که حتی در بین آنان امثال قتاده هم می‌باشد و در حق باقر العلوم علیه‌السلام آن گونه اعتراف می‌نماید، آیا برتر دانستن امثال قتاده را از حضرت جفا در حق باقر العلوم علیه‌السلام نیست؟! افسوس؛ شناخت نوع محققان اهل سنت از عترت، در همین سطح است، که عترت را هم‌تراز افراد معمولی می‌پندارند و آنگاه دچار چنین ارزیابی‌هایی غیر منطقی نیز می‌شوند!

[صفحه 45]

ژرفای دانش

اگر ارزش و قیمت انسان به مقدار اندیشه و دانش وی باشد، پس آن کسی که از دانش برتر بهره‌ور است، از ارزش والاتر بهره‌مند خواهد بود. دانشی که عترت از

آن بهره‌ورند دو ویژگی مهم دارد. یکی گستردگی و ژرفای آن است. دانش عترت از ژرفا و عمق وصف ناشدنی و از گستره بی‌پایان بهره‌مند است. دیگری زلالت و شفافیت آن است. در آگاهی و دانش عترت هیچ گونه غبار و ابهام راه ندارد. زیرا دانش آنان دانش مدرسه‌ای و متداول نیست. دانش آنان لدنی و مستقیم از پیشگاه خدای عالم و آگاه است. به همین خاطر زلال و بی‌غبار است. باقر العلوم علیه‌السلام در ژرفای دانش آن مقدار گسترده و عمیق است که لقب زیبای باقر العلوم یعنی شکوفا کننده دانش زبینه حضرت قرار می‌گیرد. باقر العلوم از دانش خویش این گونه پرده بر می‌دارد. نحن خزان علم الله و ورثة وحی الله حملة كتاب الله [78]، «ما خزینة‌های دانش خدا، و وارثان وحی خدا و حاملان کتاب خدا هستیم.» نحن معدن النبوة و نحن موضع الرسالة، [79]، «ما معدن نبوت و پیامبری و محل رسالت می‌باشیم.» می‌فرماید: لكن الله جل ثناؤه اختصنا من مکنون سره و خالص علمه [80] «خدای بلند مرتبه از زلاترین دانش خویش و اسرار پنهانی خویش ما را (فقط ما را) بهره‌مند ساخته است.» [صفحه 46]

ژرفای دانش بی‌کران باقر العلوم علیه‌السلام تا آن حد است که فرمود من کسی را نمی‌یابم که ظرفیت تحمل دانش مرا داشته باشد؛ تا دانش خود را در اختیار وی گذارم. فرمود اگر فرد توانمندی می‌یافتم، تمام معارف و احکام و شرایع دین را از صفت «صمد» خدای سبحان بازگو می‌کردم، لو وجدت لعلمی حملة لنشرت التوحید و الاسلام و الدین و الشرایع من الصمد و کیف لی و لم یجد جدی امیر المؤمنین حملة لعلمه [81] «اگر فرد توانمندی می‌یافتم تمام توحید و اسلام و دین و فروع و شرایع را از «صمد» تفسیر می‌نمودم، لیکن افسوس امیر المؤمنین جد من نیز کسی را نیافت تا دانش خویش را در اختیار وی نهد.» همان دانش که هنگامی که اندکی از آن را در اختیار جابر جعفی قرار داد، جابر آن را بر نمی‌تابید و به حضرت عرض کرد، علم و دانش در سینه‌ام موج می‌زند، چگونه و به چه کسی بازگو کنم! [82].

باقر العلوم و عبادت

اشاره

چگونگی عبادت هر شخص وابسته به شناخت وی از معبود دارد. هر مقدار شناخت از معبود عمیق‌تر و زلال‌تر باشد، عبادت نیز با عظمت‌تر و شفاف‌تر خواهد بود. و هر مقدار شناخت برتر باشد عبادت و پرستش نیز از کیفیت برتر بهره‌مند خواهد شد.

شناخت امامان از خدا، شناخت برتر است. به همین خاطر عبادت آنان تجارت نیست. همان گونه که از ترس عقوبت هم نیست. بلکه چون از

[صفحه 47]

عظمت خدا شناخت دارند و خدا را شایسته عبادت می‌دانند عبادت می‌کنند، که امیر المؤمنین علیه‌السلام فرمود، وجدتك اهلا للعبادة [83].

باقر العلوم علیه‌السلام چون شناخت صحیح دارد و چون به اوصاف جمالیه و جلالیه خدا به خوبی آگاه است؛ خدای خالق، رازق، رؤوف و مهربان را شایسته عبادت می‌داند. خدای همه جا حاضر، به همه چیز ناظر را می‌پرستند. خدا را می‌بیند و عبادت می‌کند. خدای غایب را خطاب نمی‌کند، ایاک نعبد، خدایی که با قلب و روحش احساس می‌کند، به وی خطاب می‌کند: ایاک نعبد، که باقر العلوم علیه‌السلام خود به این حقیقت اعتراف نمود که من خدایی را که نبینم عبادت نمی‌کنم، ما کنت لاعبد شیئا لم أره [84].

هنگامی که شناخت از خدا این گونه باشد، عبادت نیز به شکل دیگر خواهد بود. زیرا که عبادت برخاسته از شناخت است. این شناخت برتر باقر العلوم علیه‌السلام است که خدای حاضر و ناظر را می‌پرستد. این گونه شناخت چه نوع عبادت را در پی خواهد داشت؟ به گوشه‌هایی از عبادت حضرت اشاره می‌شود.

نماز

نماز برترین و با شکوه‌ترین مظهر رفتار عبادی هر شخص را شکل می‌دهد. نماز کرنش و فروتنی در برابر عظمت و جلالت خدای سبحان است. باقر العلوم علیه‌السلام همانند امامان معصوم پیش از خود به نماز اهتمام

[صفحه 48]

می‌داد. در شبانه روز 150 رکعت نماز انجام می‌داد. [85] در هنگام نماز از خوف الهی رنگ به رنگ می‌شد، انه کان اذا اقبل الی الصلوة اصفر لونه [86] نماز برای حضرت آن گونه شهد شیرین بود که فرمود اگر نماز گزار می‌دانست با چه کسی مناجات می‌کند، هیچ گاه از نماز جدا نمی‌شد، لو يعلم المصلی من یناجی

ما انفتل [87].

در سجده نماز که نهایت خضوع و کرنش بنده در برابر خداست، آن مقدار گریه نمود که جای سجده تر شد. [88] این ذکرها را در سجده بر زبان جاری می‌ساخت:

امام صادق علیه‌السلام نقل می‌کند من بستر پدرم را آماده می‌ساختم منتظر می‌ماندم تا پدرم در بستر قرار گیرد، آنگاه به رختخواب خود می‌رفتم. شبی هر مقدار انتظار کشیدم پدرم نیامد. به مسجد رفتم، دیدم همه مردم رفته‌اند در حال استراحت هستند. پدرم تنها در مسجد به سجده افتاده است و ذکر می‌گوید، وقتی نزدیک رفتم شنیدم این جمله‌ها را به زبان داشت: سبحانک اللهم انت ربی حقا حقا سجدت لک یا رب تعبدا و رقا اللهم ان عملی ضعیف فضاغف لی. اللهم قتی عذابک یوم تبعث عبادک و تب علی انک انت التواب الرحیم. [89] «ای خدای پاک تو در حقیقت پرورش دهنده من هستی، من به تو سجده می‌کنم همانند بنده و غلامم. ای

[صفحه 49]

خدا، عمل من ضعیف است تو بر آن فزونی بخش ای خدا، مرا از عذاب خود باز دار. به سوی من بازگشت نما که تو توبه پذیر هستی».

و نیز ابو عبیده حذاء می‌گوید: باقر العلوم علیه‌السلام را در نماز دیدم که در سجده اول می‌گفت، أسألك بحق حبیبك محمد الا بدلت سیئاتی حسنات و حاسبتنی حسابا یسیرا. «خدایا تو را به حق و مقام محمد محبوب تو می‌خوانم که گناهان مرا به نیکی‌ها تبدیل نمایی، و در حسابرسی بر من آسان حسابرسی کنی».

در سجده دوم می‌گفت: أسألك بحق حبیبك محمد الا کیفیتنی مؤونة الدنیا كل هول دون الجنة. «خدایا تو را به مقام محمد محبوب تو می‌خوانم، هزینه زندگی دنیای مرا خود به عهده گیری و مرا از هر هول و هراس تا بهشت پناه دهی». در سجده سوم می‌گفت: أسألك بحق حبیبك محمد لما غفرت لی الكثير من الذنوب و القلیل و قبلت من عملی الیسیر. «خدایا تو را به مقام محمد محبوب تو می‌خوانم که گناهان زیاد و کم مرا ببخشی و اعمال نیک کم مرا بپذیری.» آنگاه در سجده چهارم می‌گفت: أسألك بحق حبیبك محمد لما ادخلتني الجنة جعلتني من سكانها نجیتني من سفعات النار برحمتك و صلی الله علی محمد و آله [90] «خدایا تو را به مقام محمد محبوب تو می‌خوانم که مرا وارد بهشت نموده و مرا از سکنه بهشت قرار دهی، از پی آمدهای آتش با رحمت خویش رهایی بخشی. بر محمد و آل محمد

درود تو باد».

در هنگامی که به حج مشرف شده بود، هنگامی که وارد مسجدالحرام

[صفحه 50]

می شود با صدای بلند گریه می کند. هنگامی که امام صادق علیه السلام به حضرت عرض می کند، آهسته گریه کنید، امام پاسخ می دهد: من با صدای بلند گریه می کنم که شاید خدا با نگاه رحمت به من نگاه کند، و من فردا رستگار شوم، لعل الله ينظر الی برحمة فأفوز بها غدا. آنگاه به گرد خانه طواف نمود. هنگامی که از طواف فارغ شد، در پشت مقام ابراهیم به نماز ایستاد. هنگامی که نمازش تمام شد، دیدم جای سجده اش از اشک چشم تر شده است. [91] امام همام سراسر مناسک حج را نور می بیند. انجام مناسک حاجی را نورانی می کند. به همین خاطر در دعاهای مناسک همواره سخن از نورانیت است. حتی در هنگام تراشیدن موهای سر این گونه دعا می کند، که خدایا بر هر تار مویی نورانیت نصیب من نما، اللهم اعطنی بكل شعرة نورا يوم القيمة [92].

امام همواره به ذکر خدا و یاد خدا مشغول بود. اهل خانه خویش را وادار می کرد تا طلوع آفتاب (ظاهرا از طلوع فجر، یا از سحر تا طلوع آفتاب) به قرائت قرآن مشغول باشند. و هر کس قرآن نمی خواند می فرمود ذکر خدا بگوید. [93]. این روش حضرت افزون بر اهتمام به ذکر خدا، اهمیت این نکته را نیز می رساند که امام نسبت به تربیت یافتگان خویش تا چه مقدار اهتمام می ورزیدند. اهل خانه را با مهربانی تمام وادار می کند و در بین طلوعین که

[صفحه 51]

از بهترین ساعات است مشغول ذکر خدا باشند، تا از برکت های ویژه این زمان حساس محروم نشوند.

اینها اشاره کوتاه به روش عبادت و پرستش باقر العلوم علیه السلام است، آن شناخت برتر این گونه عبادت همراه با خضوع و خشوع را در پی دارد. باشد که اندیشه زلال و رفتار پاک حضرت الگوی پیروان حقیقت قرار گیرد.

سلام خدا

سلام؛ یعنی سلامتی و درود خدا. سلام؛ یعنی رحمت و برکت. سلام از واژه های زیبایی است که هم ساختار و هم معنای آن دل و جان را صفا می بخشد. سلام اسم ذات پاک خداست که خود را به این نام ستایش نمود، السلام المؤمن المهیمن.

[94].

سلام؛ یعنی پاکی و برکت که منشأ همه اینها خداست. خدا منشأ عافیت و سلامتی و برکت است. اللهم انت السلام و منک السلام و لک السلام و الیک یرجع السلام، [95] «خدایا تو سلام هستی و سلام از توست و برای توست، و بازگشت سلام نیز بر توست.» سلام آغازین سخن هر مسلمان در این سرا و نیز تحیت و خوش آمد مؤمن به مؤمن دیگر، در آن سرا می‌باشد، تحیتهم فیها سلام. [96]. هنگام رحلت در آغازین ملاقات مؤمن با خدا، دلنشین ترین کلام

[صفحه 52]

سلام است، تحیتهم یوم یلقونه سلام و اعدلهم اجرا کریمما [97] سلام همان پیام سبز خدا به همه مؤمنان ثابت قدم، سلام علیکم بما صبرتم [98]، و سلام همان درود سبز خدا بر پویندگان راه حق، و السلام علی من اتبع الهدی. [99] و سلام همان درود بی‌پایان خدا بر همه‌ی پیامبران در ستایش از انجام رسالت بزرگ، سلام علی المرسلین [100].

و خلاصه سلام همان پیام و درود خدا بر انسان‌های برگزیده خویش. امامان معصوم، همان‌هایی که آنان را از میان همگان گلچین نموده و برگزیده است. سلام علی عباده الذین اصطفی. [101] و سلام بر محمد بن علی باقر علم النبیین که مصداق بارز برگزیده‌ی خداست. و پیشوا و پیشرو همگان. باقر العلوم علیه‌السلام را خدای سبحان این گونه همواره سلام و درود می‌رساند. به لحاظ اهمیت سلام به چند نکته دیگر در پاورقی اشاره می‌شود. [102].

[صفحه 54]

سلام رسول الله

اینک باقر العلوم علیه‌السلام این افتخار نصیبش می‌شود که مشمول سلام ویژه و برکات خاصه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم قرار می‌گیرد. که سلام که نام خداست، سلام که برکت و پیام سبز خداست، از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر روح و جان پاک باقر العلوم علیه‌السلام روانه می‌شود. رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به جابر بن عبدالله این گونه بشارت می‌دارد: جابر تو آن مقدار عمر خواهی نمود که فرزندی از تبار مرا که همانم من است و

شکل و شمایلش همانند من است ملاقات خواهی نمود. هنگامی که وی را زیارت نمودی سلام مرا به وی ابلاغ نما. فاذا لقیتہ فأقرئہ منی السلام [103].

ابلاغ سلام

جابر تنها صحابه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود که عمر طولانی نمود و سلام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را به باقر العلوم علیه السلام ابلاغ کرد. هنگامی که این فضیلت نصیب جابر شد و سلام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را به وی رساند، باقر العلوم علیه السلام در حق وی این گونه دعا کرد: بر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و بر تو سلام باد، تا هنگامی که آسمان ها و زمین بر جاست، علی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم السلام ما دامت السموات و الارض و علیک یا جابر بما بلغت السلام. [104] و نیز جابر از حضرت تقاضا

[صفحه 55]

نمود، که در قیامت شفاعت وی را بنماید، و باقر العلوم علیه السلام نیز چنین وعده ای به وی داد. [105].

اما این که جابر چگونه سلام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را ابلاغ نمود، دو نقل متفاوت وجود دارد. نخست این که جابر هنگامی که باقر العلوم علیه السلام را در کودکی دید، بینا بود. به قد و بالای وی نگاه کرد. وی را در شکل و شمایل، همانند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یافت و گفت تو همانند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می باشی. جابر از اصل و نسب وی جستجو کرد، هنگامی که شناخت وی فرزند علی بن الحسین (علیهما السلام) است یقین حاصل نمود که همان موعود است که امانت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را باید به وی ابلاغ کند. به همین خاطر شروع کرد وی را ببوسد و سلام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را ابلاغ نماید، که در پاسخ ابلاغ سلام، آن فضیلت بزرگ نصیب وی گردید. [106].

دو دیگر این که جابر در حالی که نابینا بود باقر العلوم علیه السلام را ملاقات نمود و سلام رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را به وی ابلاغ کرد. در این باره آمده است که باقر العلوم علیه السلام به جابر وارد شده در هنگامی که نابینا بود. وی پرسید چه کسی هستی، فرمود محمد بن علی بن الحسین، آنگاه فرمود نزد من بیا به نزد وی رفتم. دست مرا بوسید و خواست که پای مرا نیز ببوسد که من مانع شدم،

آنگاه گفت، رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر تو سلام می‌رساند. [107].
این دو نقل با یکدیگر هماهنگ می‌باشند. زیرا ابلاغ سلام ممکن است
[صفحه 56]

در چندین نوبت رخ داده باشد برخی در زمانی که جابر بینا بوده و شکل و شمایل
باقر العلوم علیه‌السلام را می‌دید و با شمایل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
تطبیق می‌نمود. (شاید این رخداد قبل از حادثه کربلا بوده است.) دیگر در هنگامی
که نابینا شده بوده است، بعد از سال‌ها رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
سلام وی توسط صحابه با فضیلتش، جابر، به باقر العلوم علیه‌السلام ابلاغ گردیده
است.

باقر العلوم و فرشتگان

اشاره

در زیارت جامعه کبیره خطاب به عترت این گونه سخن می‌گوییم: السلام علیکم یا
اهل بیت النبوه و موضع الرسالة و مختلف الملائكة و مهبط الوحي [108] «درود
خدا بر شما اهل بیت پیامبر، جایگاه رسالت و پیام‌رسانی و محل رفت و آمد
فرشتگان و جایگاه نزول وحی».

عترت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مهبط وحی و جایگاه آمد و رفت
فرشتگان می‌باشد. فرشتگان الهی همواره بر آنان فرود می‌آیند و آنان را با معارف و
اندیشه‌های وحیانی آشنا می‌کنند. آنان را از گذشته و آینده اطلاع‌رسانی می‌نمایند.
عترت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تجلیگاه فرشتگان علم و دانش به ویژه
جبرئیل امین می‌باشند.

گرچه با رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم وحی رسالی به پایان پذیرفت؛
لیکن وحی معارف و اطلاع‌رسانی از گذشته و آینده هستی هیچ‌گاه پایان پذیر
نیست. همواره انسان‌های برگزیده خدا بر روی زمین هستند که محور دانش‌های
غیبی می‌باشند. به همین خاطر فاطمه (س) که از زمره عترت می‌باشد، «محدثه»
و هم سخن فرشتگان است. به همین خاطر امامان معصوم کعبه

[صفحه 57]

آمال فرشتگان هستند. فرشتگان برگزیده‌ی الهی بر آنان نازل می‌شوند و به دور
آنان طواف می‌دهند و بر این طواف خویش افتخار می‌کنند. توجه کنید:

شب قدر کدام شب است

در فضیلت لیلة القدر سخن بسیار است و در این نکته که لیلة القدر کدامین شب از شب‌های ماه رمضان است، سؤالی است که جواب آن آسان نیست. زیرا بر عموم مردم شب قدر نامشخص است. تنها همین مقدار معلوم است که شب قدر در میان شب‌های ماه رمضان است. گرچه ممکن است پیروان راستین عترت به آن درجه‌ای از منزلت بار یابند که بتوانند شب قدر را تشخیص دهند. لیکن در این راستا نکته دیگری نیز معلوم است و آن این که شب قدر بر عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم پوشیده نیست.

عترت آگاه به این حقیقت می‌باشد و می‌داند شب قدر کدام شب است. زیرا آن شب که شب فرود فرشتگان بر عترت است بر آنان پوشیده نمی‌تواند باشد. چگونه ممکن است شب قدر که در آن شب امام محل آمد و رفت فرشتگان است، بر وی پوشیده باشد؟! شب قدر شب فرود آمدن فرشتگان و بلند مرتبه ترین فرشته که فرشته دانش باشد، می‌باشد، تنزل الملائکه و الروح فیها [109] این نزول فرشتگان به امام معصوم در هر زمان می‌باشد. فرشتگان که معارف و دانش و مقدرات یک سال را در اختیار دارند، بر امام معصوم در هر زمان نازل می‌شوند و آنان را از دانش‌های غیبی بهره‌مند می‌سازند.

[صفحه 58]

اینک باقر العلوم علیه‌السلام از این حقیقت این گونه پرده بر می‌دارد و این موضوع را این گونه شفاف می‌سازد، می‌فرماید: شب قدر بر ما پوشیده نیست. در آن شب فرشتگان بر ما نازل می‌شوند و به گرد ما طواف می‌دهند. یا ابا الهذیل انه لا یخفی علینا لیلة القدر ان الملائکه یطیفون بنا فیها [110] چه فضیلتی برتر از این که فرد جایگاه رفت و آمد فرشتگان است. چه فضیلتی برتر از این که «روح» زعیم و برترین فرشته ی دانش بر وی نازل شود. آن هم نه تنها فرشتگان در برابر آنان متواضع باشند، بلکه به دور آنان طواف دهند! این چه مقام و منزلتی است که عترت بدان بار یافته است، که قبله گاه فرشتگان قرار می‌گیرند. و این چه فضیلت برتر است که نصیب عترت می‌شود؟! [111].

امام ملک و امام ملکوت

اشاره

ان الله اقدرنا على ما نريد. [112] «خدا ما را بر آنچه اراده کنیم توانمند ساخته است».

انسان موحد بر این باور حق است که خدای سبحان بر هر کاری توانمند می‌باشد. کار خدا با اراده تکوینی الهی شکل می‌گیرد. و هر چیزی را اراده کند بدون فاصله زمانی آن اراده تحقق می‌یابد. و البته اراده خدا بر اساس حکمت است. گزاف و بی‌سبب و بی‌هدف نمی‌باشد.

[صفحه 59]

بر این اساس در تحقق اراده الهی تنها اراده حق کارساز است، انما امره اذا اراد شيئاً ان يقول له كن فيكون. [113] «فرمان خدا این گونه است که هر گاه چیزی را اراده کند همین که به او گوید باش، می‌باشد.» هیچ توان و چالش در برابر قدرت و اراده الهی فرض ندارد. زمام ملک به دست اوست، لله ملك السموات و الارض [114] اختیار ملکوت نیز به دست وی است، بیده ملکوت کل شیء. [115].

و اینک اگر کسی آنچنان اوج گرفت، آن مقدار به منزلت الهی بار یافت که مظهر اراده ی الله شد. در این صورت وی نیز به اذن الله با یک اراده در نظام هستی تصرف می‌کند و هر چه را اراده کند، تحقق می‌یابد. زیرا مظهر قدرت الهی شده و مظهر اراده تکوینی خدا قرار گرفته است. خدای سبحان چنین شخصی را بر هر کاری که شخص اراده کند توانمند می‌سازد.

باقر العلوم علیه‌السلام از توانمندی عترت این گونه خبر می‌دهد: خدای سبحان ما را بر آنچه اراده کنیم توانمند ساخته است، ان الله اقدرنا على ما نريد و لو شئنا ان نسوق الارض بأزمته لسقناها [116] «خدای سبحان ما را بر آنچه اراده کنیم توانمند ساخته است. اگر بخواهیم به هر سمت و سویی زمین را حرکت دهیم، می‌توانیم؛ زیرا که زمام امور آن به دست ماست».

این ادعای گزاف از امام ملک و ملکوت نیست. این ادعا حقیقت

[صفحه 60]

است. خدای سبحان بر اساس حکمت الهی این گونه خواسته که انسان‌های کامل مانند عترت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در اثر کمال، مظهر اراده ی الله قرار گیرند و بر هر کاری در نظام هستی و تکوینی قادر باشند. احیا و اماته، سلامت و سعادت، باران و برکت به اراده آنان پدیدار می‌گردد. باقر العلوم علیه‌السلام در معرفی عترت این چنین اظهار می‌دارد: بنا ينزل الله

الرحمة و بنا یسقون الغیث [117] «رحمت الهی به برکت ما نازل می‌شود و باران به وجود ما می‌بارد و مردم از آن سیراب می‌گردند.» از چنین فردی که مظهر اراده تکوینی خداست، مرده زنده کردن، نابینا را بینا نمودن آسان‌ترین خواهد بود. در این فرصت به تماشای نمونه‌هایی از اعجازها و کرامات حضرت می‌نشینیم.

بینا شدن ابوبصیر

ابوبصیر از یاران و اصحاب خاص عترت می‌باشد. وی از نعمت بینایی محروم شده است. وارد بر باقر العلوم علیه‌السلام می‌شود. با امام خویش، این گونه گفتگوی صمیمانه آغاز می‌کند:

شما ذریه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هستید، امام می‌فرماید آری! شما وارث تمام انبیا می‌باشید، امام می‌فرماید آری! ما وارث تمام دانش‌های پیامبران می‌باشیم! ابوبصیر می‌گوید شما تمام دانش رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را به ارث برده‌اید، امام می‌فرماید آری. ابوبصیر می‌پرسد شما بر زنده کردن مرده‌ها توانمند هستید و بیماری‌هایی مانند کوری مادرزاد، و بیماری پیسی را شفا می‌دهید، شما آگاهید مردم در منزلشان چه چیز می‌خورند و چه چیزهایی ذخیره [صفحه 61]

نموده‌اند، امام می‌فرماید آری باذن الله اینها را می‌دانیم! ابوبصیر تا این بخش از فضایل عترت را می‌پرسد، معلوم است که چه حاجتی دارد. لیکن حاجت خود را آشکارا با حضرت در میان نمی‌گذارد. وی می‌خواهد بینایی‌اش به وی باز گردد. آن گاه امام خود آغاز می‌کند. به وی می‌گوید نزدیک بیا. وقتی به حضرت نزدیک می‌شود، دست خویش را بر روی چشمان ابوبصیر می‌کشد؛ ابوبصیر چشمان خویش را باز می‌کند و دیدنی‌ها را می‌بیند! آن گاه امام به وی می‌فرماید: دوست داری این گونه باشی، آن گاه در قیامت باید پاسخ‌گوی این نعمت و اعمال و رفتاری که با چشم انجام می‌دهی باشی، یا دوست داری به حالت قبل بازگردی و پاداش تو بهشت باشد. وی دومی را بر می‌گزیند. دوباره حضرت دست خود را به چشمان وی می‌کشد، به حالت اول باز می‌گردد، فمسح علی عینی فعدت کما کنت [118].

درهم و دینار غیبی

جابر بن یزید می‌گوید: من نیازمند شدم به خدمت باقر العلوم علیه‌السلام رسیدم. نیاز خود را مطرح ساختم. امام فرمود در نزد ما چیزی نیست. در این هنگام کمیت اسدی (شاعر اهل بیت (ع) وارد شد و اجازه خواست در منزلت اهل بیت شعر بگوید، امام اجازه دادند. وی قصیده خود را خواند امام به خادم خویش فرمان داد، داخل اتاق شود و برای وی صله بیاورد. خادم یک کیسه در هم (10000 درهم) تقدیم کمیت می‌کند.

[صفحه 62]

کمیت از امام اجازه می‌خواهد قصیده دیگری را بخواند، امام اجازه می‌دهد، کیسه دوم در هم نصیب کمیت می‌شود، برای بار سوم کمیت اجازه سرودن شعر می‌طلبد، حضرت اجازه می‌دهد و کیسه سوم را نصیب خویش می‌سازد. در این هنگام کمیت اظهار می‌دارد من برای در هم و دینار شعر نگفتم و در هم ها را نمی‌پذیرد. امام به خادم خویش دستور می‌دهد کیسه ها را به داخل اتاق برگرداند، وی کیسه ها را بر می‌گرداند.

جابر می‌گوید، من در خویش احساس دل‌تنگی کردم که چگونه امام به من اظهار کرد در هم یافت نمی‌شود، در حالی که به کمیت سه نوبت در هم صله دادند! وقتی اظهار کردم حضرت فرمود، جابر وارد اتاق شوید وقتی وارد آن اتاق شدم، چیزی نیافتم. به نزد حضرت باز گشتم. حضرت فرمود ما چیزی از تو پنهان نساختم. آن گاه حضرت دست مرا گرفته به داخل اتاق برد، پای خویش را بر زمین زد، من دیدم چیزی همانند گردن شتر، طلا از زمین بیرون آمد. آن گاه به من فرمود جابر نگاه کن، این حقایق را ببین، لیکن هیچ فردی جز افراد مطمئن از برادران خویش را از این حادثه با خبر مساز و بدان که خدا به آن چه ما اراده کنیم ما را توانمند ساخته است و بدان زمام و اختیار زمین به دست ماست، ان الله اقدرنا علی ما نرید. [119].

چه کسی حاجی می‌شود

ابوبصیر که از اصحاب خاص باقر العلوم علیه‌السلام و نابینا نیز می‌باشد به همراه باقر العلوم علیه‌السلام به حج می‌رود. هنگامی که در صحرای عرفات همه حاج جمع می‌شوند و صدای گریه و ضجه ی آنان بلند می‌شود، ابابصیر که

[صفحه 63]

صداهای فراوان حاج را می‌شنید، با تعجب گفت چه مقدار حاج زیاد هستند و

چه مقدار ضجه و ناله می‌کنند! ما اکثر الحجیج و اعظم الضجیج. امام هنگامی که سخن ابوبصیر را شنید به وی روی کرد و فرمود، بل ما اکثر الضجیج و اقل الحجیج، چه مقدار ضجه کنندگان فراوان، ولی حجاج اندک‌اند. ابوبصیر آیا می‌خواهی صدق و راست بودن سخن ما را با چشم خود ببینی! آن گاه حضرت دستی به چشمان وی کشید و دعایی هم قرائت کرد، چشم حق بین ابوبصیر آشکار شد. امام به وی فرمود، حالا نگاه کن چه می‌بینی! ابوبصیر می‌گوید نگاه کردم دیدم بیشتر مردم به صورت میمون و خوک هستند و مؤمن در میان آنان بسیار اندک است، که همانند ستاره درخشان می‌درخشد! [120].

هم سخن پرندگان

جابر بن یزید جعفی می‌گوید در سفر حج به همراه باقر العلوم علیه‌السلام حرکت می‌کردیم، که در بیابان پرنده ی قمری بر روی محمل حضرت نشست. من خواستم آن را دور کنم حضرت به من هشدار داد که وی به ما پناه آورده است. من عرض کردم حاجت وی چیست، امام فرمودند وی می‌گوید در این کوه ها مدت سه سال است که جوجه گذاری می‌کنم. هر سال ماری می‌آید و جوجه‌های مرا می‌بلعد. از من می‌خواهد که دعا کنم تا خدای سبحان شر مار را از جوجه‌هایش کم کند، آن گاه امام دعا نمود و از شر وی در امان شدند. همچنین اضافه می‌کند که به راه خود ادامه دادیم تا این که امام از شتر خویش پیاده شد، به کنار جاده رفت. در کنار رملستانی قرار گرفت. در [صفحه 64]

حالی که رملها را کنار می‌زد این دعا را می‌خواند. خدایا برای ما آب فراهم ساز و ما را پاک‌گردان، در این هنگام سنگ سفیدی پدیدار شد، امام آن را از جا کند، از جای سنگ آب سفید و زلالی جوشش نمود. از آن آب وضو گرفت و ما از آن آب نوشیدیم.

آن گاه در کنار درخت خرما خشک قرار گرفت. به درخت رو کرد و فرمود از آن چه خدا در تو خلق نموده به ما اطعام کن، درخت خشک خرما آورد و ما از آن تناول نمودیم. [121].

همچنین باقر العلوم علیه‌السلام هنگامی که صدای صیحه پرندگان را شنید به ابوحمره فرمود، آیا می‌فهمی چه می‌گویند، وی می‌گوید، خیر. حضرت می‌فرماید، تسبیح خدا می‌کنند و از خدا روزی خویش را می‌خواهند. [122] این همان حقیقتی

است که امام از آن پرده برمی‌دارد، که آنان هم سخن پرندگان هستند؛ نطق آنان را می‌فهمند، انا علمنا منطق الطیر [123] این‌ها نمونه‌هایی از توانمندی تکوینی عترت می‌باشد، که باذن الله در نظام هستی تصرف می‌نماید.

تلاش و سازندگی

مسئولیت مهم اجتماعی که از جانب خدای سبحان بر دوش امامان معصوم علیهم‌السلام نهاده شده است، مسئولیت رهبری می‌باشد. البته که دنیا طلبان با این موضوع مهم اجتماعی در چالش خواهند بود. رهبری اجتماعی و سیاسی همانند اهل بیت را که بر اساس مساوات و عدالت اجتماعی و

[صفحه 65]

توسعه فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی بنیان نهاده شده است، بر نمی‌تابند. به همین جهت حزب عثمانیه بزرگترین جریان اجتماعی چالشگر به رغم عترت و تشکل هم سوی آنان بود. این حزب با فرصت‌سازی‌هایی که شکل داد، رهبری و مدیریت سیاسی را به عهده گرفت و امامان معصوم و تشکل همسوی عترت را از این مسئولیت بزرگ محروم ساخت.

این حزب از فرصت‌سازی که بنیان آن در زمان معاویه بنا نهاده شده بود؛ بعد از امام مجتبی علیه‌السلام عرصه‌دار و یکه‌تاز میدان مدیریت شد. به گونه‌ای که این فرصت در زمان امام حسین علیه‌السلام و در زمان امام سجاد علیه‌السلام و امام باقر و امام صادق (علیهم‌السلام) هم که به پایان دوران حزب عثمانیه انجامید، برای عترت فراهم نشد.

در این مدت که نزدیک به یک قرن به طول انجامید، عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم گرچه از مسئولیت مهم یعنی مدیریت سیاسی بازماند؛ لیکن این سخن بدین معنا نبود که آنان نقش مهم و فرهنگی و اقتصادی خویش را ایفا ننمایند. بلکه در تمام این دوران در فرایندهای گوناگون فرهنگی و اجتماعی و اقتصادی نقش آفرینی نمودند.

در این فرصت‌ها امام معصوم علیه‌السلام، در بعد اقتصادی به کار و تلاش و تولید بارور، فرصت فراهم می‌سازد. به همین خاطر مشاهده می‌شود، امام از آبادگری و اصلاح سیستم اقتصادی جامعه محروم است، زیرا آن توانمندی اجتماعی را ندارد که در سیستم اقتصادی عمومی نقش آفرینی نمایند؛ لیکن در محدوده مسئولیت فردی خویش آن چنان به کار و تلاش و سازندگی می‌پردازد، که از خویش‌الگوی

پایدار به یادگار می‌نهد.

از سیره امام همام این نکته شفاف است، که امام به کار و تولید و

[صفحه 66]

تلاش همت گماشته بود. به گونه‌ای که در هنگام رحلت دارای شصت برده و غلام می‌باشد، که یک سوم آنها را وصیت به آزادی می‌نماید. [124].

همراه داشتن شصت برده که بمانند شصت کارگر می‌باشند، دلیل روشن بر کار و تلاش حضرت است. زیرا برده‌ها برای کار و خدمت گماشتن خریداری می‌شد.

البته این آمار غیر تعداد فراوان برده دیگر است، که حضرت همراه داشتند. در بسیاری از موارد آنان را گروهی آزاد می‌کردند. چنان که در مورد حضرت آمده است در یک روز یازده برده از بزرگان خویش را آزاد نمود. [125].

همچنین انفاق‌های فراوان حضرت، گواه روشن دیگری بر تلاش و سازندگی حضرت است. این انفاق‌ها نه تنها از اموال عمومی و بیت‌المال نبوده است و از اموالی که با اعجاز و کرامت حضرت پدید آمده باشد، نیز نبوده است؛ بلکه انفاق

ها از دسترنج خود باقر العلوم علیه‌السلام بوده است. از زبان امام صادق علیه‌السلام این گونه نقل می‌شود که روزی بر پدرم در مدینه وارد شدم، حضرت هشت هزار دینار را در بین مستمندان تقسیم نمود. [126].

هم چنین بذل و بخشش‌های حضرت به فرهنگ آفرینان و شعرای اهل بیت مانند کمیت اسدی و... که در بخش فرهنگی شرح آن آمده است، گواه دیگری بر کار و تلاش و سازندگی حضرت دارد. گرچه در برخی موارد از این صله‌ها سخن از

اعجاز و کرامت در هم و دینار هاست. [127] لیکن اعجاز و کرامت تلاش‌های موردی امامان است که در صورتی که نیاز

[صفحه 67]

احساس شود به آن اعمال دست می‌زنند. این انفاق‌ها به صورت عادی از حاصل کار و تلاش و تولید سرچشمه می‌گرفته است. امام معصوم از اموال شخصی خود که دسترنج تلاش خویش می‌باشد، این ارزش‌ها را می‌آفرید. و در این صورت است که سیره آنان الگوپذیر برای دیگران می‌باشد.

افزون بر اینها زندگی امام توأم با کار و تلاش و سازندگی است. به گونه‌ای که حضرت در روز گرم تابستان در باغستان و زمین‌های تولیدی خویش به همراه بردگان و کارگران خود، عرق ریزان در کار و تلاش است.

محمد بن منکدر می‌گوید، من گمان نمی‌کردم علی بن الحسین علیه‌السلام یادگاری

همانند خودش یا افضل از خودش بجای نهد؛ تا هنگامی که محمد بن علی (علیهما السلام) را دیدم باورم آمد. روزی خواستم وی را موعظه کنم، لیکن وی مرا موعظه نمود. در یک روز گرم به اطراف شهر مدینه رفته بودم. محمد بن علی (علیهما السلام) را دیدم با دو غلام خویش عرق ریزان در گرما گرم روز مشغول کارند. نزدیک رفتم، گفتم بزرگی از بزرگان قریش در این لحظه با این حالت در طلب دنیا است! آن گاه گفتم اگر در این حال مرگ تو فرا رسد، چگونه پاسخ خواهی داد!

در گفتار محمد بن منکدر چند نکته برجسته است. نخست این که کار و تلاش را برای بزرگان و افراد با شخصیت عیب می‌پندارد. دو دیگر این که کار و تلاش را دنیاگرایی می‌بیند. نکته سوم این که وی می‌پندارد این کار و تلاش بر خلاف رضایت الهی است و به همین جهت آن را گناه می‌پندارد! که می‌پرسد اگر در این حال از دنیا رحلت کنی، چگونه پاسخگو خواهی بود!

[صفحه 68]

اندیشه بالنده

اندیشه بالنده امام همام پندارهای محمد بن منکدر را این گونه شفاف می‌سازد: اگر در این حال از دنیا بروم در طاعتی از اطاعت‌های خدا از دنیا رفته‌ام و به آن افتخار خواهم نمود. من تلاش می‌کنم تا زندگی خویش را تأمین کنم تا به همانند تو و مردم محتاج نشوم. من از آن گونه مرگ بیمناک هستم که در حالی رحلت کنم که در حال انجام گناه باشم، و انما کنت اخاف الموت لو جائنی و انا علی معصية من معاصی الله. [128].

اندیشه آن گونه شفاف و وحیانی است که تمام کژراهگی را سامان می‌دهد؛ که کار و تلاش و سازندگی دنیاخواهی نکوهیده نیست. تلاش برای تأمین زندگی خویش و بی‌نیازی از دیگران افتخار هر مسلمان است. چه افتخاری از این بهتر که من در حالی رحلت کنم که در تلاش و سازندگی هستم و برای معاش خویش و بی‌نیاز شدن از دیگران می‌نمایم.

همچنین این نکته ی برجسته از اندیشه و سیره ی امام، شفاف است که کار و تلاش برای هیچ کس عار و ننگ نیست. حتی اگر شخصیت برجسته‌ای همانند باقر العلوم علیه‌السلام باشد، نه تنها کار و تلاش عیب نیست، بلکه افتخار است. این اندیشه اصلاح کژ اندیشی‌هاست که برخی چون خود را شخصیت می‌پندارند، و یا چون از

موقعیت اجتماعی برتر بهره‌مند هستند؛ کارهای این گونه را بر خود هموار نمی‌سازند. کار و تلاش این گونه را در تضاد با شخصیت خویش می‌پندارند! [صفحه 69]

امام همام بر این پندارهای غلط، خط بطلان می‌کشد و پیروان خویش را از این گونه پندارهای بی‌اساس هشدار می‌دهد. مبدا که این کژراهگی‌ها در زندگی آنان راه یابد. اندیشه بالنده امام ترغیب بر تلاش و سازندگی و آبادگری است. از سستی و تن‌پروری و بی‌همتی که آسیب سعادت انسان است بر حذر می‌دارد. این است اندیشه بالنده و رفتار سترگ و سازنده امام همام. و این اندیشه و سیره از فضایل برتر امام می‌باشد که فرزند فاطمه (سلام الله علیها) از خود به یادگار می‌نهند؛ که عبادت تنها به نماز و روزه حج و عمره و تلاوت قرآن و... نیست. کار و تلاش سازنده و آبادگری، بزرگترین فضیلت و عبادت خداست؛ که هر کس در آن حالت رحلت کند، در حالی رحلت نموده است که برای وی افتخار است. همانند رزمنده جبهه نبرد که هنگامی که به شهادت می‌رسد، در حال افتخار به جان آفرین جان سپرده است. که تلاشگر سازنده همانند مجاهد رزمنده می‌باشد، الکاد علی عیاله کالمجاهد فی سبیل الله! [129].

تأمین نیازمندان

مال دنیا از موارد امتحان‌های الهی است. خدای سبحان انسان را از مال و منال دنیا بهره‌مند می‌سازد، تا وی را امتحان کند؛ آیا وابسته و دل‌باخته مال خویش می‌شود؛ به گونه‌ای که از انجام مسؤولیت‌های خویش باز ماند و یا در هزینه کردن مال مسؤولیت الهی خویش را در پیش می‌گیرد. در زندگی امامان معصوم (علیهم السلام) این نکته به چشم می‌خورد که زندگی امامان همواره برخوردار از امکانات دنیایی بوده است. آنان افرادی [صفحه 70]

تهی‌دست نبودند. لیکن از مال دنیا به بهترین شیوه برای آبادگری آخرت خویش بهره می‌بردند. در عین داشتن مال دنیا، هیچ گونه وابستگی به آن نداشتند. آنچه برای انسان خطر است، وابستگی است که انسان به دنیای خویش دارد. به گونه‌ای که وابستگی وی را از انجام وظایف باز دارد. وابستگی نگذارد از مال خود در راه خدا و یاری رساندن به نیازمندان بهره ببرد. نگذارد اموال خویش در راه سازندگی و آبادگی و ایجاد فرصت‌های شغلی برای دیگران به کار گیرد؛ بلکه

هماره به فکر افزون طلبی و انباشته کردن سرمایه باشد که قرآن خطر تکاثر خواهی را این گونه گوش زد نمود، الهاکم التکاثر، [130] «فزون طلبی شما را از یاد خدا باز داشته است.» عثرت از این نوع خطرها رهیده و الگوی شفاف برای دیگران است. باقر العلوم علیه السلام در عین حال که از اموال بهره مند است و ده ها کارگر و برده در باغ و زمین وی اشتغال به کار دارند، از مال دنیا برای آبادسازی آخرت خویش بهره می برد.

باقر العلوم علیه السلام در بخشش و انفاق بین عامه و خاصه شهرت داشت. کرم و سخاوت وی همه جا را فرا گرفته بود، ظاهر الجود فی الخاصه و العامه، مشهور الکریم فی الکافه [131] در یک روز هشت هزار دینار بین مستمندان توزیع می نماید. [132].

اموال خویش را به سه قسم تقسیم نمود، یک سهم آن برای هزینه های [صفحه 71]

منزل، یک سوم دیگر برای همسایگان و یک سوم باقی مانده را به مستمندان اختصاص می دهد [133] در یک روز یازده برده آزاد می سازد [134] و در هنگام رحلت وصیت می کند بیست برده از شصت برده حضرت آزاد باشند [135].

هماره به خصوص روزهای جمعه که صدقه پاداش بیشتری دارد، صدقه می داد [136] و نیز همواره به دوستان و شیعیان خویش هدیه و صلّه می داد. [137] سلیمان بن قرم می گوید حضرت پانصد درهم، هفتصد درهم و هزار درهم به ما هدیه و صلّه می داد. [138] سلمی یکی از کنیزان حضرت می گوید: اصحاب و یاران حضرت به نزد حضرت می آمدند. حضرت با بهترین طعام از آنان پذیرایی می کرد، و بهترین لباس ها را به آنان به همراه هدیه می نمود. [139].

حیان بن علی (در برخی نقل ها اسود بن کثیر) می گوید: من تنگ دست شدم هیچ کس از برادران دینی مرا یاری نکرد. به باقر العلوم علیه السلام شکوه نمودم. حضرت فرمود: آن که در هنگام گشاده دستی همراه، و در هنگام تهی دستی تو را رها کند، برادر نیست. آن گاه هفتصد درهم به من عطا نمود و فرمود اگر باز نیازمند شدی مراجعه کن، فاذا نفدت فاعلمنی. [140].

[صفحه 72]

در هنگام تأمین نیازمند، طرف را به زیباترین لقب مانند بنده خدا، خدا برکت به تو عطا کند، برخورد می کرد. نیازمند را مسکین و فقیر لقب نمی داد و می فرمود به

زیباترین لقب به آنان خطاب کنید، سموهم باحسن أسمائهم. [141]. این شیوه ی بهره‌گیری از اموال خدادادی و نعمت‌های دنیایی است. با این شیوه مالدار ی به مال اندوزی منجر نمی‌شود؛ بلکه مال داری سبب یاری رسانی به دیگران و تأمین زندگی نیازمندان می‌گردد. در این شرایط است که سرمایه دنیایی نه تنها عامل وابستگی نیست که نکوهیده شده است؛ بلکه بستر عبادت خدا را فراهم می‌سازد. بستر خودسازی انسان را فراهم می‌سازد. زیرا از موارد تزکیه و تطهیر نفس همین اقدام هایی است که در سیره امام به چشم می‌خورد. انفاق در راه خدا که گذشت از مال برای خداست، از بهترین بستر تزکیه و خود سازی است. این نکته عمیق و سازنده را قرآن مطرح می‌سازد. هنگامی که سخن از پرداخت صدقه است، می‌فرماید از مال آنها (مؤمنان) صدقه بگیر تا جان آنان را پاک گردانی، خذ من اموالهم صدقة تطهرهم و تزکیهم بها، [142] انفاق در راه خدا یعنی گذشت از مال که بستر پاکی انسان را فراهم می‌سازد. این شیوه در زندگی عترت بسیار شفاف می‌درخشد که شب و روز، پنهان و آشکار نیازمندان را تأمین می‌نمودند. بخش عظیمی از مال خویش را در این راه ها بی‌منت و بی‌ریا صرف می‌نمودند، که این فضیلت نصیب باقر العلوم علیه‌السلام نیز همانند سایر افراد عترت شده است.

[صفحه 73]

آشنایی با فنون

انا نحن نتوارث الکمال. باقر العلوم علیه‌السلام «ما برتری ها را ارث می‌بریم». در زمان هشام برتری‌های باقر العلوم علیه‌السلام زبان زد خاص و عام بود. این موضوع سبب بغض و کینه‌توزی هشام شده بود. هشام که بغض عترت در سینه وی موج می‌زد، هماره در صدد آسیب رساندن به موقعیت اجتماعی باقر العلوم علیه‌السلام بود و به همین منظور حضرت را به شام، پایتخت رنگین و ننگین خویش فرا خواند. شرح بیشتر چگونگی فراخوانی و نحوه ی ورود امام بر هشام خواهد آمد. در این راستا اکنون یک اقدام هشام مورد توجه است.

در این فراخوانی برای آسیب رساندن به شخصیت اجتماعی امام، سه روز حضرت و همراهان را به حضور نپذیرفت. آن گاه دستور داد مجلس بزم آراستند. سران قبایل، هواداران حکومت به ویژه بنی‌امیه در مجلس حاضر شدند. در این مجلس برای تحقیر باقر العلوم علیه‌السلام پیش‌بینی کرده بود که مسابقه تیراندازی دایر

کنند.

امام صادق علیه‌السلام در این باره چنین اظهار می‌دارد: هنگامی که همراه پدرم وارد مجلس شدیم، هشام فریاد کشید، اعلام کرد یا محمد، با بزرگان قوم خویش مسابقه تیراندازی برگزار کن. باقر العلوم علیه‌السلام فرمود، من سنم بالا رفته است. مرا از این کار معاف بدار، هشام سوگند یاد کرد؛ به خدایی که ما را به دین و پیامبرش عزیز کرد! معاف نمی‌دارم!

در این هنگام اشاره کرد به یکی از بزرگان بنی‌امیه که قوس و کمان خود را به دست باقر العلوم علیه‌السلام دهد. وی نیز چنین کرد. آن گاه امام تیری در وسط کمان نهاد، هدف را نشانه گرفت، درست وسط خال (سیبل) زد.

[صفحه 74]

دومین تیر را در کمال نهاده، دوباره هدف گرفت، تیر دوم به گونه دقیق هدف گرفت که تیر اول را از وسط نصف کرد. امام تیراندازی را ادامه داد تا نه تیر؛ هر کدام را به وسط تیر قبلی هدف قرار گرفتند. هدف‌گیری که برای هیچ تیراندازی در دنیا سابقه نداشت!

هشام که عظمت کمال امام را در حضور حاضران دید، در حضور سران از موج بغض و کینه مضطرب و حیران شد. آن گونه که ناخودآگاه بر برتری‌های عترت در حضور حاضران اعتراف کرد. گفت تو ماهرترین تیرانداز هستی، آن گاه از کردار خویش شرمنده و سرافکنده گردید. وی گفت تا همانند تو در میان قریش است، قریش بر تمام عرب و عجم برتری دارد و سیادت و آقایی می‌نماید، یا محمد لا تزال العرب و العجم تسودها قریش مادام فیها مثلک.

آن گاه رو کرد به امام و پرسید این مهارت در تیراندازی را در نزد چه کسی فرا گرفته‌ای. آیا جعفر هم همانند تو تیراندازی می‌داند، امام در پاسخ وی گفت: ما کمال را به ارث می‌بریم، انا نحن نتوارث الکمال.

آن گاه طاغوت زمان گفت، ما نیز فرزندان عبد مناف می‌باشیم. نسب ما و شما یکی است، چگونه این کمالات نصیب ما نشده است. امام پاسخ داد، آری ما هم از نسل عبد مناف هستیم، لیکن خدای سبحان از اسرار خویش و دانش ویژه خویش ما را آن گونه بهره‌مند ساخته است که هیچ کس را بهره نداده است، نحن كذلك ولكن الله اختصنا من مکنون سره و خالص علمه بما لم یخص به احدا غیرنا [143].

[صفحه 75]

آری این گونه امام وارث کمال است. این گونه امام با تیراندازی حیرت آفرید! و

طاغی زمان را شرمنده کردارش نمود و این گونه فرزند فاطمه (س) در هر فضیلت از فضایل انسانی برترین است.

پایداری و گذشت

امام همام همانند سایر امامان اسوه پایداری و مقاومت در برابر ناملازمات اجتماعی و فردی می‌باشد. امام در مدت عمر شریفش با انواع ناملازمات گریبان‌گیر بود. هم رویدادها و چالشگری‌های اجتماعی و هم رخدادهای فردی و خانوادگی.

در مورد حوادث اجتماعی امام از آغازین روزهای کودکی خویش همراه کاروان جدش سالار شهیدان، شاهد جنایات دلخراش کربلا بود. وی در حالی که کودکی سه چهار ساله بود، حوادث ناگوار کربلا را شاهد و ناظر بود و خود یکی از کودکان اسیر شده بدست ستمگران اموی بود.

امام مقاوم و همام در برابر ظلم و ستم بی‌حد آنان پایداری و مقاومت نمود و سختی‌ها و شکنجه‌ها را به جان خریدار شد. در هنگام نوجوانی جامعه امام همراه با رخدادهای بزرگ مانند قیام توابعین، فاجعه دلخراش و جنایت بار حره، و کشتارها و درگیری‌های امویان با زبیریان و... بود.

در زمان جوانی و بخصوص در دوران امامت بیست ساله حضرت امام همام شاهد انواع ظلم و ستم‌ها بر هواداران تشکل همسوی اهل بیت که از جانب حزب عثمانیه تحمیل می‌شد، بود.

این دوران که دوران ستم و سیاه حزب عثمانیه است؛ حاکمان اموی با

[صفحه 76]

یاران اهل بیت رفتاری بسیار خشن در پیش گرفته‌اند. حجاج‌ها و عبیدالله بن زیادها بر عراق و حجاز سلطه یافته‌اند و به دستور حاکمان حزب عثمانیه از هیچ جنایتی فروگذار نبودند. هزاران محب و شیعه علی را قتل عام نمودند. دست و پاها بریدند. چشم‌ها از حدقه بیرون آوردند و بر چشمان حق بین هواداران عترت میل گذاخته کشیدند. هر جا که یاران اهل بیت را دست می‌یافتند، در کنار هر حجر و مدری آنان را به قتل رساندند و هزاران را در زندان‌های وحشتناک امویان حبس کردند.

امام همام در برابر ناهنجاری‌های اجتماعی صبر و پایداری پیشه می‌کند و تمام این ستم‌ها را تحمل می‌نماید. امام همام با نوشیدن این جرعه‌های ناگوار مسؤولیت مهم فرهنگ و اجتماعی و سیاسی خویش را تداوم می‌بخشد و نیز در دوران امامت

حضرت انواع نامالیقات، تهدیدها، احضارها و حبس ها را نسبت به خودش از جانب حاکمان اموی تحمل می‌نماید.

این ها نمونه هایی از نامالیقات اجتماعی است که نوعا از جانب حزب عثمانیه در جامعه امام جریان داشته و امام همام نیز، با رویی گشاده از آنان استقبال نموده و تلخی ها را بر جان خویش هموار ساخته است.

در زندگی شخصی نیز رویدادهای تلخ را به زیباترین شکل بر خود هموار می‌سازد. در زندگی شخصی ناگواری‌های تلخ که نمونه‌های آن در تاریخ آمده رخ داده است، که برای همه انسان ها به ویژه پیروان حضرت جای اندیشه دارد. چند نمونه:

در حالی که امام با برخی از اصحاب خویش نشستته بود، یکی از غلامان حضرت خبری سری را با حضرت در میان می‌گذارد. امام بعد از

[صفحه 77]

شنیدن خبر این سخنان را به زبان جاری می‌سازد: سپاس خدای را بر نعمتی که ارزانی داشت و آن چه را گرفت از آن خودش است، آنان را از گریه باز دارید، با صبر و پایداری آماده تجهیز میت شوید به آن کنیز هم بگویید، هیچ آسیبی به تو نخواهد رسید. نگران خویش مباش، وحشت تو را فرا نگیرد. تو را در راه خدا آزاد ساختم... انت حرة لوجه الله لما تداخلک من الروح.

بعد از این سخنان صحبت خویش را ادامه می‌دهد! از امام پرسیدند چه خبر شده است. آن گاه امام حادثه تلخ را بازگو می‌کند که کودکم از دوش کنیز افتاده است و رحلت کرده است. من دستور تجهیز کودک را دادم و کنیز را هم آزاد ساختم، انه قد سقط من جاریة کانت تحمله فمات. [144].

همچنین امام به یکی از فرزندان بسیار علاقه‌مند بود. به طوری که وقتی فرزند امام بیمار شد، بر امام ترسیدند که چگونه این رخداد را تحمل خواهد کرد. تا این که فرزند حضرت از دنیا رفت. بعد از رحلت فرزند امام برخلاف انتظار آرام گرفت. وقتی از وی سؤال شد که چگونه با این علاقه زیادی که به این فرزند داشتید، قرار گرفتید؛ امام با قلبی مطمئن و با آرامش کامل که نشان رضایت به مشیت الهی داشت، این گونه اظهار داشت که ما خدا را می‌خوانیم و دعا می‌کنیم و آن چه خدا دوست می‌دارد از خدا می‌خواهیم. لیکن اگر اتفاقی افتاد که آن را دوست نداشتیم تسلیم رضای خدا هستیم، انا ندعو الله فیما یحب فاذا وقع ما نکره لم نخالف الله فیما یحب [145].

[صفحه 78]

این ها نمونه هایی از صبر و پایداری امام در زندگی شخصی است، که این گونه تسلیم مشیت الهی است. ناملایمات را با رویی گشاده در آغوش می‌گیرد و مصیبت ها را بر خود هموار می‌سازد. در موارد شخصی این گونه گذشت و سخاوت دارد. شاید افراد عادی در چنین مواردی، کنیز را که کودک از دوش وی بیافتد و بمیرد تنبیه نمایند، لیکن امام رؤوف و مهربان، نه تنها وی را تنبیه نمی‌کند، بلکه برای حفظ آرامش روحی وی و فرو نشانیدن رعب و اضطرابی که کنیز را فرا گرفته است؛ نخست کنیز را آزاد می‌سازد، آن گاه به تجهیز فرزند خویش می‌پردازد! این نمونه ها در رفتار اجتماعی چه افرادی یافت می‌شود؟! این گونه است که رفتار امامان سراسر درس پایداری و صبر، سراسر گذشت و مهربانی است. این گونه است که رفتارهای اجتماعی و شخصی آنان الگوی پایدار برای همیشه ی زمانها می‌باشد.

بردباری

هر ستایش که قرآن از انسان مؤمن و حقیقی دارد، بارزترین فرد آن امامان می‌باشند. قرآن از افراد با تقوا این گونه ستایش می‌کند، و الکاظمین الغیظ و العاقین عن الناس. [146] انسان‌های مؤمن و پرهیزکار در برابر بی‌ادبی‌های دیگران که خشمگین می‌شوند، خشم خود را همانند جرعه گوارا فرو می‌برند و از لغزش‌های دیگران گذشت می‌کنند.

این خصلت پایدار انسان پرهیزکار است، که در روابط اجتماعی وقتی نامهربانی‌های دیگران را می‌بیند در صدد انتقام و کینه‌توزی نیست. بلکه [صفحه 79]

آرامش خویش را حفظ می‌کند و خشم را فرو می‌برد. لغزش دیگری را در حق خویش در مرحله نخست تحمل می‌کند و در مورد وی بردباری می‌نماید. آن گاه از لغزش لغزش کار گذشت می‌کند.

نمونه‌های آشکار از این بردباری در زندگی امامان تجلی یافته است.

آنان از ظرفیت بسیار برتری بهره‌مند می‌باشند. ناملایمات و بی‌ادبی جاهلان را تحمل می‌نمایند. در نهایت از خطای آنان گذشت می‌کنند. در سجایای اخلاقی آن مقدار مهربانند و در برخوردهای اجتماعی، آن گونه با گذشت و با ظرفیت هستند که هیچ انسان با انصافی نمی‌تواند از آنان عیب‌جویی کند. چنان که خود حضرت اظهار می‌دارد مردم نمی‌توانند از ما عیب‌جویی نمایند، ما ینقم الناس منا، نحن اهل

بیت الرحمة و شجرة النبوة و معدن الحكم و موضع الملائكة و مهبط الوحي [147] «مردم از ما بدشان نمی‌آید، ما اهل بیت رحمت مهربانی هستیم و درخت پیامبری و مخزن حکم الهی و جایگاه رفت و آمد فرشتگان و محل نزول وحی هستیم».

امام رؤوف آن گونه بردبار است که بر نامهربانی‌ها بردباری می‌کند. با این که همواره تلاش می‌کند مردم را به راه حقیقت رهنمون نمایند، عده‌ای بی‌توجه به این مهم می‌باشند. به سوی آنان روی نمی‌آورند. امام از این روحیه گلایه می‌کند، می‌فرماید: امر مردم نسبت به ما امتحان بزرگی است. ما آنان را به حق فرا می‌خوانیم آنان توجه نمی‌کنند، بلیة الناس علينا عظيمة ان دعوناهم لم يستجیبوا [148] در برابر نامهربانی‌های مردم بردباری پیشه می‌نمایند و از پی‌گیری هدف والای خویش باز نمی‌مانند.

[صفحه 80]

فرد نصرانی به امام رو کرد و گفت، انت بقر، (نعوذ بالله امام را به حیوان تشبیه نمود.) امام با کمال خون‌سردی اظهار کرد: نه، من باقرم، فرد ناهنجار نسبت دیگری را مطرح ساخت که تو فرزند نانوا یا آشپز هستی، (مادرت نانوايي کرده است.) انت ابن الطباخة. امام در جواب وی گفت، نانوايي کارش بوده است. متأسفانه وی از بردباری امام سوء استفاده کرده به وی گفت، تو فرزند همان سیاه زنگی بد گفتاری هستی. امام با آرامش فرمود اگر تو درست می‌گویی خدا از گناه او در گذرد. اگر تو دروغ می‌گویی خدا از تو در گذرد. فرد آن مقدار ناهنجار است که چیزهایی که به حضرت نسبت می‌دهد هیچ گونه زمینه ندارند، مادر حضرت نه کنیز آفریقایی است و نه بد زبان است. بلکه همان گونه که در بخش اول گذشت مادر حضرت یکی از زیباترین زنان بنی‌هاشم بود که از دو جانب علوی نسب بود و مانند وی وجود نداشت. لیکن فرد ناهنجار، این گونه نسبت‌ها را به مادر حضرت می‌دهد! حضرت هم این گونه وی را تحمل می‌کند! در هر صورت نصرانی که اخلاق والای امام را دید شیفته برتری‌های امام شده، اسلام آورد! فاسلم النصرانی. [149].

فرد شامی با این که کینه اهل بیت در سینه وی موج می‌زد همواره در مجلس حضرت حاضر می‌شد. وی نتوانست پنهانی خویش را پاس دارد. روزی به حضرت اظهار کرد شرکت من در جلسه شما به خاطر علاقه‌ی من به شما نیست. من کینه‌توز ترین فرد نسبت به اهل بیت هستم. شیرین سخنی و ادب و اخلاق تو مرا جذب کرده است. امام از سخن تند وی آشفته نشد، بلکه مهربانی و لطف خود

را در حق وی فزونی بخشید، تا آن گاه که

[صفحه 81]

شخص متوجه حقیقت شده، دست از دشمنی برداشته از دوستان حضرت قرار گرفت. وی حتی هنگامی که مرگش فرا رسید، وصیت کرد که باقر العلوم علیه السلام بر وی نماز بخواند، فاوصی ان یصلی علیه. [150].

این ها نمونه هایی گویا و آموزنده از رفتار بردباری حضرت است، که دشمنی ها را متحول ساخته و به دوستی تبدیل می کند. همان رفتاری که قرآن به آن دستور می دهد که نامهربانی کرداری دیگری را با نیکی پاسخ دهید؛ تا دشمن ها دوست صمیمی گردند، ادفع بالتی هی احسن فاذا الذی بینک و بینه عداوة کانه ولی حمیم. [151] «بدی های دیگری را به نیکی پاسخ ده، آن گاه بین تو و آن کسی که دشمنی بود، دوستی و صمیمیت پدیدار می شود».

[صفحه 84]

امام باقر علیه السلام و آموزه های عرشی

اشتغال آفرینی

در بخش فضایل، برخی برتری های حضرت مورد توجه قرار گرفت. سراسر حوزه فقه و فرهنگ دینی به ویژه شیعه توأم از گفتار باقر العلوم علیه السلام می باشد؛ در این فرصت به برخی از آموزه های عرشی حضرت نگری می افکنیم. در بخش فضایل به این برتری باقر العلوم علیه السلام اشاره شد که تأمین نیازهای نیازمندان یکی از شاخص ها و صفات برجسته همه امامان می باشد. این تلاش در زندگی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و امامان گرچه برجسته است؛ لیکن تلاش برجسته تر اشتغال آفرینی است. زیرا تأمین نیازمند به دو گونه است. نخست این که نیاز وی همواره با دست دیگران بر طرف شود. و این در صورتی است قادر به کار و تلاش نباشد. چنین فردی همیشه به امداد دیگران نیازمند باقی خواهد ماند.

نوع دیگر تأمین نیازمند، بی نیاز ساختن وی است. یعنی تلاش شود که نیازمندی وی بر طرف شود، تا دیگر محتاج به امداد دیگران نباشد. این مورد درباره فرد نیازمندی است که یا تن پرور است، به کار و تلاش تن نمی دهد. و یا فردی توانمند است؛ لیکن از توانمندی خویش غفلت دارد. این گروه باید رهنمون شوند تا به

توانمندی‌های خویش آگاه شوند. خود

[صفحه 85]

به کار و تلاش بپردازند. در سیره‌ی زندگی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و امامان این فراز برجسته می‌درخشد که به توضیح چند نمونه می‌پردازیم. امام صادق علیه‌السلام روایت می‌کند زندگی بر یکی از اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بسیار سخت شد. همسر وی به وی پیشنهاد نمود که به نزد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رود و نیاز خود را مطرح سازد. وی به حضور حضرت شرفیاب شد؛ لیکن پیش از طرح نیاز خود، این جمله را از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم شنید: هر کس از ما کمک خواهد به وی کمک می‌کنیم؛ لیکن هر کس از خدا طلب بی‌نیازی کند، خدا وی را بی‌نیاز خواهد کرد. آن شخص حدس زد که منظور حضرت وی می‌باشد. بدون طرح خواسته از محضر حضرت مرخص شد.

نوبت بعد همسرش اصرار کرد چرا نیاز خود را مطرح نساختی. رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هم همانند دیگران بشر است، از نیاز ما با خبر نیست! آن شخص دوباره به محضر حضرت شرفیاب شد؛ لیکن حادثه پیش تکرار شد. رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم همان جمله قبلی را اظهار نمودند. تا این که این قضیه سه بار تکرار شد.

آنگاه آن شخص متنبه شد، رفت یک تبر عاریه گرفت، به بیابان رفته مقداری هیزم آورد و فروخت و نیم کیلو آرد فراهم کرد، به منزل برد. فردای آن روز هیزم بیشتری فراهم آورد. همواره این کار را ادامه داد تا توانست تبر و سایر ابزار کارش را فراهم سازد. کار را ادامه داد تا توانست دو شتر کوچک و یک غلام خریداری کند. تلاش و پشتکار این فرد را یکی از توان‌گران مدینه قرار داد. آنگاه به خدمت حضرت رسید و داستان زندگی‌اش را بازگو نمود. حضرت به وی فرمود، من که گفتم هر کس

[صفحه 86]

بی‌نیازی از خدا طلب کند خدا بی‌نیازش می‌سازد. و من استغنی اغناه الله. [152]. این شیوه‌ی حضرت، شخص را به توانمندی خویش آگاه ساخت که می‌تواند از آن توانمندی بهره برده و کار و تلاش سازنده را شروع کند؛ تا نیاز خود را برطرف و خود نیز از توانگران قرار گیرد. این همان رهنمود به توانمندی‌های طرف است که شخص از آن غافل بود.

نمونه دیگر در زندگی امام مجتبی علیه‌السلام این گونه می‌شود: امام مجتبی

علیه‌السلام از کنار بوستانی می‌گذشت که غلام سیاهی را دید تکه نانی به دست دارد، که یک لقمه از آن را می‌خورد و لقمه دیگر را به سگی که برابر وی قرار دارد می‌دهد. از وی می‌پرسید چه چیز تو را وادار ساخته که به این سگ این گونه محبت کنی. غلام سیاه گفت، من شرم دارم خودم بخورم و به سگ ندهم. امام که این روحیه را از وی مشاهده کرد، فرمود همین جا باش تا من برگردم. حضرت پیش صاحب برده رفتند، غلام و نیز بوستان را از وی خریداری نمودند. غلام را آزاد ساختند و بوستان را هم در اختیار وی گذاشتند و فرمودند در این بوستان کار کن و زندگی خود را اداره کن، فاشتره من مولاه و اشتری الحائط الذی هو فیه و اعتقه و ملکه اياه. [153].

دو نکته برجسته از این جریان استفاده می‌شود. نخست این که پاداش احسان و نیکی از جانب خدای سبحان نیکی و احسان مضاعف است. غلام سیاه به یک حیوان چند لقمه نان احسان کرد، پاداش آن آزادی خودش و متمول شدنش قرار گرفت.

[صفحه 87]

دو دیگر این که امام مجتبی علیه‌السلام هنگامی که احسان وی را دید، هم سبب آزادیش را فراهم ساخت و هم سرمایه برای وی فراهم ساخت، تا با کار و تلاش خود زندگی‌اش را اداره کند و برده تهی‌دستی که اکنون آزاد شده محتاج دیگران نباشد. این همان اهتمام به اشتغال آفرینی است.

اما نمونه این سیره در زندگی باقر العلوم علیه‌السلام این است: از امام صادق علیه‌السلام پرسیدند به فرد نیازمند چه مقدار زکات می‌توان پرداخت کرد. حضرت از زبان باقر العلوم علیه‌السلام این گونه نقل کرد: تا حد بی‌نیازی، قال ابو جعفر علیه‌السلام اذا اعطيته فأغنه. [154] «هنگامی که زکات می‌پردازی وی را بی‌نیاز ساز.» یعنی آن مقدار به وی پرداخت کن که دیگر نیازمند نباشد. مضمون این روایت این نیست که تا یک سال وی را تأمین کند، سخن از مدت نیست. (البته با توجه به روایاتی که مدت تأمین فقیر را یک سال عنوان می‌کنند این احتمال مردود نیست.) و نیز منظور این نکته هم نیست که آن مقدار مال رایگان به وی پرداخت کن تا آخر عمر بی‌نیاز شود. زیرا این اقدام سیره دین نیست. بلکه مضمون روایت این می‌تواند باشد، آن مقدار سرمایه در اختیار وی قرار بده که با کار و تلاش زندگی خویش را اداره کند و از نیازمندی نجات فراهم کند. زیرا کار و تلاش است که فرد را بی‌نیاز می‌کند. این همان اهتمام به اشتغال آفرینی است، که در سیره‌ی امامان فراوان می‌توان جستجو نمود. این موارد به عنوان نمونه مطرح شدند. با

الگوگیری از سیره امامان جامعه دینی جامعه پر تلاش و شاداب است. تأمین نیازمندی‌های نیازمندان هیچ گاه به این معنا نیست که افراد قادر به کار، تن پرور شده و

[صفحه 88]

رایگان امکانات بگیرند. زیرا در رهنمون رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و باقر العلوم علیه السلام از پرداخت صدقه به دو گروه منع شده است؛ یکی از افراد متمکن. دیگری افراد توانمند به کار، ان الصدقة لا تحل لغنی و لا لذی مرة سوی. [155] تأمین نیازمند به این است که نیازمند به توانمندی‌های خود آگاهی بیابد و در صورت نیاز سرمایه شروع کار در اختیار وی قرار گیرد؛ تا بتواند با کار و تلاش و تولید زندگی پر بار و پر برکتی را فراهم سازد. به نظر می‌رسد در سیره نگاری امامان این گونه نکات باید تحلیل و برجسته شوند تا راهگشای بسیاری از مشکلات پر و پیچ خم اقتصادی و اجتماعی قرار گیرند.

نشاط و شادابی

گرایش به دنیا منشأ بسیاری از آلودگی‌های انسان را فراهم می‌سازد. در برابر گرایش زهد است. انسان پاک، از گرایش به دنیا منزّه است. این سخن بدین معنا نیست که انسان زاهد از مال و منال دنیایی محروم است. زیرا محرومیت نوعی خطر به حساب می‌آید. بلکه منظور از زهد این است که در عین حال که از دنیا بهره‌مند است به آن علاقه‌مند و وابسته نباشد. امامان معصوم که در زهد بر همگان سبقت گرفته‌اند از امکانات دنیا فراوان بهره داشتند. با این توضیح این نکته نیز شفاف می‌گردد که فرد زاهد در عین بی‌علاقگی به دنیا، ممکن است هم از امکانات بهره‌ور باشد، در عین حال فردی شاداب و پر طراوات است. این گونه نیست که زاهد باید فردی

[صفحه 89]

منزوی، ژولیده و پژمرده باشد. این حالت‌ها و ژست‌ها بیشتر به زهد فروش شباهت دارد، نه به زهد گرایی. فرد زاهد، فردی شاداب و پر تحرک است. دنیا برای وی وابستگی نمی‌آورد. اگر تمام دنیا هم در اختیارش باشد اندکی به آن گرایش نمی‌کند.

بر این اساس بهره‌مند بودند از دنیا و بهره‌وری از نعمت‌های الهی و حفظ شادابی در زندگی، با زهد هیچ گاه بیگانه نمی‌باشد؛ تا کسی این گونه پندارد که بهره‌وری

از دنیا با زهد گرایی ناسازگار است! این دو کاملاً با هم همساز هستند. در زندگی معصومان که زاهدترین افراد به دنیا بودند، این همسازی مشاهده می‌شود. مشاهده می‌شود که در عین بهره‌وری از امکانات دنیایی زاهدترین هستند. فرش آنان ابریشم باشد یا حصیر برای آنان یکسان است. در خانه گلین بی‌آلایش باشند، یا در اتاق مزین عروس یکنواخت خواهد بود. در سفره رنگارنگ یا نان جوین همسان خواهد بود. که آنان به این آب و رنگ‌ها دل نمی‌بندند. به همین خاطر در زندگی باقر العلوم علیه‌السلام همسازی این دو مشاهده می‌شود. امام بدون هیچ وابستگی و علاقه‌مندی به زخارف دنیا در عین حال که فرش زیر پای وی حصیر است، انما کا یفرش فی مجلسه حصیرا. [156].

اتاق حجله‌اش مزین است. در عین حال که زاهد و عابد و عاکف و صائم است، با نشاط و پر تلاش است. تلاش می‌کند نشاط ظاهری خویش را نمایان سازد. خویشتن را در منزل و بیرون کاملاً آراسته می‌سازد. در [صفحه 90]

برابر همسر خویش هم اتاق مزین دارد و هم خویشتن را می‌آراید. به چند نمونه توجه کنید.

حکم بن عتیبه می‌گوید به حضور باقر العلوم علیه‌السلام رسیدیم؛ در حالی که در اتاق مزین و با لباس‌های رنگارنگ به سر می‌برد. شروع کردم به در و دیوار اتاق و شکل و شمایل حضرت نگاه افکنم! هنگامی که امام نگاه‌های مرا مشاهده کرد، فرمود دیدگاهت در این باره چیست. من گفتم من که تو را در این وضع می‌بینم نمی‌توان چیزی بگویم. لیکن در نزد ما این حالت‌ها برای جوانان است. امام اظهار داشت زینت‌ها و نعمت‌های خدا را چه کسی بر بندگان خدا حرام کرده است، یا حکم من حرم زینة الله التي اخرج لعباده... لیکن توجه داشته باش که این اتاق همسر نو عروس من است. با وی تازه عروسی نموده‌ام و الا اتاق من همان است که می‌شناسی، فاما هذا البيت الذي تری فهو بيت المرأة و انا قریب العهد بالعرس و بیتي البيت الذي تعرف. [157].

امام در مورد اتاق و لباس مزین خویش چندین نکته را به حکم که از وضع امام تعجب کرده بود، یادآوری می‌کند: نخست این که خدای سبحان نعمت‌هایش را برای بندگان آفریده و بهره‌وری از نعمت‌ها هیچ ناسازگاری با طهارت و تقوا و زهد ندارد. دو دیگر این که این اتاق مزین مربوط به تازه عروس است، که باید شؤون آن رعایت شود. حجله باید مزین و آرایه داشته باشد. نشاط و شادابی آن حفظ شود. سوم این که طرف بر این پندار نباشد که حضرت اندکی علاقه به زخارف و زینت

دنیا

[صفحه 91]

حاصل کرده به وی می‌فرماید، اتاق زندگی من همان است که می‌شناسی. یعنی این زرق و برق اندکی در روحیه من تأثیرگذار نیستند. این روش یعنی فرد زاهدترین است، در عین حفظ نشاط و شادابی، و بهره‌وری از نعمت‌های الهی است. همانند همین داستان برای اصحاب دیگر حضرت اتفاق افتاده است. حسن زیات با رفیقش به حضور حضرت می‌رسند. حضرت را در اتاقی مزین و با لباس‌های مناسب و سر و صورت اصلاح کرده و سر مه کشیده می‌بینند. وی می‌گوید ما سؤال‌هایی که داشتیم مطرح ساختیم و جواب گرفتیم. هنگامی که خواستیم خداحافظی کنیم حضرت فرمود فردا با رفیق خویش به منزل ما می‌آیی، گفتم حتما. هنگامی که روز بعد به خدمت حضرت رسیدیم وی را در اتاقی ملاقات کردیم که تنها فرش آن یک حصیر بود. و حضرت هم پیراهن خشن پوشیده بودند. آنگاه روی کردند به رفیق من فرمودند برادر بصری من، دیروز که بر من وارد شدید مرا در آن اتاق و در آن حال و لباس دیدید، آنجا اتاق همسرم بود و تمام تزیینات اتاق هم به وی مربوط می‌شد. یک وقت در ذهن شما چیزی خطور نکند، فلا یدخل قلبک شیء. [158] امام همام با این روش نکات مهم عرشی را می‌آموزند: نخست این که زهد این نیست که شخص از نعمت‌های دنیا بی‌بهره باشد. دو دیگر این که حضرت خویش را برای همسرش کاملاً مزین ساخته و مرتب می‌نماید. سوم برای این که این رفتار پنداری در ذهن طرف پیش نیاورد و احساس دوگانگی در رفتار حضرت ننماید، در

[صفحه 92]

فرصت مناسب آنان را فرا می‌خواند و رفتار خویش را درباره آنان شفاف می‌سازد. این رفتار بدین خاطر است که پندارهای شیطانی به آنان آسیب نرساند. در این باره شرح بیشتری در این نوشتار آمده است. [159].

در مورد نکته دوم در روایت دیگر این گونه آمده است: هنگامی که عده‌ای به حضور حضرت رسیدند؛ دیدند حضرت موهای خویش را رنگ کرده، به آنها فرمود من همسرم را دوست می‌دارم و برای آن خضاب می‌کنم، انی رجل احب النساء و انا أتصبغ لهن. [160] این همان حفظ شادابی و نشاط در زندگی است. در عین حال که شخص زاهدترین فرد به زخارف و زینت‌های دنیا است. مورد دیگر در زندگی حضرت این گونه مشاهده می‌شود، که حضرت هنگامی که

به حمام می‌رفتند برای تمیز کردن بدن خویش از «نوره» [161] استفاده می‌کردند. انگشتان در اثر تماس با نوره حالت بد منظری پیدا می‌کردند. حضرت برای این که از این حالت بیرون بیایند به انگشتان و ناخن‌های خویش حنا نهادند؛ آنگاه در این باره به حکم فرمودند: من این کار را انجام می‌دهم تا ناخن‌هایم همانند ناخن‌های مرده نباشد، شما نیز این کار را انجام دهید، یا حکم ان الاظفیر اذا اصابتها النوره غیرتها حتی تشبه اظفیر الموتی فغیرها بالحناء [162]. از این نمونه‌ها در روایات فراوان وجود دارد. لیکن همین مقدار گویای نکات بسیار ارزنده‌ای می‌باشد. این موارد نکات اساسی می‌آموزند، مانند

[صفحه 93]

این که زهدگرایی با زهد فروشی کاملاً متفاوت است. زهد فروشی آن است که فرد دنیا طلب برای رسیدن به اهداف خویش زاهد نمایی را برای فریب دیگران بر می‌گزیند. اما زهد گرایی آن است که شخص در عین بی‌علاقگی به متاع دنیا از نعمت‌های الهی گریزان نیست و برای تثبیت موقعیت خویش نیاز به عوام فریبی ندارد. در عین بی‌علاقه به دنیا از نعمت‌های الهی به مورد بهره‌وری می‌نماید. و نیز این روش می‌آموزد که فرد مؤمن و زاهد در عین زاهدگرایی، باید نشاط و شادابی خود را حفظ کند. زندگی پست و ظاهری ژولیده و در هم پیچیده، هیچ ارتباطی به زهد ندارد. این حالت‌ها، زهد فروشی و بیچارگی فرد زاهد نما را می‌رساند. انسان زاهد در عین بی‌علاقگی به دنیا، با نشاط و شاداب و پر طراوت است و از ظاهری آراسته بهره‌مند است.

شفاف کردن رفتار

گاهی انسان در موقعیتی قرار می‌گیرد؛ از لباس و یا مرکب و مسکنی استفاده می‌کند که برای دیگران قابل تحمل نیست. چه بسا آن رفتار کاری غیر مشروع نباشد، لیکن کسی که این رفتار را مشاهده می‌کند. چون علت رفتار برای وی مبهم است. پندار غلط در ذهن وی نفوذ می‌کند و چه بسا نسبت به آن فرد بدبین می‌شود. این گونه موارد برای رهبران دینی و امامان نیز پیش آمد می‌نموده است. در عین حال که آنان اندیشه زلال و رفتاری شفاف و بی‌آلایش داشتند، گاهی اتفاق می‌افتاده که برخی رفتار آنان را، بینندگان بر نتابند؛ و نوعی دوگانگی برداشت کنند. آیا به نظر شما امامان در این گونه موارد چه

[صفحه 94]

اقدامی انجام می‌دادند؟ برای فراهم آوردن پاسخ این سؤال به یک نمونه از رفتار باقر العلوم علیه‌السلام نگر می‌افکنیم.

حسن زیات به همراه رفیقش به خدمت حضرت رسیدند. در حالی که حضرت در اتاقی آراسته و مزین بود و لباس‌ها و سر و روی حضرت نیز کاملاً آراسته و مرتب بود. آنان سؤالاتی داشتند مطرح نموده و پاسخ گرفتند. لیکن مثل این که حال و اوضاع امام برای آنان سؤالی پنهانی فراهم ساخت که فرصت طرح آن نبود. و نیز فرصت برای شبهه‌زدایی هم مناسب نبود. به همین خاطر هنگام خداحافظی حضرت به حسن زیات فرمودند به همراه رفیق خود فردا به منزل من بیایید. وی نیز پذیرفت.

فردا که به حضور امام شرفیاب شدند وی را در اتاقی بی‌آلایش با یک فرش حصیری دیدند. و نیز مشاهده کردند که حضرت لباس خشن پوشیده است. آنگاه امام با آنان سخن گفتند و فرمود دیروز که مرا با آن وضع مشاهده کردید، آن اتاق از آن همسر جدید من بود و تمام آنچه در آنجا بود هم از آن همسر می‌باشد. و چون همسرم خویش را برای من آراسته بود، من نیز خود را برای وی آراسته بودم. زندگی معمولی من این است که مشاهده می‌کنید. در ذهن شما چیزی خطور نکند. آنگاه رفیق حسن زیات گفت به خدا سوگند به قلب من چیز دیگری خطور کرد. لیکن اکنون که این وضع را مشاهده کردم و این توضیحات را شنیدم به طور کلی ذهن من پاک شد و فهمیدم که شما حق می‌گویید، علمت ان الحق فیما قلت.

[163].

نکته آموزنده این رفتار این است، که امام گرچه رفتارش پاک و منزّه

[صفحه 95]

از گناه است و از نعمت‌های خدا بهره‌وری حلال نموده است؛ لیکن چون رفتارش برای طرف سؤال‌انگیز بوده و در آن هنگام فرصت شبهه‌زدایی فراهم نبوده است، امام آنان را در فرصت مناسب فراخوانده و رفتار خویش را توضیح داده و شبهه را از ذهن آنان می‌زداید.

این رفتار امام یعنی انسان باید در رفتارهای فردی و اجتماعی به گونه‌ای شفاف باشد. و اگر احیاناً رفتار شبهه‌انگیزی از وی سر می‌زند باید در فرصت مناسب رفتار خویش را شفاف سازد و شبهه‌زدایی نماید. رفتار و روش مبهم در پیش نگیرد که باعث ایجاد پندار و سؤال برای مخاطبان و دیگران شود.

این رفتار از یک جهت دیگر نیز مسؤولیت آفرین است؛ که فرد باید رفتار دو گانه خویش را شفاف سازد، نه این که بر این پندار باشد که من به وظیفه خود عمل

کرده‌ام، دیگران می‌خواهند بدبین بشوند یا بدبین نشوند! این رفتار می‌آموزد که فرد زمینه بدبینی دیگران را نباید فراهم آورد.

ارزش اشک

چشم انسان از نعمت هایی است که همه انسان‌ها به ارزش آن آگاهند. لیکن این ارزش، ارزش ظاهری چشم است که هر صاحب چشم قدردان آن است. به ویژه هنگامی که این نعمت در خطر تهدید قرار گیرد و یا دچار آسیب شود، ارزش آن بیشتر آشکار می‌شود. در کنار این ارزش، ارزش دیگری نیز برای چشم مطرح است که ارزش‌گزار آن صاحبان چشم نمی‌باشند. بلکه ارزیاب آن کلام وحی و عزت است.

کلام وحی که آگاه به حقایق است داوری می‌کند که کدام چشم از ارزش و قیمت بهره‌مند است و کدام چشم بی‌ارزش است. از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم [صفحه 96]

در این باره این گونه سخن رسیده است: از نشانه‌های نگون بختی هر فرد چشمان خشک وی می‌باشد، من علامات الشقاء جمود العین. [164] چشمی که از خشیت خدا اشک آلود نباشد، نشان بد عاقبتی صاحب چشم است. این گونه چشم از دیدگاه وحی بی‌ارزش است.

اما چشم با ارزش آن است که از خوف الهی گریان و اشکریزان باشد. آن گونه که چشم گریان از خوف خدا در قیامت که همه چشم‌ها گریان هستند گریان نخواهد بود، رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم: کل عین باکیه یوم القیمة الا ثلاثة اعین، عین بکت من خشية الله و عین غضت عن محارم الله و عین باتت ساهرة فی سبیل الله. [165] «هر چشمی به جز سه چشم در قیامت گریانند، چشمی که از ترس خدا گریان باشد و چشمی که از حرام پوشیده باشد و چشمی که در راه خدا شب بیدار باشد».

باقر العلوم علیه‌السلام این حقیقت را این گونه شفاف می‌سازد، ما من قطرة احب الی الله عزوجل من قطرة دموع فی سواد اللیل مخافة من الله. [166] «هیچ قطره‌ای در نزد خدا محبوب‌تر از قطره اشکی که در تاریکی شب از ترس خدا ریخته شود، وجود ندارد».

همچنین باقر العلوم علیه‌السلام ارزش اشکی را که از ترس خدا باشد، از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این گونه آشکار می‌سازد: اشکی که از خوف

خدا جاری شود به آن ارزش و قیمت نتوان نهاد، و دمه من خوف الله فانه ليس لها مقال. [167].

[صفحه 97]

دیگر این که از زبان باقر العلوم علیه السلام این گونه روایت است که هر چیزی پاداش دارد، مگر اشک چشم که با اشک چشم دریاها از گناهان پوشیده می شوند، فان الله يكفر بها بحور الخطايا. [168].

همچنین از زبان حضرت رسیده، چشمی که از خوف خدا اشک آلود شود، آن چشم و صاحبش به آتش افکنده نمی شوند. و اگر اشک به گونه های شخص جاری شود، ذلت و خواری هیچ گاه وی را فرا نمی گیرد با اشک چشم دریاهایی از گناهان بخشیده می شوند. یک نفر در میان یک امت گریان باشد، آتش بر آن امت حرام می شود. لحرمة الله تلك الامة على النار. [169].

این تحلیل و بیان ارزش اشک چشم است، که زبان وحی آن را شفاف می سازد. و این ارزش از ارزش های والای عرشی است، که جز اندیشه زلال وحی به آن وادی پرواز ندارد. و هیچ فهم و درکی نمی تواند به آنجا دسترسی حاصل نموده و این حقایق را شفاف سازد.

بهداشت

دین آسمانی بر اساس فطرت و پاکی ها نهاد شده است. اساس باورهای دینی را فطرت انسان ها شکل می دهد، فاقم وجهک للدين حنيفا فطرت الله التي فطر الناس عليها. [170] «روی کرد خود را به سوی دینی مستقیم و بدون کژراهگی که بر اساس فطرت پایه نهاده شده و خدای سبحان مردم را بر بنیان آن آفریده است، متوجه ساز.»

[صفحه 98]

انسان به لحاظ فطرت، خواهان پاکی در باور و اخلاق و رفتار و غذا و لباس، بدن و جان خویش است. انسان هیچ گونه آلایندهایی بر هیچ یک از شئون خویش را نمی پسندد. گناه را که آلایندهی جان است بر جان نمی پسندد؛ نیز آلودگی های شئون زندگی، محل زندگی، لباس زندگی، طعام و غذا و بدن و هر چیزی که با آن در ارتباط است، مانند مسکن و مرکب و... بر خویش روا نمی دارد. بر همین اساس دین فطری، آن چیزی که پاک و تمیز است؛ بر انسان مجاز شمرده است. آن چیزی که باعث آلودگی در هر محور از محورهای زندگی فیزیکی و معنوی انسان شود،

بر انسان روا نمی‌داند، یحل لهم الطیبات و یحرم علیهم الخبائث. [171] حلال خدا بر اساس حکمت پاکی و مصلحت پایه نهاده شده است. حرام خدا نیز بر اساس آلودگی و فساد بنیان نهاده شده است.

آنچه انسان در زندگی نیازمند است باید از نوع حلال و پاک فراهم کند. اگر از نوع حرام فراهم ساخت باعث آلودگی جسمی و جانی وی می‌گردد. بدین خاطر پیروان دین باید از هر گونه آلاینده‌گی در فرایند زندگی خویش پرهیز کنند. باید تلاش کنند تا هیچ گاه مال حرام به زندگی آنان راه پیدا نکند. باید سعی نمایند که از هر نوع غذا و مسکن و مرکب و سایر امکانات آلوده و حرام برحذر باشند.

آلاینده‌گی‌ها را به سه قسم می‌توان تقسیم نمود: حرام‌ها، ناپاکی‌ها و نجس‌ها. سایر آلودگی‌های غیربهداشتی آموزه‌های وحی در هر سه محور به پیروان خویش می‌آموزند که از آلاینده‌گی به دور باشند.

زندگی امام معصوم علیه‌السلام منزله از حرام و بدور از هر آلودگی در هر سه [صفحه 99]

بخش می‌باشد. زندگی آنها پاک‌ترین زندگی است. افزون بر حلال و پاک بودن زندگی، طعام و لباس آنان از لحاظ سوم نیز، کاملاً بهداشتی بدور از هر نوع آلودگی‌ها می‌باشد.

ابو خالد کابلی می‌گوید، مهمان باقر العلوم علیه‌السلام شدیم. حضرت با لذیذترین و تمیزترین طعام که تا آن روز به خاطر نداشتیم مرا پذیرایی نمود، دخلت علی ابی‌جعفر علیه‌السلام فدعا بالغداء فاکلت معه طعاما ما أکلت طعاما قط انظف منه و لا اطیب. [172] طعام و غذای آنان نیز پاک و حلال و بهداشتی و نمونه است.

نمونه دیگر این رفتار از امام صادق علیه‌السلام است. ابو حمزه می‌گوید عده‌ای در نزد امام صادق علیه‌السلام بودیم که ما را به خوردن غذا فرا خواند. غذایی به آن لذیذی و تمیزی به خاطر نداشتیم، ما لنا عهد بمثله لذاعة و طیباً. [173] این نیز آموزه دیگری است که زندگی پاک و تمیز امامان بر همگان می‌آموزد. انسان باید در لباس، غذا، مسکن، مرکب، سر و وضع بدنی همواره پاک، مرتب و به دور از هر آلودگی باشد.

نقش یاد خدا

انسان مؤمن به خدا، خویشتن را در مأمن امنی قرار می‌دهد، که از خطرها در امان قرار گیرد. تنها مأمن امن و پناهگاه مطمئن از هر خطر ایمان به خداست. هر

کس به خدا ایمان آورد و خویشتن را به خدا سپرد خدای سبحان ایمن‌ترین پناهگاه وی خواهد بود. پناهگاه مطمئنی جز خدای [صفحه 100]

سبحان وجود ندارد، و لن تجد من دونه ملتحدا. [174] «غیر از خدا پناهگاه امنی نمی‌یابی».

همان گونه که ایمان مراتب دارد، امنیت در پناهگاه خدا نیز مراتب دارد. تا به آن مرحله و الایی برسد که تمام اضطراب‌ها و ناامنی‌ها را بزداید و آرامش کامل مستقر سازد. از این مرحله امنیت و آرامش همه انسان‌های مؤمن بهره‌مند نیستند. بلکه آن گروه که از ایمان مرحله والا بهره‌مند شده‌اند، آنان که یاد و نام خدا، تمام زندگی آنان را فرا گرفته است، در آرامش کامل قرار خواهند گرفت. ذکر خدا پناهگاه ایمن است. یاد خدا امنیت از هر خطر برای آنان خواهد بود، الا بذكر الله تطمئن القلوب [175] «با یاد خدا قلب‌ها آرامش می‌گیرند.»

این حقیقت در سخن عترت این گونه تحلیل شده است؛ موجودی که به یاد خدا باشد هیچ آسیبی وی را تهدید نمی‌کند. حتی در مورد حیوانات این گونه رسیده است، که حیوان آنگاه در دام صیاد می‌افتد که از یاد خدا غافل شده باشد. حیوانی که به یاد خداست در دام صیاد قرار نمی‌گیرد. امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: ما من طیر یسطاد الا بترکه التسبیح. [176] «هیچ پرنده‌ای در دام صیاد قرار نمی‌افتد، مگر زمانی که از تسبیح و یاد خدا غفلت کرده باشد.» که این نقش یاد خداست. امام صادق علیه‌السلام در این باره می‌فرماید، انسان مؤمن به هر گونه مرگ ممکن است بمیرد. غرق شود، آوار بر روی وی منهدم شود، درنده وی را [صفحه 101]

بدرد، صاعقه و رعد و برق آن را بگیرد، لیکن به انسان ذاکر خدا، این حوادث اصابت نمی‌کند، و لا تصیب ذاکر الله تعالی. [177].

اینک این حقیقت در اندیشه زلال و عرشی باقر العلوم علیه‌السلام این گونه تجلی یافته است، که حوادث تلخ و ناگوار مانند صاعقه بر انسان مؤمن ممکن است فرود آید، لیکن بر انسان ذاکر یعنی کسی که به یاد خداست فرود نمی‌آید. انسان ذاکر از صاعقه در امان است. این نقش یاد خداست، الصواعق تصیب المؤمن و غیر المؤمن و لا تصیب الذاکر. [178].

بر همین اساس است که حضرت تلاش می‌کرد افراد با ظرفیت و با استعداد مانند خانواده خویش را به این نکته اساسی توجه دهد. همواره آنان را وادار به ذکر و یاد

خدا می‌نمود. در اندیشه نیز اهمیت آن را شفاف می‌سازد و اضافه می‌کند سه چیز از بهترین و سخت‌ترین عبادت‌هاست، اشد الاعمال ثلاثة، ذکر الله علی کل حال و انصافک من نفسک و مواساة الاخ. [179] «سه چیز از سخت‌ترین اعمال است، یاد خدا، انصاف داشتن، یکسان و برابر برخورد نمودن». امام اهل خانه خویش را وادار به این رفتار می‌کرد، امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید: پدرم ما را دور هم جمع می‌کرد و وادار به قرائت قرآن (که آن نیز ذکر الله است) می‌نمود. و هر کس قرآن تلاوت نمی‌کرد به ذکرهای دیگر تا طلوع آفتاب مشغول می‌شد، یأمرنا بالذکر حتی تطلع الشمس [180] که البته این یاد خدا بر لب است. اساس و پایه یاد خدا [صفحه 102]

به روح و دل است که انسان همواره به یاد خدا باشد. این نیز از آموزه‌های عرشی است که از اندیشه و رفتار عترت می‌توان آموخت.

نقش محبت

اشاره

محبت گرایش و عشق محب به محبوب و معشوق است. انگیزه محبت زیبایی‌های معشوق است که به عاشق جلوه‌گر می‌شود. اگر عاشق زیبایی در معشوق خویش نبیند، هیچ‌گاه نسبت به وی محبت نخواهد داشت. زیبایی‌ها مراحل دارد. هر مقدار زیبایی برتر جلوه‌گر شود، جاذبه محبوب بیشتر می‌شود. و اگر در راه محبوب زیبایی‌ها شکوفا شدند، محب را آن مقدار مجذوب خود می‌سازد که زشتی‌ها را نیز زیبا می‌بیند، حب الشی یعمی و یصم، «محبت به چیزی، کور و کر می‌کند.» پی‌آمد محبت، پیروی محب از محبوب است. آن کسی که از محبوب خود پیروی نکند در تحقق عشق باید تردید نماید. زیرا عاشق دل‌باخته معشوق بوده و ممکن نیست از فرمان معشوق سرپیچی کند، ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله. [181] «اگر خدا را دوست می‌دارید مرا (پیامبر) پیروی کنید، آنگاه خدا شما را دوست خواهد داشت.» محبت دو جانبه است. هم خدا محبوب شماست، و هم شما محبوب خدا هستید. نقش محبت پیروی از محبوب و معشوق تا رسیدن به وصال معشوق است. عاشق آن کسی است که در پی معشوق حرکت کند تا به وصال خویش برسد و از معشوق خویش کامیاب شود. بدین خاطر محبت همانند موتور پرتوان است که عاشق را به سوی

[صفحه 103]

معشوق سوق می‌دهد. هر مقدار محبت بیشتر، سرعت حرکت بیشتر خواهد بود. بر این اساس آنچه انسان را وادار به پیروی از حق می‌کند که در اندیشه، حق بیاندیشد و در رفتار، رفتار همگون با حق داشته باشد، محبت است. انسان دین باور عاشق و محب حق می‌باشد. محبت است که محب را وادار به پیروی از محبوب می‌کند. از این حقیقت باقر العلوم علیه‌السلام این گونه پرده برداشته است: هل الايمان الا الحب. [182] «ایمان جز محبت چیز دیگری نیست». این حقیقت فراگیر است و محبت در دل ذرات هستی جای گرفته است. هر موجودی به سوی محبوب خویش در حرکت است، الی الله تصیر الامور. [183] «بازگشت امور به جانب خداست.» همه موجودات سرود عشق می‌سرایند، ان من شیء الا یسبح بحمده. [184] هر انسان حتی هر جمادی در نهایت به وصال محبوب خویش می‌رسد.

باقر العلوم علیه‌السلام این حقیقت را چنین بیان می‌کند:

برید بن معاویه می‌گوید فردی که از بلاد خراسان پیاده به زیارت حضرت آمده بود، به حضور ابوجعفر علیه‌السلام رسید. هنگامی که در محضر حضرت نشست پاهای ترک خورده و زخم‌دار خویش را به حضرت نشان داد و گفت: محبت شما اهل بیت مرا به اینجا کشانده است! باقر العلوم علیه‌السلام فرمود: اگر سنگی ما را دوست بدارد، خدا آن را با ما محشور خواهد نمود.

[صفحه 104]

دین جز محبت چیز دیگری نیست، و الله لو احبنا حجر حشره الله معنا و هل الدین الا الحب. [185] از گفتار عرشی این نکته مهم به کف می‌آید که عاشق و محب به وصال معشوق و محبوب خویش خواهد رسید. این گفتار آشکار می‌سازد که محبت و عشق تنها در میان انسان‌ها نیست؛ بلکه فراگیر همه موجودات است. به جریان علی علیه‌السلام با حارث همدانی در همین راستا توجه کنید.

حارث همدانی

حارث همدانی از اصحاب خاص امیر المؤمنین علیه‌السلام می‌باشد. روزی عصا زنان به همراه عده‌ای از شیعیان به حضور حضرت می‌رسند. امام از حال وی می‌پرسد. وی اظهار می‌دارد، دوستی‌ها و دشمنی‌ها پر حرارت شده است. مردم نسبت به رهبری تو به سه گروه تقسیم شده‌اند: گروهی در دوستی افراط دارند،

گروهی معتدل در دوستی می‌باشند و گروهی هم در شک و تردیدند!...
 آنگاه حارث از امام درخواست می‌کند موضوع را شفاف کند. امام در پاسخ وی معیار شناخت حق از باطل را روشن می‌سازد که حق و باطل را نتوان از رفتار پیروان آن به کف آورد، بلکه باید از نشانه‌های حق شناخت. باید نخست حق را شناخت آنگاه پیروان آن را. ان دین الله لا یعرف بالرجال بل بأیة الحق، فاعرف الحق تعرف اهله... آنگاه امیر المؤمنین علیه‌السلام به حارث بشارت می‌دهد که در چهار موقف مرا خوب خواهی شناخت: در هنگام مرگ، در هنگام عبور از صراط، در نزد حوض کوثر، در هنگام

[صفحه 105]

تقسیم بهشت و جهنم.

آنگاه حضرت به وی خبر داد که روز قیامت شیعیان من به همراه من هستند. و نیز سه مرتبه تکرار کرد که تو با محبوب خود محشور و همراه خواهی بود، انت مع من احببت. حارث که از سخنان امام شاداب و شارژ شده بود، گفت: از این هنگام به بعد هیچ هراسی از مرگ ندارم! سید حمیری در همین راستا می‌گوید:

یا حارث همدان من یمت یرنی

من مؤمن او منافق قبلا. [186].

«ای حارث همدانی هر که می‌میرد چه مؤمن و چه منافق، مرا در هنگام مرگ خواهد دید» [187].

قاطعیت در تصمیم

برخی افراد گرد شخصیت‌های اجتماعی می‌آیند تا منافع گروهی و شخصی خویش را به مصالح عمومی و واقعیت‌ها برتری دهند. این افراد در صدد بهره‌وری از نام و عنوان دیگران می‌باشند. این روش به صورت یک جریان عمومی است که همواره در پیرامون شخصیت‌های اجتماعی در جریان می‌باشد. پی‌آمد این نوع بهره‌وری‌ها افزون بر ناهنجاری‌های اجتماعی، مخدوش نمودن چهره‌های برجسته اجتماعی می‌باشد.

افراد زیرک و فرزانه زمینه این گونه سوء بهره‌وری را از بین می‌برند. با هوشیاری و تصمیم به موقع این گونه افراد را رسوا نموده و از کردار زشت

[صفحه 106]

آنان بی‌زاری می‌جویند و از وابستگی آنان نسبت به خویشان ابراز انزجار می‌کنند.

بعد از فتح مکه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم گروه هایی را برای تبلیغ اسلام و دعوت به مسلمان شدن مردم، به اطراف اعزام می نمود. یکی از این گروه ها با مسؤولیت «خالد بن ولید» برای تبلیغ قبیله «بنی جذمیه» به اطراف مکه اعزام شدند. اینها مأموریت داشتند فقط مردم را به اسلام دعوت کنند. دستور جنگ و قتال با هیچ کس نداشتند.

خالد که کینه این قبیله را از زمان جاهلیت به دل داشت، هنگامی که به قبیله وارد شد همه را مسلح و آماده دفاع دید. به آنان ابلاغ کرد که مکه سقوط کرده و همه مردم مسلمان شده اند. سلاح های خویش را زمین گذاشته تسلیم شوید. در این میان شخصی به نام «جحدم» احساس توطئه نمود. گفت من تسلیم نمی شوم، زیرا فرمانده اینان خالد است. اگر تسلیم شویم کشته می شویم! لیکن سران قبیله به هشدار وی توجه نکردند پیشنهاد خالد را پذیرفتند و تسلیم شدند. خالد دستور داد دستان آنان را بستند آنگاه تعدادی از آنان را کشت و تعدادی را آزاد ساخت!

هنگامی که خبر این جنایت به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رسید حضرت سخت ناراحت شدند و برای جبران جنایات خالد دو اقدام بزرگ نمودند. نخست این که علی بن ابی طالب علیه السلام را اعزام نمود، تا تمام خسارات و خون بهای کشته شده های آنان را پرداخت نموده و از آنان دلجویی نماید.

دو دیگر این که، خالد این رفتار جنایت بار خویش را به نام اسلام و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تمام کرده بود. رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در ملا عمومی با تشریفات خاص رو به قبله ایستاد، سه بار با صدای رسا از رفتار خالد اعلان بیزاری نمود،

[صفحه 107]

اللهم انی ابرأ الیک مما صنع خالد بن الولید ثلاث مرات. [188].
نمونه همین رفتار از برخی افراد که خود را وابسته به اهل بیت (ع) دانسته و خود را شیعه و پیرو باقر العلوم علیه السلام معرفی می نمودند صورت گرفت. این گروه که «غلات» نام گرفتند با رفتار نکوهیده خویش خود را وابسته به باقر العلوم علیه السلام جلوه دادند.

امام باقر علیه السلام برای این که از سوء بهره روری غلات جلوگیری کند، آنان را رسوا ساخت و از رفتار آنان ابراز بیزاری نمود. امام در حضور دیگران سران «غلات» را لعن و نفرین نمودند و فریاد برآورد که مغیره بن سعید همانند بلعم باعورا است، قال مثله مثل بلعم. [189] بنان التبان ان بنانا لعنة الله یکذب علی ابی علیه السلام اشهد ان ابی علی بن الحسین کان عبدا صالحا. [190] «بنان که لعنت

خدا بر وی باد بر پدرم دروغ می‌بست، من گواهی می‌دهم که پدرم علی بن الحسین (علیهما السلام) بنده شایسته خدا بود».

جبهه‌گیری امام و قاطعیت حضرت در برابر غلات باعث رسوایی آنان شد. و دروغ‌هایی که مطرح می‌ساختند آشکار گشت. این رفتار باعث می‌شود افراد فرصت طلب نتوانند از موقعیت‌های اجتماعی دیگران سوء بهره‌وری نمایند و چهره آنان را آسیب برسانند. این رفتار حضرت قاطعیت در تصمیم را بر همگان می‌آموزد. افراد با موقعیت‌های اجتماعی نباید با ملاحظه کاری و رو در بایستی زمینه ناهنجاری‌های دیگران را فراهم سازند.

[صفحه 108]

حراست باورها

از تلاش‌های مهم و مستمر عترت، پافشاری بر باورهای حق می‌باشد. عترت بیشترین دفاع و تلاش را در جهت استقرار باورهای حق الهی شکل دادند. استقرار باورهای توحیدی و شناخت معاد و رویکرد مردم به بنیان‌های اعتقادی مانند امامت و رهبری، محورهای اصلی تلاش عترت را شکل می‌دهد. تلاش عترت در دفاع از رهبری جانشینان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به ویژه جانشینی علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام بسیار حساس و برجسته و نمایان است. امامان معصوم از هیچ فرصتی در طرح امامت امیر المؤمنین علیه‌السلام غفلت نکردند. در ظرفیت‌های مناسب همواره مسئله رهبری جامعه را به محوریت «علی علیه‌السلام» مطرح می‌ساختند.

به این موضوع چه در زندگی اجتماعی و چه در زندگی شخصی اهتمام می‌ورزیدند. اصولاً معرفی عترت و بازگویی فضایل عترت یکی از تلاش‌های محوری امامان در این عرصه می‌باشد. که شرح آن در همین نوشتار در بخش فرهنگی آمده است. در این فرصت به یک نمونه‌ی بارز از تلاش باقر العلوم علیه‌السلام در راستای حراست از باورهای حق اشاره می‌شود.

باقر العلوم علیه‌السلام همسری انتخاب نمودند و به وی بسیار علاقه‌مند بودند. با این که علاقه بسیار به وی داشتند همسرش را طلاق دادند! از این رویداد سخت اندوهناک شدند. وقتی اصحاب علت اندوه حضرت را جویا شدند، فرمودند به خاطر طلاق همسرم اندوهناک هستم. به وی عرض کردند شما که علاقه‌مند به همسرت بوده‌ای و از طلاق وی این گونه غمناک شده‌ای؛ چرا وی را طلاق دادید.

حضرت در پاسخ فرمودند: در نزد همسر من سخن از علی امیر المؤمنین علیه السلام شد. وی از حضرت عیبجویی نمودند و من چون

[صفحه 109]

نخواستم قطعه‌ای از آتش در کنارم باشد، وی را طلاق دادم، انی ذکرت علیا علیه السلام فتنقصته فکرت ان الصق جمره من جمر جهنم بجلدی. [191]. امام وقتی مشاهده کردند همسرش ولایت امیر المؤمنین علیه السلام را ندارد و از علی علیه السلام عیبجویی می‌نماید، با این که علاقه شدید هم به وی داشتند فوراً طلاق دادند؛ حتی یک شب هم وی را تحمل نمودند.

این کمال اهتمام به باورهای حق دینی است، که عیبجویی از علی علیه السلام پایانش آتش سوزان است و حضرت بی‌درنگ این آتش را از خویش دور می‌سازند. با این که آن مقدار علاقه‌مند بودند که بعد از طلاق بسیار اندوهناک شدند. این روش یعنی در دفاع از باورهای حق باید از افراد و هر چیز وابسته و مورد علاقه دست شست. تا عقیده و باور حق را حراست نمود. این سیره می‌آموزد که ولایت و حق مداری عترت، تا چه مقدار اهتمام دارد و در هر شرایط به حراست و دفاع از آن باید اقدام نمود.

پس از مرگ کجا می‌رویم؟

اشاره

اطلاع از عالم پس از مرگ تنها از زبان وحی ممکن است. عالم پس از مرگ و خصوصیات آن چیزی نیست که در دسترس دانش بشری باشد. به همین دلیل برای آگاهی از جهان آخرت باید پای مکتب وحی، زانو به زمین نهاد، تا از چگونگی زندگی آن سرا اطلاع به کف آورد. و چون همه مشتاق آگاهی از ویژگی‌های آن زندگی می‌باشیم، شما خواننده گرامی نیز که از چنین علاقه سرشار هستی، همراه من بیا تا تو را به محضر باقر العلوم علیه السلام ببرم تا از دانش بی‌پایان حضرت در این راستا بهره‌مند شویم.

[صفحه 110]

زندگی پس از مرگ

این مطلب آشکار است و اکثریت جامعه بشری به زندگی پس از مرگ باور دارند. زندگی انسان را منحصر در این دنیا نمی‌دانند. انبیاء الهی بدون استثنا بر این باور پایه‌ای پافشاری نموده و تلاش نمودند خصوصیات عالم پس از مرگ و نیز صحنه‌های قیامت و پس از قیامت را بر جامعه انسانی شفاف سازند. البته تعدادی ملحد نیز همواره ممکن است در میان جامعه باشند که به طور کلی خدا و معاد و سایر باورهای اعتقادی را منکر باشند؛ که اینان قابل توجه نیستند. اینان همانند شب‌پره‌هایی می‌مانند که در فضای نورانی آفتاب، آن را انکار می‌کنند. اصل باور معاد و زندگی آخرت باور اکثریت جامعه است که کتاب‌های آسمانی به آن پای می‌فشارند. و خصوصیات لحظه‌های مرگ و پس از آن را توضیح و تفسیر می‌نمایند.

لحظه مرگ

از لحظه مرگ لحظه «احتضار» نام می‌برند. و آن هنگامی است که فرد در حال ارتحال از این زندگی و در حال جان دادن است. یک پا در این دنیا و پای دیگر را در سرای دیگر نهاده است.

از این لحظه باقر العلوم علیه‌السلام این گونه خبر می‌دهد: هنگام مرگ شما مؤمنان، که جانتان به گلو می‌رسد، فرشته مرگ در نزد محتضر، حاضر می‌شود و به وی می‌گوید: آنچه از دنیا آرزو داشتی از کف نهاده شده است؛ و آنچه آرزو از جهان دیگر داری، اکنون در پیش روی توست. در پیش روی تو پیشینیان راستگو، مانند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و علی و ابراهیم (علیهما السلام) قرار دارند. [192].

در حدیث دیگر که از دو امام باقر و صادق (علیهما السلام) رسیده

[صفحه 111]

است: هیچ روحی از جسد مؤمن جدا نمی‌شود مگر این که در آن لحظه محمد صلی الله علیه و آله و سلم و علی و حسن و حسین (علیهم السلام) را می‌بیند و خوشحال می‌شود [193].

همچنین فرد می‌گوید: به باقر العلوم علیه‌السلام عرض کردم به من حدیث رسیده است که علی علیه‌السلام فرموده است، هر کس مرا دشمن دارد و به آن دشمنی بمیرد، در لحظه مرگ مرا خواهد دید. و هر کس مرا دوست بدارد و بر دوستی من بمیرد در هنگام مرگ مرا خواهد دید. باقر العلوم علیه‌السلام فرمودند آری رسول

الله صلی الله علیه و آله و سلم را نیز می بیند که در سمت راست وی قرار دارد، نعم رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بالیمین. [194].

همچنین از حضرت این گونه روایت است، رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر بالین یکی از انصار هنگام مرگش حاضر شدند و به فرشته مرگ (عزرائیل) فرمودند، با این مؤمن و رفیق من مدارا کن. فرشته در پاسخ گفت، مژده می دهیم که من بر هر مؤمن، مهربان خواهم بود، فانی بکل مؤمن رفیق شفیق. [195].

از زبان باقر العلوم علیه السلام این گونه روایت است که انسان های مؤمن به چشم روشنی ها و نعمت ها در هنگام مرگ مژده داده می شوند افراد تبهکار به خزی و رسوایی ها بشارت داده می شوند. [196].

در حدیث دیگری می فرماید: هنگامی که مرگ مؤمن (شیعه) فرا می رسد، فرشته مرگ به وی می گوید آنچه آرزو داری به تو داده می شود و آنچه از آن در هراسی، در امنیت می باشی. آنگاه دری بسوی جایگاهش

[صفحه 112]

در بهشت گشوده می شود و به آن جایگاه نگاه می کند. و نیز همراهان خود را (رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و علی و حسن و حسین (علیهم السلام) در اطراف خویش مشاهده می کند. و این معنای آیه مبارکه است: الذین آمنوا و كانوا یتقون لهم البشری فی الحیوة الدنیا و الاخرة. [197] «آنان که ایمان آوردند و همواره تقوا پیشه ساخته اند، برای آنان در دنیا و آخرت مژده است».

از باقر العلوم علیه السلام در مورد نشانه های لحظه های مرگ مؤمن این گونه نیز روایت شده است. نشانه های مؤمن هنگام احتضار این است که صورت وی روشن و سفید می شود، پیشانی وی عرق می کند و همانند اشک از چشمانش جاری می گردد. [198].

و نیز از حضرت این گونه حدیث نقل است که هنگامی که مؤمن در قبر خویش قرار می گیرد اولین هدیه، که به وی ارزانی می شود، مژده بهشت است، ان اول حباتک الجنة. [199].

چه کسانی را و چگونه می بیند؟

از این روایات که نمونه های فراوان از زبان دیگر امامان نیز رسیده است؛ می توان گفت به حد تواتر و یقین می رسند، چند نکته مهم استفاد می شود:

1- در هنگام احتضار انسان محتضر چه مؤمن و چه منافق و کافر افرادی را چون

رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم، علی، فاطمه، حسن و حسین (علیهم السلام) و در برخی روایات سایر امامان نیز اضافه شده‌اند، می‌بینند، و الائمة من ذریتهم. [200].

[صفحه 113]

2- انسان مؤمن و شیعه این افراد را به زیباترین چهره مشاهده می‌کنند. همان گونه که فرشته مرگ را به زیباترین چهره می‌بینند.

انسان منافق و تبه‌کار این صحنه‌ها را بد منظرترین و ترسناک‌ترین چهره می‌بیند. از زبان علی علیه‌السلام این گونه روایت است که هر کس مرا دوست داشته باشد به همان گونه مرا در هنگام مرگ خواهد دید و هر کس با من کینه‌ورزی کند، به همان چهره بد مرا خواهد دید... و من ابغضنی وجدنی عند مماته بحیث یکره.

[201] همانگونه که فرشتگان مرگ را به زشت‌ترین چهره و فظیح‌ترین منظره مشاهده می‌کنند... اتاهم بافظع المناظر و اقبح الوجوه. [202].

3- دیدن فرشتگان و رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و امامان در هنگام مرگ با این چشم دنیایی نیست؛ زیرا در این صورت این دیدن بر اطرافیان محتضر نیز فراهم می‌شد. دیدن این افراد با چشم مثالی است. یعنی فرشتگان بر وی متمثل می‌شوند و رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و امامان بر وی متمثل می‌شوند. همان گونه فرشته بر حضرت مریم متمثل شد، که تمثل برای حضرت مریم بود و اگر کسانی در اطراف وی بودند، این گونه نبود که آنان نیز فرشته را ببینند، فتمثل لها بشرا سویا. [203].

4- مطلب دیگری از این نکته روشن می‌شود که در تمثل فرشتگان و رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم امامان محدودیت وجود ندارد. به خاطر ویژگی تمثل است که فرد در یک لحظه ممکن است در مکان‌های متعدد و بی‌شمار بر بالین [صفحه 114]

انسان‌های فراوان متمثل شود. همانند آینه‌ای که تصویرهای متعدد را همزمان نمایان سازد.

گروه‌ها بعد از مرگ

نکته دیگر که از این روایات و روایات دیگر باقر العلوم علیه‌السلام بهره می‌توان گرفت، این که افراد بعد از مرگ در عالم برزخ به دو گروه و یا بر اساس برخی روایات دیگر به سه گروه تقسیم می‌شوند. در برخی روایات سخن از تقسیم‌بندی به

دو گروه است. مانند مؤمن و کافر، مؤمن در باغی از باغ‌های بهشتی قرار می‌گیرد. و کافر و تبهکار در گودالی از آتش قرار می‌گیرد، القبر اما روضه من ریاض الجنة و اما حفرة من حفر النیران. [204].

لیکن در جمع‌بندی روایات می‌توان گفت تقسیم‌بندی به سه گروه انجام می‌گیرد؛ مؤمن خالص، کافر خالص، افراد مشوب به حق و باطل. از دو گروه اول سؤال جواب در عالم برزخ انجام می‌گیرد. امر گروه سوم به قیامت واگذار می‌شود. امام باقر علیه‌السلام: انما یسال فی قبره من محض الایمان و الکفر محضا و أما سوی ذلک فیلهی عنه. [205] امام صادق علیه‌السلام: لا یسال فی القبر الا من محض الایمان محضا او محض الکفر محضا و الاخرون یلهون عنهم. [206] «امام باقر علیه‌السلام در قبر از ایمان خالص و کفر خالص سؤال می‌شود، دیگران رها می‌شوند.» «امام صادق علیه‌السلام در قبر از ایمان خالص و کفر خالص [صفحه 115]

سؤال می‌شود و سایر مردم رها می‌شوند.» [207].
از امیر المؤمنین نیز این گونه روایت است، مرگ برای برخی بشارت به نعمت‌های جاوید است و برای برخی مژده به عذاب ابدی است و برای گروه سوم حزن و هول و هراس است، که نمی‌دانند به کدام گروه ملحق خواهند شد. گروه اول دوستان ما هستند، گروه دوم دشمنان ما، گروه سوم مؤمن تبهکاری که به خویشان ستم کرده است. این نیز ممکن است در نهایت با شفاعت ما نجات یابد. لکن یخرجه من النار بشفاعتنا. [208] البته گروه دیگری مانند مستضعفین در اعتقاد و... از زمره گروه سوم می‌باشند. [209].

[صفحه 116]

دو محور خطر

فراخوانی به طهارت و تقوا از مسؤولیت‌های بنیانی رسالت پیامبران و امامان می‌باشد. جامعه‌ای که بر وحی الهی بنیان شده؛ جامعه‌ای است که بر اساس باورهای حق و اخلاق کریمه و رفتار پسندیده پایه‌گذاری شده است. این جامعه در ابعاد گوناگون اعتقادی و اخلاقی و رفتاری باید پاک و منزّه از هر آلایندگی باشد. رهبران الهی در بعد باورها، باورهای حق توحیدی را شفاف و مبرهن برای مردم بازگو نمودند. در بخش اخلاق با گفتار و رفتار خویش جامعه را به اخلاق بلند و پسندیده و حیانی توجه دادند. در بعد رفتار نیز از هر گونه رفتارهای ناهنجار پرهیز

می‌دهند. خطرها و مواضع آسیب را آشکار می‌سازند. باقر العلوم علیه‌السلام دو محور خطر را که سایر خطرها به آن دو بازگشت دارند، هشدار می‌دهد. این دو محور خطر یکی خواسته‌های دنیایی در جهت دستیابی به مال و منال دنیا از راه‌های غیر مشروع، که فزون طلبی آن پایان‌ناپذیر است، می‌باشد. دیگری خواهش‌های نفسانی در جهت تأمین غرایز جنسی از راه‌های نکوهیده و ناپسند.

این دو، موضع گزش انسان‌ها می‌باشند. سعادت پاکدامنی افراد از این دو محور آسیب می‌بینند. انسان اگر این دو موضع را حراست نماید و بتواند خواهش‌های نفسانی خویش را در این دو محور کنترل کند، برترین عبادت را انجام داده است. رهنمون باقر العلوم علیه‌السلام در این راستا این گونه است که می‌فرماید: هیچ عبادتی برتر از پاکی شکم و خواهش‌های نفسانی نیست، ما من عبادة

[صفحه 117]

افضل عندالله من عفة بطن و فرج. [210] این تعبیر در روایات فراوان از باقر العلوم علیه‌السلام و امامان دیگر و نیز رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به چشم می‌خورد. چون موضع خطر حساس است؛ هشدار در این راستا فراوان است. انسان مؤمن همواره باید این دو محور را حراست و پاسداری کند، تا آسیب متوجه تقوا و طهارتش نشود.

انجام وظیفه

از رفتار امامان این نکته شفاف است که آنان در شرایط گوناگون تلاش می‌نمودند آنچه وظیفه دینی آنان است، انجام دهند. به پیشنهادها و جوسازی‌ها، هشدارهای بیجای افراد توجه نمی‌نمودند. اگر ناهنجاری در جایی مشاهده می‌نمودند، این گونه نبود که از کنار آن بی‌تفاوت بگذرند؛ بلکه تلاش می‌کردند ناهنجاری‌ها را هنجار بخشیده و نقطه ضعف‌ها و کژراهگی‌ها را اصلاح نمایند. آنچه برای امامان اهمیت داشت، عمل به وظیفه بود. اگر در این راه مورد نکوهش قرار می‌گرفتند و یا افراد ناهنجار توجه به رهنمون‌ها نمی‌نمودند، امام دست از وظیفه خویش بر نمی‌داشت. زراره می‌گوید همراه امام باقر علیه‌السلام و عطا در تشییع جنازه فردی از قریش شرکت نمودیم. فردی خیلی فریاد و صیحه می‌زد. عطا به وی گفت یا فریاد نکش و یا اگر ادامه بدهی ما در تشییع شرکت نمی‌کنیم. چون آن فرد توجه نکرد، عطا از ادامه تشییع جنازه منصرف شد و رفت.

من به امام باقر علیه السلام عرض کردم، عطا برگشت؛ امام پرسید چرا، علت آن را گفتم. امام اظهار کرد اگر به خاطر یک باطل از اقدام حق باز بمانیم [صفحه 118]

نمی توانیم حق دیگران را ادا کنیم. راهت را ادامه بده. زراره می گوید تشییع ادامه یافت. تا این که بر میت نماز خوانده شد. صاحب عزا رو کرد به امام باقر علیه السلام که شما چون خسته شده اید به منزل خویش برگردید. من هم به حضرت عرض کردم چون صاحب عزا اجازه داده برگردید، من نیز سؤالی دارم، می خواهم مطرح سازم! لیکن امام توجه نکرده و به تشییع ادامه دادند و فرمودند ما به اذن صاحب عزا نیامده ایم تا به اجازه ایشان تشییع را ترک کنیم. ما برای اجر و پاداش آخرتی آمده ایم. به مقداری که در تشییع شرکت کنیم پاداش نصیب ما می شود. نکته زیبا و جالب که از رفتار حضرت بدست می آید این که در رفتار امام، عمل به انجام وظیفه شرعی مهم است. باید دید چه رفتاری را خدا از انسان می خواهد. به همان وظیفه عمل کرد خواسته های دیگران مهم نیست. دیگران را خوشایند باشد یا از رفتار به حق بیجا برنجند، اینها ملاک نیستند. ملاک این است که کدام رفتار وظیفه دینی و الهی شخص است، به همان وظیفه باید رفتار نمود.

ظرفیت ها

معارفی که ارزانی عترت می شود دارای مراتب و مراحل است. عترت نیز به تناسب درک و ظرفیت مخاطب خویش معارف و باورها در اختیار دیگران می گذارند. این گونه نیست که با هر کس هر گونه سخن و معرفتی را در میان گذارند. همان گونه که در مورد پیامبران آمده که به مقدار درک مخاطبان خویش سخن می گویند، انا معاشر الانبیاء امرنا ان نتکلم الناس علی قدر عقولهم. [211] عترت نیز در سخن گفتن با مخاطبان [صفحه 119]

خویش ظرفیت افراد را در نظر می گیرند، آنگاه سخن می گویند. به طور قطع ظرفیت ها با یکدیگر متفاوتند. مردم در درک و فهم یکسان نیستند. امیر المؤمنین علیه السلام می فرماید: قلبها، ظرفیت ها می باشند و برترین آنها وسیع ترین آنهاست، ان هذه القلوب او عیة فخیرها او عاها. [212]. باقر العلوم علیه السلام در این راستا می فرماید: سخن ما مراتب دارد. هر کس ظرفیت تحمل هر سخن از سخنان ما را ندارد. برخی باید ظرفیت به مقدار ظرفیت

پیامبر و فرشتگان داشته باشند، تا معارف ما را بر تابند، یا جابر ان حدیثنا صعب مستعصب امرد ذکوان و عر اجرد لایحتمله و الله الانبی مرسل او ملک مقرب او مؤمن ممتحن، «سخن ما سخت‌تر از سخت است. در عین حال بی‌پرده و شفاف است. سخنان ما را سه گروه بر می‌تابند: پیامبران مرسل، فرشتگان مقرب درگاه خدا و مؤمنان آزمون یافته».

آنگاه فرمود اگر سخنی از ما شنیدید و ظرفیت درک آن را داشتید، خدا را به این نعمت سپاس گزار باشید. و اگر ظرفیت آن را نداشتید مراقب باشید انکار نکنید، علم آن را به ما واگذار نمایید، فردوه الینا اهل البیت. [213].

همچنین می‌فرماید: ظرفیت‌های مؤمنان با هم متفاوتند، ان المؤمنین علی منازل. [214] آنگاه در ادامه می‌فرماید کسی که توان مرحله اول را دارد، نمی‌توان انتظار کشش مرحله دوم را از وی داشت و کسی که توان مرحله دوم را دارد، نمی‌توان انتظار کشش مرحله سوم را داشت...

این روش می‌آموزد که وقتی ظرفیت‌ها متفاوت هستند و هنگامی که

[صفحه 120]

معارف مشتمل بر مراحل و مراتب می‌باشند، صاحب سخن و نیز صاحب قلم همواره درک و فهم و سطح مخاطب خویش را باید در نظر بگیرد. و در سطح آن سخن گوید. در غیر این صورت نه رعایت ارزش مخاطب را نموده و نه ارزش معارف را پاس داشته است؛ که امام صادق علیه‌السلام فرمود حکمت و معرفت را اگر به غیر اهلش بسپاری به حکمت ستم نموده‌ای و اگر از اهلش دریغ کنی به آنان ستم روا داشته‌ای، فلا تمنعوا اهلها فتظلموهم. [215].

سه محور بالندگی

اشاره

در سخنی گوهر بار، باقر العلوم علیه‌السلام می‌فرماید: بالندگی و کمال در سه محور است. نخست فهم دین؛ دیگر صبر و پایداری؛ سوم مدیریت، الکمال کل الکمال التفقه فی الدین و الصبر علی النائبة و تقدیر المعیشة. [216].

به نظر می‌رسد از این سه مورد محور پایه‌ای همان محور نخست باشد که دو محور دیگر بازگشت به آن می‌نمایند؛ یعنی فهم صحیح دین محور اصلی بالندگی اندیشه و رفتار است که دو مورد دیگر را نیز تأمین می‌نماید. در هر صورت، سه

محور را به صورت فشرده می‌توان تحلیل نمود.
[صفحه 121]

اندیشه دینی

اشاره

اندیشه زلال دینی یعنی هم‌رنگ شدن با اندیشه وحی دین که دو منبع منبع امکان‌پذیر است. این دو منبع دو کوثر هستند که از یک حقیقت سرچشمه می‌گیرند. و در واقع یک حقیقتند به دو تجلی. شناخت دین از غیر عترت اگر به عترت و قرآن پایان نیابد، شناخت دین نخواهد بود. اگر کسی می‌خواهد دین شناس باشد، باید قرآن را صحیح و درست بفهمد، و نیز آثار عترت، گفتار و سیره و رفتار عترت را به صورت عمیق و ژرف آگاهی یابد. در غیر این صورت فهم صحیح دین بر وی ممکن نخواهد بود. هر آنچه به عنوان دین بیاموزد پنداری بیش نخواهد بود.

فهم صحیح دین در محورهای اعتقادی؛ یعنی توحید و باور معاد و رهبری و رسالت و سایر محورهای پایه‌ای، اخلاقی و رفتاری. فهم صحیح دین؛ یعنی فهم دین در ابعاد متفاوت فردی، اجتماعی، خانوادگی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی. زیرا دین فراگیر است؛ تمام شؤون زندگی دنیایی و آخرتی انسان را فرا می‌گیرد. فهم صحیح دین؛ یعنی تمام شؤون حقوقی و روابط اجتماعی بر اساس ضوابط دین تنظیم نمودن. اگر چنین ارزشی برای جامعه فراهم شد، زمینه بالندگی و پویندگی آن جامعه فراهم است. جامعه بر اساس اندیشه‌های زلال و حیانی قرآن و عترت جامعه پویا و فرهنگ متعالی، غنی و تمدن‌آفرین است. جامعه بر اساس وحی قرآن و عترت جامعه عزت‌مند و سربلند و سلطه‌ناپذیر است. جامعه مستقل و پرتلاش در فرایندهای فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی و سیاسی خواهد بود.
[صفحه 122]

فقاہت چیست

این نکته نیز نباید از نگرشها دور باشد، که منظور از تفقه یعنی فقیه شدن؛ تنها این نیست که کسی توان استنباط مسائل دینی را از منابع فراهم نموده باشد. زیرا فقاہت همان گونه که تکیه بر دانش دینی دارد، محور پایه‌ای دیگر آن را باور ژرف

اعتقادی شکل می‌دهد. فهم عمیق و صحیح دین یک لایه‌ی فقاقت است. لایه دیگر آن باور و پیوند قلبی است.

باقر العلوم علیه‌السلام در سخن دیگر فقیه را تفسیر می‌کند. فقیه آن کسی است که نسبت به دنیا بی‌علاقه و نسبت به آخرت علاقه‌مند و به سنت پیامبر رفتار کند، ان الفقیه حق الفقیه الزاهد فی الدنیا، الراغب فی الاخرة المتمسک بسنة النبی صلی الله علیه و آله و سلم. [217].

فقاقت پیوند تنگاتنگ با باور و اعتقاد دارد. همان نکته که در روایت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آمده است، که فقیه آن کسی است که نه فقط دین را بشناسد، بلکه دین را باور کند.

فردی به محضر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رسید از وی خواست قرآن به وی بیاموزد. حضرت سوره زلزال را به وی می‌آموخت، هنگامی که به این آیه رسید، فمن يعمل مثقال ذرة خیرا یره و من يعمل مثقال ذرة شرا یره، [218] «هر کس به مقدار ذره کار خیری انجام دهد در آخرت خواهد دید، و هر کس به مقدار ذره کار بد انجام دهد خواهد دید.» آن شخص گفت برای من همین کافی است، جلسه را ترک کرد، هنگامی که داشت می‌رفت. حضرت فرمودند: این شخص فقیه شد و رفت، انصرف الرجل و هو فقیه. [219] پیوند

[صفحه 123]

عمیق قلبی و باور دین است که شخص را فقیه می‌کند.

صبر و پایداری

زندگی انسان چه در بعد فردی و چه در بعد اجتماعی توأم با رنج‌ها و ناهمواری‌هاست. خدای سبحان از زندگی انسان این گونه تعبیر می‌کند، لقد خلقنا الانسان فی کبد. [220] «انسان را در سختی و رنج آفریده‌ایم.» رنج و ناگواری همراه زندگی مادی این سویی است.

با ناگواری‌ها چگونه می‌توان برخورد نمود. اگر در برابر ناهمواری فرد یا جامعه خود را ببازد، در واقع میدان را برای رقیب خویش خالی نموده است. آنچه باعث ظفرمندی و سربلندی در زندگی است، پایداری در برابر ناگواری می‌باشد.

آزمون‌های روزمره و نیز آزمون‌های سالانه که هر سال یک نوبت یا دو نوبت گریبان انسان را می‌گیرد، او لا یرون انهم یفتنون فی کل عام مرة او مرتین.

[221] «آیا آنان متوجه نیستند، که در هر سال یک مرتبه یا دو مرتبه آزمون

می‌شوند.» آیه نگرش به آزمون‌های مهم سالانه است. باید پایداری و تحمل باشد که در برابر ناملازمات سر بلند بیرون آید. پایداری پایه بالندگی و پویایی در زندگی فردی و اجتماعی است. صبر و پایداری را دین به فرد و جامعه می‌آموزد. دین این گونه پیام‌رسانی می‌کند: الصابرين في البأسا و الضراء [222] «ثابت‌قدمان از سختی‌ها و کمبودها و در بحبوحه رنج و سختی و جنگ.» و نیز می‌فرماید: یا ایها الذین آمنوا [صفحه 124]

اصبروا و صابروا و رابطوا [223] «ای کسانی که ایمان آورده‌اید ثابت قدم باشید و با هم پایداری کنید و با یکدیگر رابطه و مراوده داشته باشید.» پیام این آموزه‌ها پایداری در برابر سختی‌هاست.

مدیریت

مدیریت کارآمد جامعه محور دیگر بالندگی و پویندگی جامعه است. جامعه‌ای که از رهبری و مدیریت صحیح و مدبر و آگاه بهره‌مند باشد، تدبیر صحیح تمام چرخ‌های اجتماعی و بالندگی را به گردش می‌آورد. مدیریت صحیح نقشی همانند تنظیم ارگانیک قطعات یک موتور اتومبیل است که اگر چینش آنها به حساب باشد گردش و تحرک آن ممکن خواهد بود. لیکن اگر مدیریت سیاسی و اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی از مدیریت صحیح و دور اندیش و عاقبت اندیشی بهره‌مند نباشد؛ جامعه پویا و استوار ساماندهی نمی‌شود. این سه محور بالندگی است که باقر العلوم علیه‌السلام در این گفتار کوتاه به آنان رهنمون می‌سازد.

زنگ بیداری

نیت و تصمیم جوهر رفتار انسان را شکل می‌دهد. هر رفتاری مشتمل بر اسکلتهای روح می‌باشد. اسکلتهای رفتار انسان همان نمایی است که در بیرون وجود انسان مشاهده می‌شود. لیکن جوهر و حقیقت رفتار بازگشت به نیت درونی وی دارد. در آثار دینی ارزش و اعتبار رفتار به نیت و تصمیم که حقیقت رفتار است، بازگشت دارد؛ انما الاعمال بالنیات. [224].

[صفحه 125]

«اعمال و رفتار انسان را نیت ساماندهی می‌کند.» نية المؤمن خیر من عمله.

[225] «نیت و تصمیم انسان مؤمن بهتر از رفتارش می‌باشد.» پیام این روایات این می‌تواند باشد که حقیقت و جوهر رفتار انسان را نیت وی شکل می‌دهد. با توجه به این نکته تصمیم بر هر کار نقش محوری در وجود شخص پدیدار می‌سازد. نیت تأثیرگذار در تمام وجود انسان می‌گردد. شادابی و نشاط و پژمردگی و افسردگی را نیت پدیدار می‌سازد. انجام کار و باز ایستادن از کار را نیت کارساز است. خواب و بیداری انسان را نیز نیت نقش آفرینی می‌نماید. باقر العلوم علیه‌السلام نقش محوری نیت و عزم انسان را این گونه بیان می‌کند: بنده خدا هنگامی که می‌خواهد بخوابد برای بیدار شدن، هر لحظه‌ای که اراده کند، همان هنگام خدای سبحان فرشتگان خویش را مأمور می‌سازد تا بیدارش کنند، عن ابی‌جعفر علیه‌السلام ما نوى عبد أن يقوم أیة ساعة نوى فعلم الله ذلك منه الا و کل به ملکین یحرکانه تلک الساعة. [226] «هیچ بنده‌ای نیت نمی‌کند که در وقت معین از خواب بیدار شود مگر این که خدای سبحان دو فرشته را مأمور می‌سازد تا در همان لحظه‌ای که نیت کرده وی را حرکت دهند و از خواب بیدارش کنند.» در رهنمون‌های دیگر عترت این نکته اضافه شده که انسانی که تصمیم دارد در فلان لحظه بیدار شود آخرین آیه سوره کهف را در هنگام خواب قرائت کند. از زبان امام صادق علیه‌السلام این گونه رسیده است که هیچ بنده‌ای نیست که آخرین آیه سوره کهف را هنگام خوابیدن قرائت کند، مگر این

[صفحه 126]

که در همان هنگام که نیت نموده است بیدار خواهد شد، ما من عبد یقرء آخر الکهف الا تیقف فی الساعة التی یرید. [227] اما در رهنمود باقر العلوم علیه‌السلام این نکته وجود ندارد، بلکه محور سخن نیت انسان است، که انسان نیت کند که در فلان لحظه بیدار شود، بیدار خواهد شد. البته این نکته نیز نباید پنهان باشد که این ویژگی برای نیت هر انسان نیست. بلکه این ویژگی نیت انسان‌های پاک و مصمم که بر اندیشه‌های خویش کاملاً اشراف دارند و از آشفتگی‌ها بدور هستند، می‌باشد. نه هر انسان پریشان و سست و بی‌اراده. و شاید تعبیر به «عبد» در روایت هم به همین نکته اشاره باشد که فردی عبد و بنده شایسته خداست که نیت وی این گونه کارساز می‌تواند باشد. که نیت انسان شایسته و بنده خاص خدا همانند زنگ بیداری وی می‌باشد، که هر لحظه که نیت نموده باشد، همان لحظه بیدار خواهد شد.

پیچیده‌ترین حوزه‌های بشری، حوزه فرهنگ و اندیشه می‌باشد. زیرا که بر این حوزه هیچ گونه حصار و مرزبانی مشاهده نمی‌شود. هر شخص صاحب اندیشه فرآورده‌های اندیشه‌ای خود را به عنوان دست آورد مثمر عرضه می‌دارد و تأسف‌بارتر از آن، این که بسیاری که از اندیشه و فرهنگ بهره‌ای ندارند پندارهای خویش را با عنوان اندیشه بارور، عرضه می‌دارند! اینان بر اندیشه فرهنگ جامعه انسانی از هر جانب می‌تازند. به همین خاطر هجوم پندارها و مرام‌های بی‌پایه همواره اندیشه‌های صحیح را تهدید می‌نماید.

[صفحه 127]

بر این اساس اندیشه‌های صحیح چه بسا در میان انبوه پندارهای باطل پنهان می‌شوند، که تشخیص و ساماندهی آنها از عهده‌ی همه بر نمی‌آید. لایه‌های پایین جامعه به ویژه نسل نوپا بیش از دیگران در خطر این هجوم‌ها قرار دارند. نکته حایز اهمیت در این راستا این است که باید برای حوزه اندیشه و فرهنگ مرزبانی باشد تا از ورود پندارها و بافته‌های باطل به حوزه‌ی اندیشه جلوگیری نماید. با مرزبانی فرهیختگان اندیشمند است که حوزه‌ی فرهنگ و اندیشه از خرافات دست و پاگیر و پندارها و گرایش‌های بیهوده پالایش می‌شود و اندیشه‌های زلال شکوفا می‌گردد.

نسل نوپای جامعه به لحاظ زمینه و آمادگی که در رنگ‌پذیری دارد، بیشتر از دیگران در معرض خطر مرام‌ها و مسلک‌های بی‌پایه می‌باشد. به همین خاطر عترت این هشدار را به همگان داده است که اندیشه‌های نسل نوپای خویش را پیش از این که مسلک‌های باطل به کژراهگی بکشانند دریابند، بادروا احداثکم بالحدیث. [228].

اینک باقر العلوم علیه‌السلام این آموزه عرشی را شکوفا می‌سازد که انسان باید مراقب فرهنگ و اندیشه خویش باشد. اجازه ندهد از هر منبع و هر مرامی غذای روحی و فرهنگی وارد حوزه اندیشه وی شود.

در تفسیر آیه کریمه که می‌فرماید انسان باید به طعام و غذای خویش نگر افکند، تا از پاکی و سلامتی آن مطمئن شود، فلینظر الانسان الی طعامه. [229]؛ باقر العلوم علیه‌السلام می‌فرماید: انسان باید طعام روحش را (دانش)

[صفحه 128]

مراقب باشد که از کدام منبع می‌گیرد، قال علمه الذی عنم يأخذ. [230].
بر اساس رهنمود باقر العلوم علیه‌السلام باید برای حوزه فرهنگ و اندیشه مراقب و

مرزبان باشد. تا هر مرام و مسلک نتواند پندارهای خویش را وارد حوزه اندیشه جامعه نماید و جامعه را در خطر انحراف و آلودگی قرار دهد. بهترین معیار در این راستا آموزه‌های وحیانی قرآن و عترت است که دیگر موارد باید به آنها عرضه شود اگر با معیارهای وحیانی همخوانی باشد قابل پذیرش بوده، در غیر این صورت مردود خواهد بود.

البته این سخن به معنای محدود نمودن آزادی‌های اجتماعی و اندیشه‌ای نیست. بلکه در حقیقت ساماندهی و ضابطه‌مند نمودن فرایند حوزه‌ی فرهنگ و اندیشه است که میان این دو تفاوت بسیار است.

قرائت صحیح در قرآن

ان القرآن واحد نزل من عند واحد. باقر العلوم علیه‌السلام.

«قرآن یک حقیقت است که از نزد یک خدا فرود آمده است».

یکی از موضوعات مورد گفتگوی مفسران و فقهای مسلمان، موضوع قرائت‌های متفاوت از قرآن کریم است. که آیا قرائت‌های گوناگون، مانند قرائت قراء سبع، [231] در قرآن جایز است یا خیر؟

این موضوع از صدر اسلام حتی پیش از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در میان مردم مسلمان مطرح بوده است. و در مراکز علمی یکی از موضوعات

[صفحه 129]

بحث‌انگیز به شمار می‌رود. در این موضوع تفاوت دیدگاه‌های فراوان میان علمای اهل سنت و نیز علمای شیعه وجود دارد. یکی از محورهای مهم علوم قرآنی بوده، به همین خاطر وارد شدن به آن، مناسب با سیره‌نگاری نمی‌باشد. لیکن نتیجه یک تحقیق علوم قرآنی را می‌توان به صورت فشرده خدمت خوانندگان محترم تقدیم نمود.

آن نتیجه این است که قرائت قرآن به قرائت‌های گوناگون حتی به قرائت قراء هفت‌گانه صحیح نمی‌باشد. روایاتی که دلالت دارند قرآن بر هفت حرف نازل شده است، نه از جهت سند معتبرند؛ از لحاظ محتوا نیز هیچ‌گونه ارتباطی به قرائت قراء هفت‌گانه ندارند. این قرائت‌ها به هیچ وجه در زمان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه (ع) مطرح نبوده‌اند. چون قرآن ملفوظ و مقروء یک بار بیشتر نازل نشده است. یک بار نزول و تلفظ یک اعراب و یک نوع قرائت بیشتر متحمل

نمی‌تواند باشد. به همین خاطر یک قرائت بیشتر از قرآن صحیح نیست. در مثل آیه مالک یوم الدین [232] تنها مالک یوم الدین قرائت صحیح است؛ ملک یوم الدین صحیح نیست. در مثل آیه حتی یَطْهَرُن [233] تنها یَطْهَرُن صحیح است؛ یَطْهَرُن صحیح نیست و...

قرائت‌های گوناگون نوعی تحریف به شمار می‌آیند. به همین خاطر احادیث نبوی صلی الله علیه و آله و سلم و نیز امامان معصوم (ع) در برابر این تفاوت قرائت‌ها قد برافراشته‌اند و مردم را به همان قرائت صحیح و عمومی قرآن رهنمون شده‌اند. فرمودند که قرآن را همان گونه که عموم مردم می‌خوانند قرائت [صفحه 130]

کنید، اقرأ كما يقرأ الناس. [234] عموم مردم بر یک قرائت قرآن را می‌خوانند. قرائت‌های گوناگون را عموم مردم آشنایی ندارند. و اینک باقر العلوم علیه‌السلام همین نکته مهم عرشی را این گونه مطرح می‌سازد که قرآن یکی است، یک قرائت بیش ندارد که از جانب یک خدا نازل شده است، ان القرآن واحد نزل من عند واحد ولكن الاختلاف يجيء من قبل الرواة. [235] «قرآن یک چیز است و از جانب یک خدا نازل شده است. تفاوت‌ها و اختلاف‌ها از ناحیه روایات پدید آمده است.»

این نوع احادیث حراست از همین حقیقت است که اختلاف‌ها را نکوهش می‌نماید و خاستگاه اختلاف‌ها را خارج از حقیقت قرآن می‌داند. و مردم را به یک قرائت که همان قرائت صحیح قرآن است فرا می‌خواند. البته این موضوع بحث انگیز، باید در جای خودش به صورت گسترده مورد پژوهش قرار گیرد و بر انبوه سؤال‌های پیرامون آن پاسخ صحیح فراهم شود که علاقه‌مندان می‌توانند به موضوع پژوهشی در علوم قرآن مراجعه نمایند. [236].

این موارد برخی اندک از آموزه‌های عرشی بسیار باقر العلوم علیه‌السلام بود که مطرح شدند. امید آن که مورد توجه علاقه‌مندان عترت قرار گرفته باشد. [صفحه 132]

امام باقر علیه‌السلام و جریان‌های اجتماعی

جریان‌های اجتماعی

منظور از جریان‌های اجتماعی ایده و آرمان‌هایی است که در میان طیف عظیمی از جامعه شکل گرفته و تداوم می‌یابد. بنابر این جریان اجتماعی غیر از جریان‌های سیاسی مقطعی است. و نیز غیر از مسائل فرهنگی از هم گسسته می‌باشد. حتی جریان اجتماعی به شکل‌گیری یک مرام و ایده در برهه‌ای از زمان کاربرد ندارد؛ بلکه جریان فکری که افزون بر این که در جامعه استقرار یافته، در نسل‌های بعدی نیز تداوم می‌یابد، «جریان‌های اجتماعی» نامیده می‌شود.

جریان‌های اجتماعی به دو نوع عمده تقسیم می‌شوند. یکی جریان‌هایی که ایده و پایگاه آنان حق است و در واقع جریان‌های اجتماعی حق مدارند. دیگری جریان‌های اجتماعی با گرایش‌ها و اهداف باطل.

این نکته در نوشتارهای پیش تحقیق شده است [237]، که در یک جامعه ممکن است هر دو نوع جریان اجتماعی شکل بگیرند و در چالش یکدیگر باشند. بدین خاطر وقتی سخن از جریان‌های اجتماعی یک جامعه است، کاربرد این عنوان عام و شامل است هر دو قسم از جریان‌ها را در بر [صفحه 133]

می‌گیرد. هم جریان‌های اجتماعی حق‌مدار و هم جریان‌های اجتماعی باطل‌گرا را پوشش می‌دهد.

آشنایی با زمان

آشنایی با رفتارها و موضع‌گیری‌های اجتماعی یک فرد برجسته و نیز یک گروه و حزب، ترابط و تعامل کامل با جریان‌های اجتماعی آن زمان دارد. یعنی اگر کسی خواست از موضع‌گیری‌های اجتماعی یک فرد یا یک جریان اطلاع فراهم کند، باید به جریان‌های اجتماعی آن زمان آشنایی و اشراف داشته باشد. بدون آشنایی کامل از اوضاع اجتماعی یک، زمان تحلیل موضع‌گیری‌های یک فردی که در آن زمان می‌زیسته است، امری ناممکن خواهد بود.

به همین خاطر است که آشنایی با موضع‌گیری‌های اجتماعی امامان وابسته به شناخت از اوضاع زمان آنان و اشراف بر جریان‌های اجتماعی متفاوت زمان امامان می‌باشد. بدون آشنایی با این جریان‌ها، تحلیل‌های صحیح از موضع‌گیری‌های امامان امری ناشدنی می‌باشد.

همچنین تحلیل‌گر هر مقدار به محورهای اجتماعی زمان امامان بهتر آشنا باشد، بهتر می‌تواند موضع‌گیری‌های آنان را صحیح و مطابق با واقعیت‌ها، پژوهش و

تحلیل نماید و هر مقدار آشنایی و اشراف ضعیف باشد، تحلیل‌ها نیز بی‌اساس‌تر خواهد شد؛ به طوری که بدون آشنایی به بنیان‌های اجتماعی یک جامعه، تحلیل از موضع‌گیری‌ها امری پنداری و موهوم به حساب خواهد آمد.

[صفحه 134]

آشنایی با سیره

از این رو اهمیت سیره‌نگاری نیز شفاف می‌گردد که تحقیق در سیره امامان بسی با اهمیت و از ژرفای عمیق بهره‌ور است. باید از اوضاع زمان امامان پژوهش صحیح و کافی شکل گیرد، تا بتوان از سیره و رفتارهای اجتماعی امامان تحلیل صحیح ارائه داد. بدون تحقیق وسیع از اوضاع و جریان‌های اجتماعی امامان هیچ‌گاه تحلیل صحیح و پایه‌نهاد شده بر واقعیت‌های اجتماعی ممکن نخواهد بود. این برداشت که امامان از جریان‌های اجتماعی دور بودند و افرادی منزوی، به زهد و پارسایی و نیز احیانا بیان احکام شریعت الهی می‌پرداخته‌اند، برداشت ناروا و ستمی ناپسند بر عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم است. زیرا که آنان بیشترین نقش را در به حرکت در آوردن جریان‌های اجتماعی حق مدار، به عهده داشتند. آنان همواره با جریان‌های اجتماعی باطل‌گرا در چالش بودند. زندگی پر ثمر عترت، همواره با نقش آفرینی و نیز پدیدار ساختن جریان‌های اجتماعی بوده است. به نظر می‌رسد این بعد از زندگی و رفتار آنان، با این که از اهتمام فراوان بهره‌مند است، کمتر مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. هنگامی که آنان پدیدآورندگان جریان‌های اجتماعی باشند، تحلیل موضع‌گیری‌های اجتماعی آنان وابسته به آشنایی از زمان امامان دارد. باید زمان آنان از لحاظ فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و جریان‌های اجتماعی همین فرایندها مورد تحقیق و دقت قرار گیرد؛ تا توان تحلیل موضع‌گیری‌های رهبرانی چون عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم فراهم گردد. این نکته آشنایی با زمان‌های هر امام را در تحلیل موضع‌گیری‌های آن امام بایسته می‌نماید.

[صفحه 135]

زمان باقر العلوم

دوران زندگی به خصوص زمان رهبری و امامت باقر العلوم علیه السلام (از سال 94 تا سال 114) هم زمان با دوران اقتدار حاکمیت «حزب عثمانیه» یعنی بنی امیه می باشد. این زمان که بیشتر آن هم با دوران امامت علی بن الحسین (علیهما السلام) نیز می باشد، اوج اقتدار و شکوه و رجزخوانی حزب عثمانیه است. در این زمان قدرت حاکمیت این حزب سرتاسر کشور پهناور اسلامی را فرا گرفته است. در جامعه وسیع اسلامی هیچ حکومتی معارض و چالشگر به جز قریب یک دهه حکومت عبدالله بن زبیر در حجاز و فرمانروایی مختار در عراق شکل نگرفته است.

در این زمان سلطه حزب عثمانیه گستره پیدا کرده است و این حزب با اقتدار کامل با حمایت از جریان های اجتماعی همسو و همگرای خویش به حکومت داری پرداخته است.

طبیعی است در این دوران بیشترین فشار سیاسی و اجتماعی متوجه جریان های مخالف و چالشگر حزب عثمانیه خواهد بود. و چون این زمان مشابه زمان امام سجاد علیه السلام است، و در نوشتار «امام سجاد علیه السلام الگوی زندگی» با اوضاع آن زمان قدری آشنایی فراهم آمده است؛ در این فرصت، هم برای آشنایی کامل تر از آن اوضاع و هم برای آگاهی و اشراف به موضع گیری های امام باقر علیه السلام به بررسی بیشتر اوضاع زمان حضرت در فرایندهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی می پردازیم، تا راه برای تحلیل موضع گیری های اجتماعی حضرت هموارتر گردد.

بررسی جریان های اجتماعی باقر العلوم علیه السلام نیز همانند امامان پیش از وی در دو محور شکل می گیرد. محور نخست جریان های اجتماعی مخالف [صفحه 136]

اهل بیت (علیهم السلام)؛ که عمده ترین آنها جریان بزرگ اجتماعی است که از زمان خلافت عثمان شکل گرفت و به دست معاویه ساماندهی شد، و در طول دوران بنی امیه تداوم یافت. از این جریان اجتماعی می توان با عنوان حاکمیت «حزب عثمانیه» نام برد.

محور دوم جریان های اجتماعی که آنها نیز توانمند و چالشگر حزب عثمانیه به شمار می رفتند. عمده ترین اینها هم جریان اجتماعی است که به همت عترت پدیدار شد و تشکل همسوی اهل بیت (علیهم السلام) را ساماندهی نمود و هر کدام از امامان تلاش کردند این جریان را حراست و توسعه دهند.

این موضوع مهم را در دو بخش می توان تحقیق و تحلیل نمود؛ بخش نخست اقدامها

و چالشگری حزب عثمانیه علیه فرهنگ وحی و عترت؛ بخش دوم اقدام‌های اجتماعی و فرهنگی عترت و چالشگری اهل بیت (ع) در برابر حزب عثمانیه. اینک تحقیق بخش نخست.

چالشگری‌های حزب عثمانیه

اوضاع اجتماعی و سیاسی

اشاره

بزرگترین جریان اجتماعی که از زمان معاویه بلکه از زمان خلافت عثمان به سود بنی‌امیه شکل گرفت، حاکمیت حزب عثمانیه بود. پی‌آمد خلافت تبعیض آلود عثمان تشکل «حزب عثمانیه» است که حاکمیت سیاسی بنی‌امیه را به دنبال داشت. این حاکمیت قریب یک قرن تداوم یافت. انگیزه‌های محوری آن، حاکمیت فرهنگی و سیاسی و اقتصادی بر امت اسلامی بود. و چون در این میدان بزرگترین رقیب چالشگر خویش را

[صفحه 137]

عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم و تشکل همسوی اهل بیت می‌دید، بیشترین تراکم فشار را از هر جانب به رغم عترت و جریان اجتماعی همراه عترت، متوجه می‌ساخت.

حزب عثمانیه در نیل به اهداف خود حاکمیت خشونت و فرهنگ‌سازی را بهترین ابزار و شیوه، تشخیص می‌داد. به همین خاطر معیارهای نظام حکومتی آنان، همخوانی با معیارهای دینی و اخلاقی نداشت؛ بلکه تبعیض و نابرابری و خشونت با چالشگران، فساد و تباهی محورهای اصلی حکومتداری آنان را شکل می‌داد. در نظام حکومتی آنان مظاهر دینی تنها ارزش ابزاری داشت، که برای نیل به اهداف خویش از آنها بهره می‌بردند! معیارهای دینی هیچ‌گونه ارزش و اعتباری از خود در نزد حاکمان اموی ندارند. این موضع از رفتار حاکمان اموی به خوبی شفاف است.

عبدالملک مروان قبل از به حکومت رسیدن، «کبوتر مسجد» لقب داشت. چون همواره در مسجد بود. هنگامی که مشغول قرائت قرآن بود خبر مرگ پدرش را که همراه با مژده حکومت داری وی بود به وی دادند. وی از همان آغازین لحظه‌های

شروع حکومتداری در حالی که قرآن به دست داشت، قرآن را بست و گفت از این لحظه بین من و قرآن جدایی می‌افتد. با قرآن خداحافظی نمود، هذا فراق بینی و بینک! [238] وی یکی از حاکمان اموی است که حدود بیست سال حکومت داری می‌کند و خود را خلیفه مسلمانان می‌پندارد و بنام دین بر مردم خطبه و نماز می‌خواند. لیکن

[صفحه 138]

از همان آغازین روز حکومتش با قرآن و معیارهای دینی خداحافظی می‌کند! عبدالملک پس از پیروزی بر عبدالله بن زبیر در مدینه خطبه می‌خواند و می‌گوید: من نه همانند خلیفه سست و ضعیف عثمان، و نه همانند خلیفه مصالحه کار معاویه هستم؛ بلکه من تمام دردهای جامعه را با شمشیر اصلاح می‌کنم، تا همگان به فرمان گردن نهید! و انی لا اداوی ادواء هذه الامة الا بالسیوف حتی تستقیم لی قناتکم.

وی اظهار می‌دارد هیچ کس حق ندارد مرا نصیحت کند. هر کس مرا به تقوا فراخواند گردنش را خواهم زد، لا یأمرنی احد بتقوی الله بعد مقامی هذا الا ضربت عنقه. [239] وی عمرو بن سعید را که مروان به وی منصب واگذار کرده بود، با نیرنگ به قتل رساند و قتل وی را سبب عبرت دیگران قرار داد، که وجود هر کس برای ما خوشایند نباشد، فرجام کارش این است [240].

عبدالملک انتقاد از خلیفه و سخن گفتن با خلیفه را ممنوع نمود. از انجام امر به معروف جلوگیری نمود. شخصی از وی امان خواست تا با وی گفتگو کند، به وی امان داد. از وی پرسید آیا این منصب به دستور خدا یا رسول خدا یا رأی مردم و یا به رأی خبرگان مردم به تو رسیده است، وی گفت خیر. آن شخص گفت تو با زور بر سرنوشت مردم مسلط شده‌ای. گفت آری! آنگاه پرسید چرا خویش را «امیر المؤمنین» می‌نامی در حالی که خدا و پیامبر و مسلمانان تو را انتخاب ننموده‌اند! عبدالملک که از

[صفحه 139]

برخورد وی به ستوه آمده بود، به آن شخص گفت اگر از قلمرو حکومت من بیرون نروی تو را به قتل خواهم رساند! [241].

عبدالملک به خون‌خواری افتخار می‌کند. هنگامی که ام درداء از وی پرسید؛ شنیدم بعد از عبادت شراب می‌نوشی وی گفت آری، سوگند به خدا خون نیز می‌آشامم، ای و الله و الدماء شربتھا. [242].

بنی‌امیه در زمان حکومت داری، خون فراوان ریختند و امیر المؤمنین علیه‌السلام را لعن و نفرین نمودند. هر کس علی را لعن نمی‌کرد کشته می‌شد و پیروان وی را در سراسر بلاد پراکنده ساختند. و نزدیک به هزار ماه این روش را ادامه دادند. [243].

ابراهیم بن هشام مخزومی استاندار مدینه هر روز جمعه، آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم را در مسجد در کنار منبر گرد می‌آورد. آنگاه در حضور همگان علی علیه‌السلام را لعن و سب می‌نماید [244] علی علیه‌السلام برترین انسان و شاخص عترت روز جمعه که روز اجتماعات مردم مسلمان و روز مقدس برای مسلمانان می‌باشد، در مسجد نبوی شریف در کنار منبر و روضه نبوی در حضور آل رسول و آل علی علیه‌السلام لعن و نفرین می‌شود!

انتخاب روز جمعه بدین خاطر است که جمعه روز نماز با شکوه جمعه است. با اطمینان می‌توان گفت این رفتار در مراسم عمومی نماز جمعه، در حضور آل علی علیه‌السلام که به زور به مراسم آورده می‌شدند و در حضور جمعیت انبوه نمازگزار جمعه، شکل می‌گرفته است.

[صفحه 140]

این روش تنها از عبدالملک نیست. بلکه جانشینان سفاک وی نیز مانند ولید و سلیمان همین روش را پیش گرفتند. مردم را به بیعت با خویش فرا می‌خواندند، هر کس چالشگری می‌نمود از دم تیغ می‌گذشت. که عبدالملک به آنها سفارش کرده بود هر کس از بیعت امتناع کرد، باید سر و کارش با شمشیر باشد. ادع الناس الی البیعه، فمن برأسه هکذا فقل بسیفک هکذا. [245] «مردم را به بیعت فراخوان، هر کس مخالفت کرد، با شمشیر بر خورد کن».

ابی‌الحدید نقل می‌کند در زمان بنی‌امیه شیعه را هر جا می‌یافتند در کنار هر حجر و مدر می‌کشتند؛ دست و پاهای آنان را می‌بریدند؛ بر چشمان آنان میل گذاخته می‌کشیدند؛ بر شاخه‌های درختان خرما به دار می‌آویختند و آنان را پراکنده بلاد می‌ساختند، طردهم و شردهم عن العراق. [246] اینک چه نیکو است که تحلیل اوضاع سیاسی و اجتماعی را از زبان خود باقر العلوم علیه‌السلام بشنویم.

باقر العلوم و معرفی حزب عثمانیه

باقر العلوم علیه‌السلام اوضاع زمان خویش را این گونه شرح می‌کند: جابر (جعفی) می‌گوید در نزد ابوجعفر علیه‌السلام بودیم. سخن از حکومت بنی‌امیه پیش

آمد. حضرت در مورد اوضاع زمان فرمودند هر کس با هشام مخالفت می‌کرد کشته می‌شد. هشام بیست سال حکمرانی نمود و من در کنار وی مشاهده کردم که حتی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در حضور وی توهین شد،

[صفحه 141]

هشام هیچ گونه واکنشی از خود نشان نداد، انی شهدت هشاما و رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یسب عنده و لم ینکر ذلک و لم یغیره... [247].
منهال بن عمر می‌گوید در نزد محمد بن علی (علیهما السلام) بودیم که فردی به حضور وی رسید و سلام کرد، حضرت جواب سلام دادند. از حضرت پرسید روزگار بر شما چگونه است، حضرت در پاسخ فرمودند: آیا هنوز آگاهی نیافتید که روزگار ما چگونه است! زندگی ما همانند زندگی امت بنی‌اسرائیل است که فرزندان پسر آنان کشته می‌شدند و زنانشان (برای خدمت‌گماری و...) نگاه داشته می‌شدند. اینها (بنی‌امیه) برتری خود را بر رخ دیگران می‌کشند و می‌گویند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم عرب بوده است. بدین خاطر عرب بر عجم برتری دارد و نیز به رخ می‌کشند که قریش بر سایر عرب برتری دارد، زیرا که محمد صلی الله علیه و آله و سلم از قریش است، اگر این برتری‌ها درست باشد، پس این برتری‌ها از آن ماست. زیرا ما ذریه پیامبر هستیم. ما باید بر این برتری‌ها افتخار کنیم. زیرا ما محرم اسرار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشیم، در این برتری‌ها هیچ کس همراه ما نیست، لانا ذریة محمد و اهل بیته خاصة و عترته لا یشرکه فی ذلک غیرنا.

آنگاه آن فرد گفت من از علاقه‌مندان شما هستم. حضرت فرمودند در این صورت خود را برای آزمون‌ها و سختی‌ها آماده‌ساز، فاتخذ للبلاء جلبابا. آنگاه اضافه کرد، فرود آمدن بلا و آزمون برای ما و پیروان ما بیشتر و سریع‌تر از جاری شدن سیل در بیابان‌ها می‌باشد. [248] در این تحلیل باقر العلوم علیه‌السلام حکومت بنی‌امیه و برخوردهای اجتماعی آنان را با مردم، به

[صفحه 142]

خصوص با پیروان اهل بیت علیه‌السلام همانند برخوردهای فرعون با امت بنی‌اسرائیل می‌داند. باقر العلوم علیه‌السلام در گفتاری دیگر اوضاع زمان بنی‌امیه را این گونه تحلیل می‌کند:

ما و شیعیان ما ستم‌های فراوان از قریش تحمل کردیم. در حالی که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم خبر داده بود که ما برتر و سزاوارترین مردم به امر رهبری هستیم. قریش تهاجم کردند و مسیر رهبری را از مدارش بیرون بردند. آنان به

بهانه‌های برتری قریش بر دیگران و انصار، رهبری را به عهده گرفتند. رهبری در نزد آنان دست به دست شد (زمان خلفا) تا آنگاه که به دست ما رسید (زمان حکومتداری علی علیه‌السلام). آنگاه پیمان بیعت با علی را شکستند و جنگ‌ها بر غم وی شعله‌ور نمودند. وی را در صعود پر رنج قرار دادند. تا اینکه امیر المؤمنین علیه‌السلام کشته شد. و رهبری به فرزندش حسن بن علی (علیهما السلام) منتقل شد. با وی بیعت و پیمان بستند، لیکن فریب و نیرنگ دادند. بر وی هجوم آوردند؛ وی را زخم‌دار ساختند و سپاهش را غارت نمودند... تا آنجا که وی برای حفظ جان‌ها با معاویه مصالحه نمود، و حسن بن علی تنهاترین تنها ماند.

آنگاه بیست هزار نفر از عراق با حسین علیه‌السلام بیعت نمودند. آنان نیز پیمان‌شکنی کردند. در پایان وی را به قتل رساندند. هماره ستم‌ها بر ما و یاران ما فزونی یافت و فرمانروایان ستمگر بر ما مسلط شدند. و قضات جور بر منصب‌های داوری نشستند. امنیت رخت بر بست. فرهنگ‌سازی و جعل احادیث دروغین گسترش یافت و از ما هماره سخنان نگفته عنوان نمودند، تا مردم را بر ما بدبین کنند. (شرح این محورها در همین نوشتار خواهد آمد).

[صفحه 143]

اوج این فرهنگ‌سازی و هجمه فرهنگی، در زمان معاویه شکل گرفت. بعد از کشته شدن حسن بن علی (علیهما السلام) معاویه هر جا شیعه یافت، به قتل رساند! و هر کس را حتی ظن و گمان می‌برد شیعه است، دست و پای وی را قطع می‌کرد! هر کس، فضایل و برتری‌های ما را می‌گفت زندانی می‌شد، اموالش به غارت می‌رفت و خانه‌اش تخریب می‌شد.

آنگاه زمان سخت عبیدالله بن زیاد فرا رسید و نیز زمان خشونت بار حجاج که به هر گمانی افراد را به قتل می‌رساند. که اگر حجاج می‌شنید، شخص ملحد و زندق است، برایش هموارتر بود از این که بشنود که دوست‌دار علی علیه‌السلام است، احب الیه من ان یقال شیعة علی... [249].

این اوضاع خشونت بار سیاسی است و این اوضاع اجتماعی زمان بنی امیه و باقر العلوم علیه‌السلام است! در این فضا شکل‌گیری نهادهای نظامی و قضایی و سایر امور اجتماعی بر سود حزب حاکم عثمانیه به رغم تشکل همسوی اهل بیت می‌باشد. این نمودار به ویژه سخنان شفاف باقر العلوم علیه‌السلام ترسیم و تحلیل آشکاری از اوضاع سیاسی و اجتماعی زمان خویش است. شواهد در این راستا فراوان است. برای پرهیز از طولانی شدن از آوردن همه موارد خودداری می‌

شود. همین مقدار بسیار شفاف و گویا اوضاع آن زمان را ترسیم می نمایند. افزون بر این که برخی موارد در نوشتار امام سجاد علیه السلام الگوی زندگی مورد توجه قرار گرفته است. همانند جنایت حجاج که به خون خواری افتخار می نمود و از ریختن خون مظلومان لذت می برد، خود اعتراف کرد که بهترین لذت من ریختن خون است. [250] و تنها افرادی که در غیر جنگها [صفحه 144]

به دست وی کشته شدند، بیش از 120 هزار نفر بودند. [251] وی از هیچ جنایتی فرو گذار نبود، گناهی نبود که مرتکب نشود. [252] عمر بن عبدالعزیز گفت اگر قرار باشد هر طایفه‌ای خبیث‌ترین افراد خویش را حاضر کند و ما حجاج را حاضر کنیم بر همگان پیشی می‌گیریم! [253].

اقتصادی

در خلال موارد اوضاع سیاسی اجتماعی برخی نکات اقتصادی نیز اشاره شد و چون اهرم‌های اقتصادی با مدیریت سیاسی و اجتماعی در تعامل هستند، هر جهتی که مدیریت اجتماعی شکل گیرد هر مه‌ای اقتصادی را نیز به آن سمت و سو جهت می‌دهد؛ در زمان حاکمیت (حدود یک قرن) حزب عثمانیه این گردش خیلی شفاف است.

مدیریت سیاسی محورهای اقتصادی را گردش داده و تمام گلوگاه‌های اقتصادی به سمت هواداران حاکم در گردش است. اموال عمومی به سود آنان سرازیر شده، تکاثر و فزون‌طلبی از جانب حزب حاکم به اوج رسیده، فقر و تهی‌دستی برای تشکل همسوی اهل بیت و دیگر چالش‌گران حزب اموی به نهایت رسیده است. اعتراف‌های تکان دهنده در سینه تاریخ در این راستا پنهان است که هر انسان منصف را به رنج می‌آورد.

معاویه رسماً بخش‌نامه نمود که شیعیان علی را از لیست سهمیه بیت‌المال حذف نمایند. خانه‌های آنان را ویران سازند، فامحوه من الدیوان... و

[صفحه 145]

اهداموا داره. [254] و شهادت آنان را در هیچ محکمه‌ای نپذیرند. عمال معاویه این جنایات را در سر تا سر بلاد اسلامی انجام دادند.

از جانب دیگر معاویه دستور می‌دهد هر کس مناقب عثمان را پذیرفته است، اسم خودش و پدرش و قوم و عشیره‌اش را به معاویه ارسال کنند. وی تمام آنان را

مقرب درگاه قرار داده و عطایای بی حساب و قطایای زمین های اموال عمومی را در اختیار آنان بی حساب و کتاب قرار می دهد [255].

مالیات های سنگین برای تأمین اموال عمومی بر دوش عموم طبقات به ویژه چالشگران سنگینی می نماید. حیف و میل ها و بهره‌وری های ناروا از آن وابستگان می شود. سلیمان بن عبدالملک دستور داد در گرفتن مالیات از مردم آن مقدار سخت بگیرد تا شیره آنان را بکشید، احلب الدر فاذا انقطع احلب الدم و النجا. [256]

«شیر را آن مقدار بدوشید تا تمام شود و آنگاه که زخم شد، خون را بدوشید!» این روند نابرابری اقتصادی هنگامی که در جامعه شکل گیرد، معلوم است چه پی‌آمدهایی به دنبال خواهد داشت و جامعه را به چه سمت و سوی سوق خواهد داد! در چنین سیستم و جوی عموم مردم به ویژه کسانی که هواداران حکومت نیستند، در اثر تحمل فشارهای اقتصادی همواره ضعیف‌تر می شوند. وابستگان به دستگاه توانمندتر و توسعه اقتصادی بیمار گونه آنان بیشتر می گردد.

هنگامی که اموال عمومی به سوی وابستگان سرازیر شده و تمام [صفحه 146]

پروژه‌های اقتصادی در اختیار آنان باشد و نیز دریافت مالیات هم به این شیوه شکل گیرد؛ از جانب دیگر سهمیه بیت‌المال هواداران عترت نیز قطع گردد؛ وضع اقتصادی جامعه دو قطبی شده، متمولان بی حساب، محرومان بی شمار. در این شرایط تهی‌دستی و وضع نابسامان اقتصادی گریبان شیعه و محبان اهل بیت (ع) را خواهد فشرد.

این همان حقیقتی که بر زبان امیر المؤمنین علیه السلام جاری شد. که هر کس دوست‌دار اهل بیت است، باید خود را برای تهی‌دستی آماده سازد، من احبنا اهل البیت فلیعد للفقر جلبابا. [257] «هر کس دوست‌دار اهل بیت است باید به فقر فراگیر آماده باشد.» جلباب به پارچه‌ای که تمام بدن را بپوشاند (إزار) گفته می‌شود. یعنی سراسر زندگی وی را تهی‌دستی فرا می‌گیرد. و شاید هم اشاره به این نکته باشد که زن مسلمان آن مقدار تهی‌دست می‌شود، که به زحمت می‌تواند پارچه‌ای که بدنش را بپوشاند فراهم سازد! این جهت‌گیری نظام اقتصادی حزب حاکم در زمان باقر العلوم علیه السلام می‌باشد که جامعه را به دو قطب نابرابر یعنی متمول مرفه، و در کنار آن انبوه جمعیت تهی‌دست و گرفتار سوق می‌دهد.

اشاره

امور فرهنگی زمینه‌ساز پایه‌های اجتماعی و سیاسی و اقتصادی جامعه است. به همین خاطر مسائل فرهنگی نقش پایه‌ای به عهده دارند که باید با نگرش ژرف به آنها نگریست.

اوضاع فرهنگی زمان امام باقر علیه‌السلام امری بس پیچیده به نظر می‌رسد.

[صفحه 147]

برای شفاف نمودن این موضوع مهم باید قدری به دوران پیش برگشت تا واقعیت‌های فرهنگی زمان امام باقر علیه‌السلام شفاف شده، آنگاه اهمیت اقدام‌های فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام پدیدار گردد. چه بسا بدون آشنایی به اوضاع فرهنگی پیش از آن زمان و نیز زمان حضرت، اهمیت احیا و شکوفایی فرهنگ دینی باقر العلوم علیه‌السلام خیلی آشکار نگردد.

بدین خاطر به ناچار اندکی به عقب باز گشته و اوضاع فرهنگی و زیر ساخت‌های بنیان فرهنگی جامعه اسلامی در زمان بعد از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یعنی زمان خلفا و به خصوص زمان اوج اقتدار حاکمیت حزب عثمانیه مورد نگر قرار می‌دهیم تا اوضاع فرهنگی جریان بزرگ اجتماعی حزب حاکم اندکی شفاف شود. با بررسی این محورها راه برای بررسی و اقدام‌های فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام نیز هموار خواهد گشت.

بحران فرهنگی**اشاره**

زمان بعد از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را می‌توان گفت زمان بحران امور فرهنگی جامعه اسلامی به شمار می‌رود؛ زیرا از یک جانب نقل گفتار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به بهانه‌های واهی از جانب دستگاه حاکمیت ممنوع می‌شود. از جانب دیگر حدیث‌سازان و دروغ پردازان دنیا طلب، فرصت را غنیمت شمرده، تا توانستند احادیث مفتول و بافتگی و ساختگی فراهم ساختند و به زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و نیز عترت آویختند! آن حقیقتی که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پیش‌بینی و پیش‌گویی نموده بود تحقق یافت که: ایها الناس قد کثرت علی الکذابة. [258] «دروغ پردازان بر من

زیاد خواهند شد.» امام صادق علیه‌السلام نیز

[صفحه 148]

می‌فرماید: ان الناس اولعوا الكذب علينا. [259] «مردم در دروغ بستن به ما، حریص هستند.» و نیز فرجام این کار را هشدار داد، فمن كذب على متعمدا فليتبوء مقعده من النار ثم كذب عليه من بعده، [260] «هر کس عمدا بر من (رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم) دروغ ببندد جایگاهش آتش است؛ این دروغ پردازی در سطح گسترده انجام گرفت.» این اقدام در قرن اول و نیز نیمه اول قرن دوم شکل گرفت. این دوران، دوران بحران فرهنگی است؛ زیرا از یک جانب دفن کردن صدها حدیث از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در سینه‌ها و آنگاه از سینه‌ها در قبرستان‌ها شکل می‌گیرد! از جانب دیگر نشر هزاران حدیث ساختگی از زبان حضرت و عترت و گاهی هم از زبان برخی صاحبان موقعیت دینی و اجتماعی رواج می‌یابد. این دو محور بحران‌زا موجب هاله‌ای از ابهام و پوشاندن ابرهای تاریک بر اذهان مردم می‌شود. مردمی که به دین خویش قریب العهد بودند، این گونه دسیسه‌ها در آسیب‌رسانی به فرهنگ آنان خطر آفرین به حساب می‌آیند. با بررسی این دو گزینه و شفاف شدن این دو موضوع، نوبت به بررسی نقش آفرینی فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام فرا خواهد رسید. و نقش برجسته عترت به خصوص دو امام، باقر العلوم و صادق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم بر خوانندگان شفاف خواهد شد. بر این اساس سه محور مهم باید بررسی و تحقیق شود؛ نخست ممنوعیت نقل احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بعد از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و پی آمدهای آن. دو دیگر نشر احادیث ساختگی و بازتاب و تأثیرگذاری آن. سوم اقدام‌های فرهنگی عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم برای نجات فرهنگ دینی از چنگال

[صفحه 149]

این بحران؛ به خصوص تلاش‌های دو امام همام (باقر العلوم و صادق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم) که البته در این نوشتار تنها به اقدامات فرهنگی امام باقر علیه‌السلام خواهیم پرداخت. مجموع این سه قسمت، بقیه‌ی بخش چهارم این نوشتار را شکل می‌دهند.

منع حدیث رسول الله

اشاره

از اقدام‌های ضد فرهنگی که بعد از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم شکل گرفت، نقل احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ممنوع شد. بعد از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم هزاران صحابه که حضرت را دیده و از وی حدیث و سخن شنیده بودند و سینه‌ها مملو از گوهرهای گران‌بهای گفتار نبوی صلی الله علیه و آله و سلم بود؛ به بهانه‌های واهی از جانب نظام حاکم ممنوع شد. بر اساس شواهد تاریخی این اقدام در زمان خلیفه اول ابوبکر شکل گرفت و در زمان خلفای بعد از وی تا زمان عثمان و بعد از عثمان در زمان بنی‌امیه، به خصوص معاویه از آن استقبال گرم شد. معاویه نقل حدیث را بر طبق روش پیشینیان از خود، ممنوع ساخت تا زمان عمر بن عبدالعزیز این هجمه فرهنگی تداوم یافت! از زبان ابوبکر این گونه آمده: انکم تحدثون عن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم احادیث یختلفون فیها فلا تحدثوا عن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم شیئا. «شما از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم احادیث نقل می‌کنید. در مورد آنها اختلاف می‌کنید، چیزی از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نقل ننمایید.» آنگاه در برابر این سؤال که اگر حکمی از آنها سؤال می‌شود چگونه جواب دهند، ابوبکر اظهار می‌دارد همان حرام‌ها و حلال‌هایی که در قرآن آمده کفایت می‌کند، فمن سئلكم فقولوا بیننا و بینک کتاب الله فاستحلوا حلاله و حرما حرامه. [261] «اگر سؤالی از حرام و حلال شود

[صفحه 150]

بگویید کتاب خدا در دسترس است، حلال‌های آن را حلال و حرام‌های آن را حرام بدانید.»

دستور عمر خلیفه دوم در این باره این گونه است، جردوا القرآن و اقلوا الروایة عن رسول الله و انا شریکم، [262] «قرآن را تنها حراست کنید و از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم روایت را کم کنید من هم همراه شما هستم.»

ذهبی می‌گوید: ان عمر حبس ثلاثة ابن مسعود، ابا الدرداء و ابا مسعود الانصاری فقال لقد اکثرتم الحدیث عن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم [263] «عمر سه نفر را زندان کرد. (ابن مسعود، ابادرء، ابا مسعود) به آنها گفت از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم زیاد حدیث روایت می‌کنید.» ابوهیره می‌گوید: ما پیش از رحلت عمر جرأت نداشتیم بگوییم قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم!

[264].

عثمان در این باره می‌گوید: هیچ کس حق ندارد احادیث رسول الله صلی الله علیه و

آله و سلم را که در زمان ابوبکر و عمر شنیده نشده است روایت کند، لایحل لاحد
 یروی حدیثا عن رسول الله لم یسمع به فی عهد ابی بکر و لاعهد عمر. [265].
 معاویه از این موضع گیری بسیار خورسند و از آن استقبال می کند، در این راستا
 دستور صادر می کند تنها احادیثی که در عهد ابوبکر و عمر رواج داشته بسنده
 شود، زیرا عمر مردم را از نقل حدیث بیمناک ساخت، علیکم من الحدیث بما کان
 فی عهد عمر فانه کان قد اخاف الناس فی الحدیث عن رسول الله صلی الله علیه و
 آله و سلم. [266].

[صفحه 151]

انگیزه‌ی منع حدیث

نکته‌ای که در این گفتار به عنوان منع حدیث عنوان شده، این است که احادیث
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم موجب اختلاف و منازعه می شود. بدین خاطر
 از نقل حدیث جلوگیری می نمایند. نیز برای پاسخ گویی به احکام معارف قرآن
 کفایت می کند نیازی به احادیث نبوی نیست!
 لیکن هر دو نکته آسیب پذیر است. زیرا احادیث صحیح از رسول الله صلی الله علیه
 و آله و سلم هیچ گاه مورد تنازع و منشأ اختلاف نمی شوند. و نیز بسیاری از
 معارف و حکم و احکام و اخلاقیات در گفتار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم
 تجلی یافته است. که جامعه هیچ گاه بی نیاز از آنها نمی باشد. چگونه می توان گفت
 جامعه از احادیث منبع وحی رسالی که مبین دین و شریعت است بی نیاز می شود؟!
 انگیزه های دیگری نیز در این راستا عنوان می شود. همانند این که نقل احادیث
 رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم چه بسا باعث اشتباه با الفاظ قرآن شده، آنگاه
 حدیث با قرآن مشتبه شود و باعث کم و یا زیاد شدن قرآن گردد!
 این سخن نیز بی اساس است. زیرا الفاظ قرآن در حد اعجاز است و سخنان رسول
 الله صلی الله علیه و آله و سلم گرچه وحی است، لیکن الفاظ و ساختار سخن در حد
 اعجاز نیست. بر این اساس امکان ندارد متن حدیث با متن قرآن اشتباه شده و باعث
 آسیب رسانی به قرآن شود. قرآن به وعده الهی از هر گونه آسیب محفوظ است، چه
 احادیث نبوی صلی الله علیه و آله و سلم نقل بشوند و چه ممنوع شوند. زیرا وعده
 خداست که: انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون. [267] «ما قرآن را نازل کردیم
 و ما آن را از هر آسیب حراست می نماییم».

[صفحه 152]

نکته چهارم که عمده دلیل و دست آویز برای کسانی قرار گرفته است که نقل حدیث از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را منع نموده‌اند؛ احادیثی است که از زبان خود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رسیده است که در آن احادیث نقل حدیث منع شده است. بهترین حدیث که دستاویز قرار گرفته، حدیث ابوسعید خدری است که در آن آمده است: لا تکتبوا عنی شیئاً فمن کتب عنی شیئاً غیر القرآن فلیمحه. [268] «غیر از قرآن چیز دیگری از من ننگارید و هر کس چیزی نوشته است باید محو نماید».

لیکن این احادیث حتی از طریق اهل سنت نیز معتبر نمی‌باشند. زیرا بهترین احادیث در این راستا احادیث ابوسعید خدری است. به ویژه این حدیث که آورده شد. و هیچ کدام از آنها سند ندارند. حتی این حدیث مرفوع است و بخاری می‌گوید استناد به آن صحیح نیست، ان حدیث ابوسعید هذا موقوف فلا یصح الاحتجاج به. [269] و هم چنین سایر احادیث ابوسعید و نیز احادیثی که از زبان ابوهریره و زید بن ثابت نقل شده‌اند، همگی حتی در نزد اهل سنت بی‌پایه و بی‌اساس می‌باشند. [270].

انگیزه اصلی

موارد یاد شده (چهارم مورد) گرچه به عنوان هدف و انگیزه منع حدیث مطرح شده‌اند و می‌توان گفت برای برخی از عوامل منع حدیث چه بسا همین پندارها انگیزه ایجاد نموده باشد، لیکن انگیزه اصلی در گفتار و رفتار معاویه شفاف شده است. معاویه پرده از روی این اقدام جهت‌دار برداشته و انگیزه اصلی این اقدام بزرگ را آشکار ساخته است.

[صفحه 153]

انگیزه اصلی در گفتار و رفتار معاویه این است که احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مورد فضایل و موقعیت والای عترت از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم صادر شده است، نقل و بازگو نشوند. تا مردم از مناقب و مقام و شأن آنها آگاهی فراهم ننمایند و دور عترت گرد نیایند، که در این صورت کسی از آرمان‌های بنی‌امیه حمایت نخواهد کرد. و یک جریان اجتماعی به سود حزب عثمانیه شکل خواهد گرفت و بنی‌امیه یکه تاز میدان سیاست و مدیریت جامعه اسلامی خواهند شد. در این راستا کافی است به یکی از گفتارهای معاویه نگر افکنده شود تا سمت و سوی این اقدام فرهنگی شفاف گردد.

وی می‌گوید من هیچ تعهدی نسبت به کسی که در فضیلت علی علیه‌السلام و اهل بیت علی سخن نقل کند ندارم، انی برئت الذمة ممن روی شیئا من فضل ابی تراب و اهل بیته، معاویه با خشونت کامل با هواداران علی علیه‌السلام و اهل بیت برخورد نمود و سر آنها را از قامت سرشان برداشت! این از یک جهت. از جانب دیگر دستور رسمی و بخش نامه صادر می‌نمود، هر کس از دوست‌داران عثمان است و در فضیلت وی حدیثی نقل می‌کند از آنان استقبال کنید. محافل آنها را پرشور نمایید. حتی به طور رسمی خواست هر کس در فضل عثمان حدیثی نقل کند، نامش و نام پدرش و قبیله و طایفه‌اش را برای وی ارسال کنند؛ آنگاه برای هر کدام از آنها صله و قطایای زمین و هدایای گرانبها ارسال نمود، و کتب الیهم ان انظروا من قبلکم من شیعه عثمان و محبیه و اهل ولایتہ و الذین یروون فضائله و مناقبه فادنوا مجالسهم و قربوهم و اکر موهم و اکتبوا لی بکل ما یروی

[صفحه 154]

کل رجل منهم اسمہ و اسم ابیه و عشیرتہ. همچنین اضافه نمود هر حدیثی از مناقب علی و آتش منتشر شده، تلاش کنید تا مخالف و ضد آن حدیث را منتشر سازید تا در توان دارید در فضایل خلفا و صحابه سخن منتشر سازید، فادعوا الناس الی الروایه فی فضائل الصحابه و الخلفاء الاولین و لا تترکوا خبرا یرویہ احد من المسلمین فی ابی‌تراب الا و آتونی بمناقض له. آنگاه عمال معاویه با تمام تلاش این اهداف را پیاده نمودند. نتیجه این جهت‌گیری آن شد که از یک جانب احادیث ساختگی فراوان که حقیقت نداشتند، در فضایل خلفا و صحابه منتشر شد، ان الحدیث فی عثمان قد کثر و فشا فی کل مصر و فی کل ناحیه. [271] «حدیث در فضیلت عثمان فراوان و در هر شهر و دیاری منتشر شد!» از جانب دیگر بسیاری از احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در زمینه‌های گوناگون، به ویژه مناقب عترت از بین رفت!

این انگیزه اصلی است که برای منع احادیث نبوی و نیز نقل احادیث ساختگی در شأن و فضل خلفا به خصوص عثمان و صحابه‌ای که همسوی اهداف بنی‌امیه بودند، می‌توان بیان کرد. هنگامی که انگیزه و هدف اصلی‌اش این باشد، بر آن پافشاری می‌شود. زیرا اگر فضایل عترت مطرح می‌شد. اوضاع مدیریت و سیاسی جامعه نیز گردش می‌نمود.

تمام موارد یاد شده در مورد منع حدیث مخدوش می‌باشند. زیرا همان گونه که اشاره شد نه جامعه بی‌نیاز از گفتار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌شود و نه الفاظ احادیث هم‌تراز قرآن هستند که با الفاظ قرآن اشتباه شوند و نه احادیثی که [صفحه 155]

از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌شود، باعث اختلاف هستند و نه احادیثی که به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نسبت داده شده، که از من حدیث ننگارید، پایه و اساس دارند.

افزون بر این روایات فراوان و شواهد غیر قابل انکار وجود دارد، که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر نوشتن حدیث و نقل حدیث تأکید و پافشاری می‌نمودند. و بعد از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم جانشینان وی عترت آل رسول (علیهم السلام) نیز بر همین روش پافشاری داشتند.

رسول الله و نقل حدیث

رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در حدیثی دستور به نگارش دانش می‌دهد، اکتبوا هذا العلم. [272] «این علم را بنگارید.» در هنگام فتح مکه وقتی ابوشاة درخواست نمود که فرمایش حضرت را برای وی بنگارند حضرت دستور داد که برای وی بنویسند، اکتبوا لابی الشاة. [273] و نیز عبدالله بن عمر از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌پرسد مطالبی که نمی‌توانیم حفظ کنیم می‌توانیم بنویسیم، جواب می‌دهد آری، بلی اکتبواها. [274].

همچنین حضرت به عبدالله بن عمر می‌فرماید از دهان من جز حق بیرون نمی‌آید، بنویس، اکتب فو الذی نفسی بیده ما خرج منی الا الحق. [275] در حدیث دیگر به امیر المؤمنین می‌فرماید: آنچه من املا می‌کنم شما بنویس، یا علی اکتب ما أملی علیک. [276].

[صفحه 156]

علاوه بر اینها احادیث فراوان از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در هنگام زندگی‌اش نوشته شده و باقی مانده‌اند. که نامه‌های حضرت به سران کشورها و به کارگزاران خودش بخشی از آنهاست. در تحقیق از ارزنده مکاتیب الرسول تعداد 185 نامه‌ی مستند ارائه شده است، که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آنها را به سران کشورها و نیز امرا و کارگزارانش نگاشته است [277] نامه‌های حضرت که مملو از احکام و معارف و دستورات حکومتی می‌باشند، چه تفاوتی با

احادیث نبوی دارند؟!!

در نامه‌ای به عمرو بن حزم استاندار نجران می‌نگارد، *يعلم الناس القرآن و يفقههم فيه و ينهى الناس فلا يمس احد القرآن الا و هو طاهر*. [278].
در نامه دیگر در مورد وضو آمده، *يأمر الناس باسباغ الوضو وجوههم و ايديهم الى المرافق و ارجلهم الى الكعبين و ان يمسوا رؤوسهم كما امر الله*. [279] در نامه دیگر به استاندار یمن نصاب زکات را مشروح بیان می‌کند. [280].

نامه‌ی نانوشته!

همچنین در آخرین دقایق عمر رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم حضرت قلم و دوات خواستند و فرمودند مطلبی می‌گویم بنگارید که بعد از آن به بی‌راهه کشانده نشوید، *عن ابن عباس لما اشدت بالنبي صلى الله عليه و آله و سلم وجعه قال ائتوني بكتاب أكتب لكم كتابا لا تضلوا بعده*. [281] «هنگامی که درد حضرت شدید شد؛ [صفحه 157]

فرمود نوشت افزار آماده سازید تا چیزی بنویسم، (منظور املا مطلب و نوشتن توسط منشی است نه این که خود حضرت بخواهد بنویسد) که بعد از آن به بی‌راهه نروید».

از این نامه‌ها و نیز از این نامه نانوشته، این مطلب آشکار است که نوشتن گفتار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم یک امر رایج بوده، حتی در هنگام مرگ هم حضرت درخواست می‌کند مکتوب از خود به یادگار بنهد، که دست دسیسه از نوشتن آن جلوگیری می‌نماید! در هر صورت بیش از 180 مورد نامه از حضرت به ثبت رسیده است. چگونه می‌شود نوشتن چیزی از حضرت ممنوع باشد. آنگاه این همه نامه از زبان وی بنگارند؟! این نامه‌ها نیز گواه گویایی هستند که احادیثی که به حضرت نسبت داده می‌شود که از من سخنی ننگارید؛ بی‌پایه می‌باشند.

احادیث ساختگی

اشاره

بعد دیگر بحران فرهنگی زمان امام باقر علیه‌السلام که آغاز آن بازگشت به بعد از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم دارد، بحران حدیث سازی است. این

بحران بسیار عمیق و گسترده است و تنها کافی است اندکی پیرامون آن تحقیق و آشنایی فراهم شود، که موجب بهت و حیرت می‌گردد و آشکار می‌گردد که فریب کاران فرصت‌طلب و فرصت‌ساز چه بحرانی پدیدار ساختند؟ و چه مقدار حدیث ساختگی به زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و دیگران آویختند و چه مقدار تلاش کردند که اندیشه‌های زلال وحی و فرهنگ غنی قرآن و عترت را در هاله‌ای از خرافات بیوشانند؟!

به نظر می‌رسد بحران جعل حدیث و گفتار ساختگی نظیر و بدیل ندارد. در هیچ عصری چنین هجمه‌ی خطر آفرین برای فرهنگ وحی و قرآن [صفحه 158]

و عترت پدیدار نشده است. بحرانی که اگر مقابله و اقدام‌های فرهنگی عترت در برابر آن قد افراشته نمی‌نمود؛ آسیب سهمگین بر فرهنگ نوپای دینی پدیدار می‌ساخت. این موضوع از چند جهت مورد پژوهش قرار می‌گیرد. نخست حجم احادیث ساختگی، دو دیگر این احادیث به زبان چه کسانی آویخته می‌شده‌اند، سوم جهت و محتوای احادیث ساختگی که به چه سمت و سویی بوده است؟

حجم احادیث ساختگی

برخی بر این پندارند که تعداد احادیث ساختگی اندک و انگشت شمارند. لیکن واقعیت امر دیگری است. حجم احادیث ساختگی ده‌ها برابر از احادیث صحیح و مستند در دسترس، فزونی دارد. فرصت‌سازان فرهنگی با فرصت‌سازی و با حمایت دستگاه حکومتی میدان دار این صحنه شده و تا توانستند جولان داده‌اند. به گونه‌ای که برخی از افراد دروغ‌پرداز ده‌ها بلکه هزاران حدیث دروغین ساخته و به زبان شخصیت‌های دینی آویخته‌اند.

در تحقیقات ارائه شده از دروغ‌پردازان، آنان از تعداد بیست حدیث تا بیست هزار حدیث و یا بیشتر نیز جعل و منتشر ساخته‌اند. چنان که عمرو بن شاکر 20 حدیث ساخته، حسن بن عدوی و محمد یونس هر کدام هزار حدیث، ابوعلی احمد جویباری، احمد بن محمد مروزی، صالح بن احمد قیراطی هر یک ده هزار حدیث! عثمان بن مقسم بیست و پنج هزار حدیث! محمد بن عمر واقدی سی هزار حدیث! خلاصه تنها از 42 نفر دروغ‌پرداز در مجموع چهارصد و هشت هزار و ششصد و هشتاد و چهار حدیث [282].

[صفحه 159]

جعل و منتشر ساخته‌اند!

برخی ارقام از این رقم‌ها نیز فزونی می‌یابد. که عمرو بن هارون بلخی هفتاد هزار حدیث ساخته و منتشر می‌نماید. [283] حافظ بن احمد از ابن زباله صد هزار حدیث ضبط می‌کند و هنگامی که متوجه می‌شود وی دروغ پرداز و جاعل حدیث است، آنها را رها می‌کند. [284].

همچنین آمار ارقامی که مؤلفان کتاب‌های حدیثی اعتراف می‌کنند. مانند مسلم، بخاری و... که این مقدار حدیث صحیح به نظر آنان، از میان چه تعداد حدیث انتخاب شده است، گواه دیگری بر این مدعا می‌باشد. اعتراف‌های آنان این گونه می‌باشد:

ابو داوود (مؤلف سنن) می‌گوید من چهار هزار هشتصد حدیث را از میان پنجاه هزار حدیث برگزیده‌ام. بخاری (مؤلف صحیح بخاری) می‌گوید تعداد دو هزار و هفتصد و شصت و یک حدیث غیر تکراری را از میان شصت هزار حدیث انتخاب نموده‌اند. یعنی بقیه شصت هزار از دیدگاه وی مجعول و ساختگی بوده‌اند! و نیز حسین بن مسلم (مؤلف صحیح مسلم) می‌گوید چهار هزار حدیث صحیح مسلم را از میان سی هزار حدیث انتخاب نموده‌ام. احمد بن حنبل (مؤلف مسند) می‌گوید سی هزار حدیث را از میان هفتصد و پنجاه هزار حدیث برگزیده‌ام. فرات کوفی می‌گوید سیصد هزار حدیث تفسیری و فقهی را از میان یک میلیون و پانصد هزار حدیث انتخاب نموده‌ام. [285].

آیا این آمار و ارقام هشدار آور نیست؟! آیا این آمار نشانگر حجم [صفحه 160]

تهاجم فرهنگی و بحران آفرینی فرهنگی بعد از رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نمی‌باشد؟! آیا هدف این پدیده‌ی ضد فرهنگی این نیست که فرهنگ غنی قرآن و عترت را از هر جانب دور زده و مورد تهاجم قرار دهد؟! و آیا دروغ پردازی در این حجم گسترده از زبان رسول الله و دیگر شخصیت‌های دینی بدون حمایت نظام حاکم ممکن است؟! دست سیاست به خصوص حزب عثمانیه از این هجمه چه اهدافی را دنبال می‌نموده است!؟

بر چه کسی دروغ بسته شد؟

نکته دیگر قابل اتمام این که، احادیث با این حجم گسترده بر زبان چه کسی آویخته شده‌اند. و به چه کسی دروغ پردازی شده است؟

پاسخ این سؤال از انگیزه‌های این فرصت‌سازی آشکار است. انگیزه این فرصت‌سازی برای تحریف دین و مخدوش نمودن چهره‌ی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و نیز چهره‌ی عترت که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آنان را همتای قرآن معرفی کرده بود می‌باشد. معلوم است که احادیث ساختگی نیز بیشتر به زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم سخن‌گوی اسلام است. سخن وی سخن دین است و مورد پذیرش همگان. اگر دروغی به زبان حضرت آویخته شود، در جامعه تأثیرگذار خواهد بود. دروغ پرداز را به اهداف شومش نزدیک می‌سازد.

تعبیر بیشتر محققان این است که حدیث‌های ساختگی را به زبان حضرت نسبت می‌داده‌اند. مانند این که احمد بن عبدالله شیبانی که هزار حدیث می‌سازد به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نسبت می‌دهد. [286] و نیز سایر احادیث ساختگی.

[صفحه 161]

چون سخن عترت نیز مورد پذیرش بود، سخن دروغ را از زبان عترت نیز در منزلت برخی می‌ساختند. چنان که از زبان امام صادق صلی الله علیه و آله و سلم در مورد ابوحنیفه این گونه به دروغ روایت شده که هنگامی که نگاه حضرت به ابوحنیفه افتاد، گفت تو (ابوحنیفه) زنده کننده سنت جدم پیامبر می‌باشی؛ بعد از آنکه سنت‌هایش فراموش شده است، انت تحى سنة جدی بعد ما اندرست! [287].

به تعبیر باقر العلوم علیه السلام از ما (عترت) گفتارهای ناگفته و کردارهای ناکرده نقل نمودند، رُوا عَنَا مَا لَمْ نَقْلُهُ وَ مَا لَمْ نَفْعَلْهُ. [288] امام صادق علیه السلام نیز فرمود: اینها دروغ بستن بر ما را بر خویشان لازم می‌دانستند. گویی مسؤولیت دیگری جز این نداشتند، ان الناس اولعوا بالكذب علينا كان الله افترض عليهم لايريد منهم غيره. [289] و نیز امام صادق علیه السلام مغیره‌ی بن سعید را نفرین می‌کند به خاطر این که احادیث دروغ، به زبان باقر العلوم علیه السلام آویخته است. فان مغیره بن سعید «لعنه الله» دس فی کتب اصحاب ابی احادیث لم یحدث بها ابی. [290].

مانند این که میمون بن عبدالله می‌گوید عده‌ای به حضور امام صادق علیه السلام رسیدند و از حضرت درخواست حدیث نمودند. امام از آنان پرسید تا کنون از کسی حدیث شنیده‌اید، یکی از آنان گفت آری. امام از وی خواست شنیده‌های خود را بازگو کند. وی گفت سفیان ثوری به من حدیث نموده است که محمد بن علی (باقر العلوم علیه السلام) فرمود: هر نوع نبیذی

[صفحه 162]

حرام است! هر کس بر روی کفش خود مسح نکند، بدعت گزار است! چون عمر این گونه مسح می‌کشید. هر کس دست پخت و ذبایح اهل ذمه (اهل کتاب) را نخورد گمراه است. زیرا علی علیه‌السلام از این گوشت‌ها می‌خورد...!

سفیان ثوری حدیث نمود که علی علیه‌السلام بر فراز منبر گفت هر کس ابوبکر و عمر را از من برتر بداند وی را تازیانه خواهم زد. سفیان ثوری از جعفر (جعفر بن محمد (ع)) حدیث نقل می‌کند: محبت به ابوبکر و عمر ایمان و بغض به آنها کفر است! و نیز از جعفر بن محمد (علیهما السلام) این گونه حدیث است که علی علیه‌السلام فرموده کاش در نخلستان‌های مدینه می‌ماندم و در جنگ جمل و نهروان شرکت نمی‌کردم. علی وقتی کشته‌های جنگ جمل را دید به حسن بن علی (علیهما السلام) گفت نمی‌دانستم انجام جنگ به اینجا پایان می‌یابد. سفیان ثوری از جعفر بن محمد (علیهما السلام) روایت می‌کند که علی خطاب به کشته‌های معاویه در صفین گفت از خدا می‌خواهم مرا با شما محشور کند! و...

امام صادق علیه‌السلام از وی پرسید تو این شخصی را (محمد بن علی (ع)) که از وی حدیث نقل می‌کنی، تاکنون دیده‌ای؟ گفت خیر. آنگاه حضرت از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این گونه حدیث نقل نمود که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمود هر کس بر عترت و اهل بیت حدیث دروغ نسبت دهد، خدا وی را در قیامت کور و یهودی محشور خواهد نمود، من کذب علینا اهل البیت حشره الله یوم القیمة اعمی یهودیا. [291].

[صفحه 163]

آری این گونه حدیث با این نوع محتواها از این گونه افراد سرشناس مانند سفیان ثوری به زبان عترت آویخته می‌شود.

همچنین از زبان امام صادق علیه‌السلام روایت می‌کند که علی علیه‌السلام به ابوبکر گفت تو که خلیفه مسلمانان هستی باید بر فاطمه (س) نماز بخوانی! و حال آنکه تاریخ قطعی گواه است که امیر المؤمنین علیه‌السلام، فاطمه (س) را شبانه با چند نفر مانند عباس و فضل که همراه وی بودند به خاک سپرد. هیچ کس را با اطلاع نکرد. حتی از عایشه نقل می‌کند که فاطمه (س) شبانه به خاک سپرده شد و ابوبکر از رحلت وی با خبر نشد! [292].

همچنین حدیث از زبان افراد با موقعیت اجتماعی و مذهبی مانند سران فرقه‌ها چون محمد بن ادریس شافعی، احمد بن حنبل و مالک بن انس و نیز ابوحنیفه و

سفیان ثوری و... و یا افراد مورد قبول مانند عبدالله بن عباس [293] و... ساخته و منتشر نمودند.

محتوای احادیث ساختگی

اما این که محتوا و جهت هزاران حدیث ساختگی، به چه سمت و سوی بوده است؟ پاسخ این سؤال از نمونه‌های احادیث ساختگی به خوبی شفاف است. فرصت سازان اهداف اجتماعی و سیاسی را پی می‌گرفتند. آنان موقعیت ممتاز عترت را بر نمی‌تابیدند. به همین خاطر یک جهت حدیث‌های ساختگی مقابله نمودن با موقعیت ممتاز عترت بوده است. تلاش فراوان کردند تا چهره‌ی تابناک عترت و خورشیدهای فضیلت را در هاله‌های از ابرها و اوهام و آویخته‌ها پنهان نمایند. این از یک جانب.

[صفحه 164]

از جانب دیگر تلاش فراوان نمودند تا برای خلفا واقعیت‌هایی که وجود نداشت و فضایی که واقعیت نداشت در این احادیث ساختگی مطرح سازند! تلاش نمودند برای بنی‌امیه موقعیتی ممتاز دست و پا کنند. فضایل منحصره و ممتاز را از زبان این و آن برای بنی‌امیه به ویژه معاویه فراهم سازند و نیز برای چالشگری به رغم عترت افرادی چون ابوحنیفه را در برابر عترت علم نموده تا برای آنان فضیلت دست و پا کنند. یاد آوری نمونه‌هایی از این گفتارهای ساختگی گواه این مدعا می‌باشد.

بعد از ساختن احادیث فراوان در مورد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بیشترین حدیث ساختگی علیه علی علیه‌السلام امیر المؤمنین شکل گرفته است. ذهبی می‌گوید: بیشترین احادیث در میان امت اسلامی بر علیه امیر المؤمنین علی بن ابیطالب ساخته شده است، اکثر من کذب علیه من الامة الاسلامیه هو امیر المؤمنین علی بن ابیطالب. [294] فرصت طلبان تا آنجا پیش تاختند که چهره اولین مسلمان و اولین مجاهد در راه استقرار دین اسلام را، غیر مسلمانان جلوهرنگر نمودند.

همچنین احادیث ساختگی فراوان در مورد خلفا مانند: ابوبکر تاج الاسلام، عمر حلة الاسلام و عثمان اکلیل الاسلام و علی طبیب الاسلام، که ذهبی می‌گوید این حدیث دروغ است. [295] و مانند: لکل نبی خاصة من امته و خاصی من امتی ابوبکر و عمر. [296] «برای هر پیامبری محرم اسرار است، محرم اسرار من

ابوبکر و عمر می‌باشند».

[صفحه 165]

در مورد بنی‌امیه مانند: ان لله تعالی سیفا مغمودا فی غمده ما دام عثمان حیا فاذا قتل جرد ذلك السيف و لم یغمد الی یوم القیمة. [297] «برای خدای سبحان شمشیری است که همواره در غلاف بوده تا زمانی که عثمان کشته نشده بود، از هنگامی که عثمان کشته شد این شمشیر آشکار شده است و تا قیامت هم در درون غلاف قرار نخواهد گرفت!» و مانند: انت یا معاویه منی و انا منک. [298] «تو ای معاویه از منی و من از تو می‌باشم!» و مانند: هذا قلم اهداه الیک ربک من فوق العرش لتکتب به آیه الكرسی. [299] «این قلمی است که از فراز عرش از سوی خدا به تو معاویه هدیه شده است، تا آیه‌الکرسی را بنگاری!»

همچنین مانند: ان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم استشار جبرئیل فی استکتاب معاویه فقال استکتابه فانه امین. [300] «رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مورد انتخاب معاویه برای نوشتن وحی، با جبرئیل مشورت کرد و جبرئیل تأیید کرد که وی امین است انتخابش کن!» و نیز مانند: الامناء عندالله ثلاثة انا و جبرئیل و معاویه، [301] «افراد امین در نزد خدا سه نفرند، من (رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم) و جبرئیل و معاویه» و مانند: الامناء سبعة، اللوح و القلم و اسرافیل و میکائیل و جبرئیل و محمد و معاویه. [302] «امین‌ها هفت موردند: لوح، قلم، اسرافیل، میکائیل، جبرئیل، محمد و معاویه.» بر اساس این احادیث ساختگی معاویه به لحاظ ایمان و امانتداری‌اش شایسته بوده است، تا نویسنده وحی انتخاب شود!

[صفحه 166]

معاویه که به تعبیر خود محققان اهل سنت یک حدیث صحیح در مناقبش وجود ندارد، چنانچه ابراهیم بن حنظلی می‌گوید یک روایت صحیح در فضل معاویه وجود ندارد، لایصح فی فضل معاویه حدیث! [303] و حتی ابن تیمیه می‌گوید احادیث در فضل معاویه همگی ساختگی هستند، کلاً کذب. [304].

معاویه که در سال هشتم هجری بعد از فتح مکه به اکراه در صف مسلمانان ایستاده و تنها دو سال زمان زندگی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را درک کرده است، این همه حدیث ساختگی در شأن و منزلت و نویسنده وحی بودنش ساخته می‌شود! برای نوشتن وحی، قلم از عرش الهی به وی هدیه می‌شود! لیکن امثال عبدالله بن مسعود و ابی بن کعب که همراه و ملازم رسول الله صلی الله علیه و آله

و سلم بودند و همه‌ی قرآن را نوشتند، اینان قرآن را در الواح و اکتاف و پوست حیوانات، تخته چوب‌ها و با ابزار ابتدایی که به سختی فراهم می‌کردند می‌نوشتند! عبدالله بن مسعود اولین کسی که در مکه شروع کرد قرآن را آشکارا قرائت کند. [305] و هو اول من جهر بالقرآن بمكة، وی مسلمان شدنش حتی چندین سال پیش از عمر بوده است. ششمین نفر بود که مسلمان شده است. [306] وی آن همه خطر‌ها در راه قرآن به جان خویش خریده است، چطور شده یکی از این احادیث از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در حق وی صادر نمی‌شود؟! [صفحه 167]

همچنین چگونه است که آشناترین فرد به شؤون قرآن چون «ابی بن کعب انصاری» [307] که جزو پیشگامان مجاهدان و نیز جزو پانصد نفری است که در موسم حج شرکت کرده است؛ و از زمره هفتاد و سه نفری است که در منا در نزدیکی جمره عقبه با رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پیمان و بیعت به ایمان و وفاداری بست. وی اولین کسی است که در مدینه قرآن نوشت، اول من کتب لرسول الله صلی الله علیه و آله و سلم الوحی [308] و تمام قرآن را نوشت. چگونه این احادیث در شأن فرد با فضیلتی چون ابی وارد نمی‌شود؟! اما معاویه که دو سال آخر به اکراه در صف مسلمانان قرار گرفته و با دسیسه آن مقدار خود را به حضرت نزدیک ساخته، تا نویسنده وحی قلمداد شود؛ برای وی قلم از عرش الهی هدیه می‌شود! و وی امین وحی قرار می‌گیرد! فردی که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: به دین اسلام از دنیا نخواهد رفت! [309].

محور دیگر احادیث ساختگی در مورد رؤسای مذاهب مانند ابوحنیفه و شافعی و... می‌باشد. مانند: انا افتخر بابی حنیفه و هو رجل تقی عند ربی و کانه جبل من العلم. [310] «من (رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم) به ابوحنیفه افتخار می‌کنم وی فردی پرهیزکار در نزد خدای من است. وی همانند کوهی از علم می‌ماند.» حتی احادیث ساختگی وی را داناتر از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم می‌پندارند، قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم کان ابوحنیفه اعلم بالقضاء. [311] فردی که سفیان بن عیینه و اوزاعی و

[صفحه 168]

سفیان ثوری درباره وی می‌گویند: در میان مسلمانان مولودی بدتر از وی متولد نشده است! [312].

و یا درباره شافعی این گونه حدیث ساخته شده که: من اراد محبتی و سنتی فعلیه

محمد بن ادريس الشافعي فانه منى و انا منه [313] «هر کس محبت مرا (رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم) و روش مرا می‌خواهد به محمد بن ادريس مراجعه کند، او از من و من از او هستم».

درباره احمد بن حنبل آمده: احمد بن حنبل فنعم الفقيه الورع الزاهد. [314] «احمد بن حنبل فقيه نیکو و با ورع و پرهیزکار است.» هذا احمد ولى الله و ولى رسول الله على الحقيقة [315] «این احمد است که دوست واقعی خدا و رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم می‌باشد!» و مانند: اما مالک فقد كتب العلم و اما الشافعي فمنى و الى [316] «مالک دانش را نگاشته است و شافعی از من و من از شافعی هستم». بر این اساس نوع احادیث ساختگی در دو محور چرخش می‌کنند، نخست مخدوش کردن چهره تابناک عترت رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم، دو دیگر فراهم آوردن فضایل و برتری برای بنی‌امیه و برخی سران مذاهب و شخصیت‌های چالشگر عترت آل رسول صلى الله عليه و آله و سلم.

[صفحه 169]

پی آمدهای منع و جعل حدیث

محو احادیث

پی آمدها و بازتاب منع نگارش و نقل حدیث از رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و جعل احادیث دروغ، بحران فرهنگی را در جامعه نوپای مسلمانان پدیدار می‌سازد. زیرا مردم قریب العهد به اسلام، اسلام را از دو منبع و سرچشمه زلال دریافت می‌کردند؛ یکی قرآن دیگری فرموده‌های رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و عترت. منع حدیث باعث نابودی صدها حدیث از رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم شده است. منع حدیث محروم کردن جامعه و بشریت از سرچشمه معارف و احکام الهی شده است. رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم هزاران صحابی داشت برخی از صحابی حضرت صدها حدیث از حضرت به سینه داشتند. عموم صحابه سینه‌هایشان مملو از احادیث رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم در فرایندهای گوناگون معارف، احکام، اخلاق، اجتماعیات و... بود. هنگامی که نقل حدیث و نگارش حدیث ممنوع شود، احادیث در سینه‌ها حبس، آنگاه به قبرستان‌ها سپرده شدند!

مردمی که با دین تازه آشنا شده‌اند و احکام معارف آن بیشتر در زبان‌ها و سینه‌ها

دست به دست می‌شود، هنگامی که از این برکت بزرگ محروم شوند؛ معلوم است چه آسیب جبران ناپذیر متوجه فرهنگ و معارف و احکام پدید می‌آید. جامعه را از بخش عظیمی از فرهنگ وحی محروم می‌نماید. این یکی از پی‌آمدهای شوم ممنوعیت نقل حدیث است.

در نتیجه مردم نسبت به احکام معارف آن گونه تاریک و بیگانه شدند که حتی نسبت به احکام متداول و مورد نیاز خویش ناآگاه می‌شوند؛ زیرا بسیاری از فروع احکام از احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به دست می‌آید. [صفحه 170]

هنگامی که ابن عباس در بصره برای مردم مسئله زکات فطره را مطرح می‌کند و به آنها می‌گوید صدقه روزه خویش را بپردازید مردم بصره از زکات فطره بی‌اطلاع هستند! نمی‌دانند زکات فطره چیست، خرجوا صدقة صومکم فانهم لا يعملون من زكاة الفطرة الواجبة شیئا. [317] مردم کمترین آگاهی از فقه دارند، کان الشعب فی الواقع قليل الفهم و المعرفة للفقہ. [318].

این موضوع هاله‌ای از بهام می‌گستراند که احکام نماز و مناسک حج بر مردم پنهان می‌شود [319] مردم در انجام مناسک و عبادات رسمی که در شبانه روز با آن سر و کار دارند در حیران می‌مانند. احکام و معارف زلال با پندارها و آویخته‌ها آمیخته می‌شوند. همان گونه که انس بن مالک اعتراف می‌کند چیزی بدون تحریف باقی نمی‌ماند، زیرا حتی در مورد نماز آنچه خواستید در مورد آن انجام دادید، ما اعرف شیئا مما کان علی عهد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم، قیل الصلوة قال ألیس صنعتم ما صنعتم فیها. [320].

پدیداری بدعتها

پی‌آمد مهم دیگر منع حدیث پدیدار شدن بدعتها می‌باشد. هنگامی که مردم از سرچشمه زلال و حیانی مانند گفتار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم محروم شوند، به بدعتها که ضلالت و گمراهی و جهالت می‌باشند روی می‌آورند. میدان برای نحله آفرینان و بدعت‌گزاران باز می‌شود. انواع انحراف‌ها در اصول و پایه‌های اعتقادی آویخته می‌شود و انواع انحراف‌ها از احکام الهی پدیدار [صفحه 171]

می‌گردد. فرقه‌های گوناگون مانند اصحاب قیاس، مرجئه، خوارج، غلات، مجسمه، مشبهه و... میدان‌دار می‌شوند. بی‌راهگی در اصل رهبری و جانشینی

رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پدیدار می‌گردد. اصول و فروع با بدعت رنگ‌آمیزی می‌شود، به گونه‌ای که بدعت تمام شؤون را متأثر می‌سازد. و به گفته‌ی انس بن مالک هیچ فرعی حتی نماز از بدعت در امان نمی‌ماند. [321].

ایجاد اختلاف

پی‌آمد دیگر منع حدیث و انتشار احادیث ساختگی افزون بر محو و نابودی بسیاری از احادیث که منبع معارف و احکام بودند، ایجاد تناقض و تعارض و اختلاف بین احادیث مستند و نیز سردرگمی در فهم احادیث ماثور می‌باشد. احادیث ساختگی که از زبان این و آن به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نسبت داده شده است، باعث پدیداری این گونه معضلات شده و افراد را در فهم احادیث صحیح از ناصحیح و فهم مطالب و مفاهیم و مقاصد احادیث، دچار سردرگمی نموده است؛ زیرا احادیث ساختگی در بسیاری موارد با احادیث صحیح همخوانی نداشتند.

محو آثار عترت

همچنین منع حدیث چون به احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بسنده نمی‌شد؛ بلکه احادیث عترت را نیز تلاش کردند منع نمایند، یکی از پی‌آمدهای این اقدام شوم، محو احادیث از زبان علی علیه‌السلام و سایر شاخص‌های عترت می‌باشد. چنانچه مشاهده می‌شود از شخصی مانند امام مجتبی علیه‌السلام و مانند سالار شهیدان علیه‌السلام با این که سال‌های متمادی در میان مردم زندگی نمودند، احادیث بسیار اندک در دسترس است. همچنین شخصی همانند سید

[صفحه 172]

الساجدین علیه‌السلام که حدود 34 سال مسؤولیت امامت را به دوش داشت به غیر از دعاهای صحیفه مبارکه و رساله حقوق احادیث نقل شده از حضرت بسیار اندک می‌باشد. و حتی آثار امیر المؤمنین علیه‌السلام به طور قطع به این مقدار بسنده نمی‌شود، چه بسا هزاران حدیث و خطبه از ایشان در اثر این اقدام شوم، از دست رفته است. و همچنین از امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) که هزاران حدیث نقل شده، درصد اندکی از آنها اینک در دسترس است. تمام این پیامدها بازتاب این اقدام می‌باشد.

انزوی عترت

از محور منع احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در شأن و منقبت عترت به ویژه جانشینی عترت نسبت به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و نیز از سمت و سوی احادیث ساختگی این نکته روشن می‌شود که یکی از پی‌آمدهای شوم منع حدیث چالشگری به رغم عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم بوده است. به گونه‌ای که منع احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در شأن و موقعیت عترت و در برابر ساختن و آویختن احادیث دروغین بر زبان حضرت، چهره ی عترت را در هاله‌ی ابهام و تاریکی فرو برده و موقعیت اجتماعی عترت را تضعیف می‌نماید.

بنی‌امیه به رغم عترت چالشگری نمودند و رقیب اصلی آنان نیز در جامعه عترت و تشکل همسوی عترت بود. به همین خاطر تلاش آنان برای پراکنده نمودن مردم از پیرامون عترت و منزوی ساختن عترت از اهداف و انگیزه‌های اصلی آنان به شمار می‌رود. زیرا به دنبال ممنوعیت طرح فضایل عترت، مقام و منزلت عترت در میان جامعه مجهول شده و با اقدام به ساختن حدیث‌های دروغین چهره عترت مخدوش، و موجب انزوای عترت می‌گردد.

[صفحه 173]

البته منظور از انزوای عترت این نیست که عترت را کسی در جامعه نمی‌شناخت و هیچ گونه حمایت و تشکلی همراه عترت شکل نگرفته باشد. زیرا همان گونه که در موارد متعدد این نکته مطرح و به اثبات رسیده، هماره یک جریان بزرگ اجتماعی و یک تشکل همسوی آرمان‌های عترت هماره از عترت پشتیبانی می‌نمود. بلکه منظور از انزوای عترت انزوا در دو جهت است. نخست این که اگر این دسیسه‌ها به کار گرفته نمی‌شد و فضایل عترت همان گونه که بود و همان احادیثی که از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مورد عترت جاری شده بوده، آزادانه مطرح می‌شدند؛ فضایل عترت سراسر جامعه گسترده اسلامی را فرا می‌گرفت و موقعیت والای اجتماعی عترت فراگیر می‌شد. این غیر از هواداری یک تشکل بزرگ اجتماعی از آرمان‌های عترت می‌باشد. دو دیگر این که با طرح فضایل عترت و توجه نگرشها به سمت و سوی عترت، مدیریت سیاسی و اجتماعی جامعه نیز گردش می‌کرد. آنگاه دیگر بنی‌امیه یکه‌تاز میدان سیاست و مدیریت نمی‌شدند. دیگر این مقدار فرصت‌سازی نمی‌شد و تا یک قرن حاکمیت آنان تداوم نمی‌یافت و حتی معادلات سیاسی از بنی‌امیه به سوی بنی‌عباس گردش نمی‌کرد. بلکه همان مدیریت و رهبری که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم پیش‌بینی و تعیین نموده بود، مستقر می‌شد. همان حقیقتی که برخی

حاکمان بنی‌امیه بدان اعتراف نمودند؛ که اگر فضایل عترت در جامعه مطرح می‌شد و اگر مردم از برتری‌ها و شایستگی‌های عترت باخبر می‌شدند، هیچ‌گاه از اطراف عترت دور نمی‌شدند و به دور بنی‌امیه روی نمی‌آوردند.

[صفحه 174]

عبدالعزیز پدر عمر بن عبدالعزیز والی مدینه، به فرزندش عمر گفت: اگر آنچه ما از آل علی صلی الله علیه و آله و سلم می‌دانیم مردم می‌دانستند، دیگر به سوی ما روی نمی‌آوردند و مردم به سمت و سوی آل علی علیه‌السلام گرد می‌آمدند.

[322].

این همان حقیقت است که حزب عثمانیه کاملاً به آن توجه دارد و می‌داند اگر نقل احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آزاد باشد، چه تحولی در جامعه رخ خواهد داد. این دسیسه‌ها باعث شد که قدر منزلت عترت در هاله‌ای از ابهام فرو رود؛ حاکمان بنی‌امیه میدان‌دار مدیریت و سیاست شوند.

در هر صورت اینها برخی از پی‌آمدهای ناروا و بازتاب‌های منع حدیث و جعل حدیث دروغین می‌باشد، که در جامعه نوپای اسلامی پدیدار شد.

این اقدام‌ها باعث یک بحران فرهنگی در جامعه اسلامی شده و مردم را از احادیث نبوی، محروم و دچار هزاران حدیث دروغ، نموده است. البته فرهنگ‌سازی حزب عثمانیه در این محورها خلاصه نمی‌شود، بخش‌های قابل‌نگر دیگری نیز وجود دارد، که آنها نیز باید بررسی و تحلیل گردند، تا ابعاد فرهنگ‌سازی حزب عثمانیه بیشتر آشکار گردد و نیز نقش فرهنگ‌آفرینی عترت و چالشگری به رغم این فرهنگ‌سازی، از سوی عترت شفاف‌تر گردد.

چهره‌سازی

فرهنگ‌سازی حزب عثمانیه آن‌گونه توانمند عمل کرده که ناممکن‌ها را در حوزه فرهنگ ممکن ساخته است. همان‌گونه که اشاره شده یکی از محورهای اصلی فرهنگ‌سازی مخدوش، کردن چهره عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشد. به لحاظ فضایل بی‌پایان عترت و موقعیت اجتماعی که عترت از

[صفحه 175]

آن بهره‌مند می‌باشد، بزرگترین چالش در برابر اهداف بنی‌امیه فضایل و تلاش‌های عترت به شمار می‌رفت.

به همین جهت برای شکستن این سد عظیم از هیچ اقدامی فرهنگی و غیرفرهنگی

فرو گذار نمی نمودند. در بعد اجتماعی تا توانستند عترت و پیروان آن را در تنگنا قرار دادند. خشونت را در حق آنان به نهایت رساندند. در بعد فرهنگی هم به صورت گسترده علیه فضایل عترت هجمه نمودند. تا آنجا که شفافترین چهره‌ها را در زیر تهمت‌ها و فرهنگ‌سازی پنهان می‌سازند، که بیان یک نمونه گواه گویایی در این زمینه خواهد بود.

چهره‌ی علی علیه‌السلام برتر از خورشید درخشش دارد. تمام فرق مسلمانان از علی چهره‌ای شفاف و با سابقه و درخشان می‌شناسند. علی اولین فرد مسلمان، اولین نمازگزار در کنار رسول الله و اولین مجاهد و مدافع اسلام که خون مشرکان و دلاوران عرب از شمشیرش می‌چکد. علی در هیچ نبرد خونین صدر اسلام زمان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم غایب نبود. همیشه در تمام جبهه‌ها در صف مقدم جبهه می‌خروشید.

در فضایل انسانی، شجاعت و مهربانی و عطوفت و سخاوت، علم و دانش، صبر و پایداری، هیچ کس همپای علی نیست. به اعتراف همگان علی در فضایل انسانی همتا ندارد و به همین خاطر احادیث فراوان از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در مورد علی صادر می‌شود، که همه فرق احادیث را می‌پذیرند، بر فضایلش باور دارند. اینک تهاجم فرهنگی حزب عثمانیه از این چهره تابناک چه می‌سازد؟

حزب عثمانیه علی را قاتل عثمان معرفی می‌کند! پیراهن خونین عثمان را در مسجد شام بر فراز منبر فرا می‌برد و هزاران نفر در پای سخنرانی

[صفحه 176]

معاویه شرکت می‌کنند و پیمان خون با معاویه می‌بندند، تا انتقام خون خلیفه را از علی علیه‌السلام بستانند. [323].

حزب عثمانیه در چالش‌های به رغم علی علیه‌السلام مانند جنگ ناکثین و مارقین دسیسه می‌نمایند. افراد فرصت طلب را بر علیه علی بر میانگیزد و فتنه‌های داخلی پدیدار می‌سازد. حزب عثمانیه با بسیج هزاران نفر جنگ خونین صفین را ساماندهی می‌کند و هزاران نفر از مسلمانان را به کام مرگ می‌دهد و هنگامی که خود را در چند قدمی شکست مشاهده می‌کند، توطئه قرآن به نیزه کردن و حکمیت را ساماندهی نموده و با تحمیل حکمیت و حکم بر سپاه علی علیه‌السلام غوغای صفین را که در فرجام شکست آن بود. به سود خویش به انجام می‌برد.

حزب عثمانیه، معاویه را با دسیسه به عنوان خلیفه‌ی جامعه اسلامی معرفی می‌نماید! آنگاه پی‌آمد حکمیت این می‌شود که هر کس داوری آن را نپذیرد و

معاویه را خلیفه رسمی باور نکند، به عنوان طغیان‌گر بر والی و کافر معرفی می‌شود. علی علیه‌السلام چون چنین رفتاری دارد و حکومت و پادشاهی معاویه را تأیید نمی‌کند، از چهره اولین مسلمان و اولین نمازگزار چهره‌ی نامسلمان، می‌سازد و در جامعه علی به عنوان فردی که از دایره اسلام خارج شده معرفی می‌گردد! اوضاع فرهنگی آن گونه مخدوش می‌شود و تاریکی‌ها آن گونه فراگیر می‌گردند، که چهره علی را تنها بنی امیه مخدوش نمی‌کنند. کج اندیشان خوارج نیز همین رفتار را دارند. عبدالله بن نافع ازرق در مدینه برای مناظره به خدمت باقر العلوم علیه‌السلام می‌رسد. وی اظهار می‌دارد که اگر

[صفحه 177]

کسی را می‌یافتم که رفتار علی را برای من شفاف می‌ساخت که در رفتارش با خوارج و... ستم نکرده است، حاضر بودم سخن وی را بشنوم. وی هنگامی که درخواست مناظره و گفتگو با محمد بن علی علیه‌السلام می‌کند امام، بازماندگان مهاجرین و انصار را جمع می‌کند و به آنها خطاب می‌کنند هر کس از علی فضایی می‌داند بیان کند. حاضران احادیث فراوان در فضایل علی علیه‌السلام عنوان می‌کنند، لیکن ذهنیتی که ابن نافع دارد، می‌گوید من این احادیث را در مورد علی شنیده‌ام و می‌دانم، لیکن علی بعد از دآوری حکمیت (صفین) کافر شده است. یعنی تمام فضایل علی از کف نهاده شده است! احدث علی الکفر بعد تحکیمه الحکمین. این شخص بر این پندار است که پذیرش حکمیت و داور کفر است. آنگاه امام باقر علیه‌السلام حدیث خیبر را مطرح می‌سازد که در حدیث خیبر آمده است که پیامبر فرمود فردا پرچم را به دست کسی خواهم داد، که خدا و پیامبرش وی را دوست می‌دارند. از ابن نافع می‌پرسد خدا از رفتار علی در مورد حکمیت و یا کشتن خوارج با خبر بود یا خبر نداشت! ایشان مجبور می‌شود که بگوید باخبر بود. می‌پرسد این رفتار علی بر اساس اطاعت خدا بوده است یا عصیان خدا، وی می‌گوید اطاعت خدا. بدین صورت پاسخ شبهه روشن شده و ابن نافع به این فضیلت و نیز به فضایل باقر العلوم علیه‌السلام اعتراف نموده، جلسه را ترک می‌کند. وی این جمله را به زبان جاری می‌سازد که الله اعلم حیث يجعل رسالته. [324]. سخن در این نکته حساس است که از چهره تابناک علی علیه‌السلام هجمه فرهنگی حزب عثمانیه چهره کفرآمیز ساخته و بر مردم معرفی کرده و

[صفحه 178]

مردم را نیز این پندارها باور آمده است؟! و نیز خوارج کج‌اندیش بر این پندار باطل‌اند، که در اسلام علی علیه‌السلام تردید ایجاد می‌کنند! این نیز نمونه‌ی دیگری

از چهره‌سازی حزب عثمانیه و هجمه فرهنگی بنی‌امیه به رجم عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشد.

دین‌سازی

اشاره

و دین الله دغلا

رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این پیش‌گویی را در مورد حاکمیت حزب عثمانیه نموده بود، که هنگامی که فرزندان عاص به حکومت برسند در سه محور ناهنجاری پدیدار می‌سازند. از لحاظ اقتصادی اموال بیت‌المال را به خود اختصاص می‌دهند، دین خدا را دست‌آویز فریب قرار داده و بندگان خدا را برده خویش خواهند ساخت، اذاً بلغ ولد العاص ثلاثین رجلا اتخذوا مال الله دولا و دین الله دغلا و عباد الله خولا. [325] «هنگامی که فرزندان عاص (حکم) به سی نفر برسند، مال خدا را دست‌بدست در پیش خود می‌کنند و دین خدا را دست‌آویز فریب قرار می‌دهند و بندگان خدا را برده خویش قرار خواهند داد».

این پیش‌گویی تحقق یافت توضیح دو محور آن در بخش اجتماعی و اقتصادی آورده شد. و نیز در مورد بازیچه قرار دادن دین برخی بخش‌ها در همین نوشتار اشاره شد، که حزب عثمانیه از موضوع احادیث ساختگی چگونه استقبال نمود و چگونه هزاران حدیث دروغین به نام دین به زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و دیگران آویختند، تا انواع بدعت‌ها را به درون دین پدیدار [صفحه 179]

ساختند. در همین راستا توضیحات گویایی نیز در نوشتار امام حسین علیه‌السلام الگوی زندگی آمده است. [326].

برای بیشتر شفاف شدن موضوع در این بخش نیز به برخی محورهای اشاره می‌شود، تا این حقیقت؛ یعنی پیش‌گویی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بهتر آشکار گردد، که بنی‌امیه چگونه دین را بازیچه قرار دادند و آشکارا به دین‌سازی پرداختند و شعائر دینی را در راستای اهداف خویش علم نمودند.

کعبه‌ای دیگر

در زمان حکومتداری عبدالملک، حاکمیت زبیری‌ها در حجاز شکل گرفته بود. عبدالله بن زبیر قریب یک دهه بر حجاز حکومت نمود. وی در مدت حکومتداری‌اش تغییراتی نیز در ساختمان کعبه پدید آورد و با تخریب خانه خدا آن را از نو بنیان نمود و تشریفات نیز اضافه کرد. این زبیر از کعبه و موسم حج بهره سیاسی می‌برد. افرادی را که از بلاد اسلامی برای انجام حج به مکه رهسپار می‌شدند، به بیعت خویش وادار می‌ساخت. حتی بزرگان قریش مانند عبدالله بن عباس و محمد حنیفه را نیز بر بیعت خویش وادار ساخت؛ گرچه موفق نشد. [327] وی همین اقدام را در مورد مردم شام انجام می‌داد. افرادی را که از شام برای انجام حج می‌آمدند به بیعت خویش وادار می‌نمود! [328].

عبدالملک حاکم اموی برای حل این مشکل چاره‌جویی نمود. وی مردم را از رفتن به حج ممنوع ساخت و هنگامی که با انتقاد مردم روبرو [صفحه 180]

شد، که چرا از انجام واجب جلوگیری می‌کند، در پاسخ آنان اقدامی بی‌سابقه و عجیبی نمود. وی دستور داد این شهاب زهری این حدیث معروف را منتشر سازد، که بار سفر تنها به زیارت سه مسجد بسته می‌شود؛ مسجدالحرام و مسجد نبوی شریف و مسجد بیت‌المقدس، لا تشد الرحال الا الی ثلاثة مساجد مسجدالحرام و مسجدی و مسجد بیت‌المقدس. [329].

وی از این حدیث این گونه بهره‌برداری نمود که مسجد بیت‌المقدس از نظر فضیلت همتای مسجدالحرام است! مردم به جای این که به زیارت مسجدالحرام و کعبه بروند می‌توانند به زیارت مسجد بیت‌المقدس بروند! وی دستور داد بر روی صخره ای که گفته می‌شود رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم از روی آن در بیت‌المقدس به معراج عروج نمودند، قبه‌ای بنا کنند و روی آن را بپوشانند و آن را به منزله کعبه قرار دهند! مردم را وادار ساخت بجای طواف دور کعبه به دور آن صخره طواف کنند! [330] این اقدام از چند جهت حایز اهمیت است.

نخست اینکه عبدالملک برای اقدام خویش در قدم اول فرهنگ سازی نمود و دستور داد همانند زهری حدیثی را در مورد فضیلت بیت‌المقدس منتشر سازد. دو دیگر این که رسماً بیت‌المقدس و صخره یاد شده را جایگزین مسجدالحرام و کعبه نمود. در واقع کعبه دیگری برای دین مردم و انجام مناسک حج دست و پا نمود! این یعنی دین سازی آشکار؛ یعنی بازیچه قرار دادن مناسک و مظاهر دینی!

این اقدام، یعنی فرهنگ سازی و فرصت

[صفحه 181]

آفرینی تا آن مقدار گسترش یافته است که آشکارا کعبه دیگری در برابر کعبه ساخته می‌شود و مناسک دیگری جایگزین مناسک حج می‌گردد! این نکته اوضاع فرهنگی زمان حاکمیت حزب عثمانیه را گویا و رسا شفاف می‌کند؛ که بنی‌امیه تا چه مقدار فرهنگ سازی کردند و تا چه مقدار دین خدا را بازیچه‌ی اهداف سیاسی و اجتماعی خویش قرار دادند!

تداوم فساد

تداوم فساد و تباهی بعد دیگر فرهنگی اوضاع زمان امام باقر علیه‌السلام رواج و تداوم فرهنگ فساد و تباهی بود. این اقدام فرهنگی که از زمان معاویه در شام آغاز شده بود، در زمان امام سجاد و امام باقر (علیهما السلام) به اوج خود رسید. به گونه‌ای دو شهر مهم پایگاه وحی مدینه و مکه نیز از پی‌آمدهای آن در امان نماندند. این دو پایگاه قدسی مرکز غنا و مجالس لهو قرار گرفتند. خنیاگران و ارادل، مجالس باطل و لهو را رواج دادند. آموزشگاه‌های آموزش غنا رواج یافت و مراسم رقص و آوازخوانی و اختلاط زن و مرد، نه تنها پای تخت ستم شام، و سایر شهرها را فرا گرفت؛ بلکه دو مرکز وحی الهی «مدینه و مکه» نیز به این تباهی‌ها آلوده گشت! توده مردم به جای رویکرد به معنویت و توجه به سرنوشت اجتماعی خویش به لهو و تباهی سرگرم شدند. جشنواره‌های مبتذل فرهنگی حتی به نام کاروان حج ترتیب داده می‌شد. و مردم در پایگاه قدسی (مکه) به جای انجام مناسک حج به ابتذال سرگرم می‌شدند.

همچنین بذل و بخشش‌های حکومت داران و صرف هزینه‌های هنگفت برای آموزش و رواج آوازخوانی و خنیاگری و دایر کردن مجالس رقص

[صفحه 182]

رواج پیدا کرد و سرمایه‌های بیت‌المال و عمومی به جیب افراد فاسد و تباه و ثناگوی حکومت سرازیر شد. آمار و ارقام بخشی از این تباهی‌ها در نوشتار امام سجاد علیه‌السلام الگوی زندگی پژوهش شد؛ دیگر نیاز به تکرار آنها نیست. زیرا زمان باقر العلوم علیه‌السلام تداوم همان روش و ترویج همان نوع تباهی بود که در زمان امام سجاد علیه‌السلام پایه نهاده شد، و پژوهشی کافی در آن نوشتار صورت

گرفته است. [331] این موارد محورهای عمده‌ی تلاش‌های فرهنگی حزب عثمانیه در زمان امام باقر علیه‌السلام می‌باشد.

نگری بر آنچه گذشت

تاکنون محورهای عمده اجتماعی و اقتصادی و نیز سیاسی و فرهنگی زمان امام باقر علیه‌السلام پژوهش شد. با این تحقیق نکاتی بس مهم شفاف شد که به محورهای اصلی آن این گونه می‌توان اشاره کرد:

- 1- رویکرد حکومتداری حزب حاکم به خشونت و ستم بود.
- 2- حکومت با پدیدار و تدام ساختن یک جریان بزرگ اجتماعی که در این نوشتارها از آن با عنوان حاکمیت «حزب عثمانیه» یاد شد، حاکمیت خشونت را تا حدود یک قرن تداوم بخشید.
- 3- در این مورد از لحاظ اجتماعی و اقتصادی و فرهنگی فرصت‌سازی چشمگیری در جهت تحکیم و تثبیت پایه‌های حکومتی شکل گرفت.
- 4- در این فرصت با رواج فرهنگ فساد و تباهی و رواج احادیث ساختگی یک تهاجم همه‌جانبه فرهنگی به رغم فرهنگ غنی و نوپای قرآن و عترت شکل گرفت.

[صفحه 183]

- 5- در این فرصت با راه‌اندازی یک جریان اجتماعی حامی اهداف حزب عثمانیه از لحاظ اقتصادی جامعه به دو قطب سرمایه‌داران کلان و انبوه جمعیت محروم تقسیم شد.
  - 6- در این فضا تراکم فشار هم از جهت سیاسی - اجتماعی، و نیز اقتصادی و فراگیرتر از همه تهاجم فرهنگی به رغم عترت و هواداران عترت که همان تشکل همسوی عترت باشد، شکل گرفت.
  - 7- در این فرصت بیشترین خشونت برای محدود و مهار نمودن موقعیت عترت و به انزوا کشاندن تشکل همسوی عترت صورت پذیرفت.
  - 8- در فضای حکومتداری حزب عثمانیه دین دست‌آویز دسیسه‌های سیاسی و اجتماعی حکومت‌داران قرار گرفت و به صورت آشکار در برابر دین، دین‌سازی شد.
- این موارد عنوان‌های محوری بخش نخست جریان‌های اجتماعی می‌باشد. در واقع

محورهای اصلی یک جریان اجتماعی به رغم فرهنگ وحی و عترت؛ یعنی همان حزب عثمانیه می‌باشد. با بررسی این محورها اینک فرصت بررسی محورهای بخش دوم؛ یعنی اقدام‌های اجتماعی فرهنگ عترت در برابر حزب عثمانیه فرا می‌رسید. بررسی بخش دوم، یعنی محورهای اجتماعی و فرهنگی یک جریان اجتماعی دیگر به رغم جریان اجتماعی حزب عثمانیه.

[صفحه 184]

چالشگری عترت به رغم حزب عثمانیه

اجتماعی

اشاره

با همه تلاش‌های اجتماعی و فرهنگی حزب عثمانیه، در عین حال می‌توان گفت تلاش‌های پرثمر عترت در ابعاد گوناگون یاد شده، حزب عثمانیه را از دست یازی به اهداف خویش ناکام ساخت. هوشمندی و پایداری عترت، دین و تشکل همسوی عترت را از بحران‌های سیاسی و اجتماعی و فرهنگی عبور داد. این تشکل هویت خویش را حراست نمود. این جریان فکری به عنوان بزرگترین جریان اجتماعی چالشگر حزب حاکم عثمانیه پدیدار شد. در این فرصت به شرح برخی محورهای یاد شده در زمان باقر العلوم علیه‌السلام می‌پردازیم؛ تا نقش‌آفرینی حضرت به عنوان یک شاخص عترت در فرآیندهای گوناگون اجتماعی و سیاسی و فرهنگی بیش از پیش شفاف گردد.

موضع امام باقر علیه‌السلام چالشگری به رغم حزب عثمانیه در ابعاد سیاسی، اجتماعی و به ویژه فرهنگی می‌باشد. باقر العلوم علیه‌السلام با تدبیر و منطق به ستیز آرمان‌های حزب حاکم بر می‌خیزد و حزب عثمانیه را در رسیدن به اهدافش ناکام می‌سازد.

تلاش باقر العلوم علیه‌السلام در این راستا در دو محور متمرکز می‌شود، یکی حفظ و حراست تشکل همسوی عترت، که حضرت با موقعیت والای اجتماعی و با تلاش پرثمر فرهنگی و اجتماعی خویش هویت و وحدت این تشکل را ساماندهی و از بحران‌ها عبور داد. دو دیگر چالشگری در برابر آرمان‌های دیگر حزب عثمانیه.

به دیگر سخن باقر العلوم علیه‌السلام در دو میدان به تلاش پرداخت، یکی حراست و تداوم هویت تشکل همسوی عترت که از زمان امامان پیشین شکل گرفته بود. دیگری با ساماندهی این تشکل، موضع‌گیری در برابر حزب حاکم اموی و ناکام ساختن آنان در رسیدن به اهداف کلان و

[صفحه 185]

شومی که داشتند. این دو بخش را با توضیح موقعیت اجتماعی باقر العلوم علیه‌السلام آغاز می‌کنیم.

موقعیت اجتماعی باقر العلوم

اشاره

امامان معصوم گرچه در اثر دسیسه از حاکمیت سیاسی محروم شدند، لیکن تلاش دسیسه کاران هیچ گاه نتوانست آنان را از موقعیت اجتماعی خویش محروم سازد. زیرا فضایل انسانی آنان آن گونه در میان مردم می‌درخشید که نگر همگان را به سوی آنان متوجه می‌ساخت.

از جانب دیگر تلاش‌های پرثمر فرهنگی و اجتماعی امامان با همه محرومیت‌ها و محدودیت‌ها، موقعیت ممتاز اجتماعی آنان را گسترش بخشیده و ایده و باورهای آنان به صورت یک جریان بزرگ اجتماعی مستقر ساخته بود. این جریان بزرگ اجتماعی که از آغازین روزهای رحلت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم شکل گرفته بود، فراز و فرودهای فراوان را پیمود، لیکن با هوشمندی و تلاش پرثمر امامان همواره هویت خویش را حراست نموده و به صورت یک جبهه‌ی چالشگر علیه اهداف حزب عثمانیه آنگاه حزب بنی‌عباس قد برافراشته نمود. بر این اساس تمام امامان معصوم از موقعیت ممتاز اجتماعی بهره‌ور بودند.

باقر العلوم علیه‌السلام نیز همانند امام سجاد علیه‌السلام از موقعیت علمی فرهنگی و اجتماعی بس والا بهره‌مند بود. شیعیان و دیگر علاقه‌مندان به عنوان یک تشکل همسوی اهل بیت، همراه و همگام حضرت بودند و این تشکل از آرمان‌های حضرت به صورت شایسته و بایسته دفاع و پیروی می‌نمودند. شکل‌گیری موقعیت والای اجتماعی، زمینه‌ی تلاش‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی امام را فراهم ساخته بود. به گونه‌ای که تشکل همراه امام به

[صفحه 186]

عنوان بزرگترین جریان چالشگر، علیه حاکمیت دیکتاتورها به ویژه حزب عثمانیه به شمار می‌رفت.

همین موضوع باعث شده بود که حزب حاکم حساسیت فراوان نسبت به این تشکل داشته باشد؛ و همواره در صدد ستیز با آن برآید و از لحاظ اجتماعی و سیاسی و فرهنگی و نیز اقتصادی تلاش فراوان بر محدود ساختن آن بنماید.

به همین خاطر حزب عثمانیه همواره از موقعیت امام باقر علیه‌السلام در وحشت به سر می‌برد و تلاش‌های فرهنگی و اجتماعی حضرت را زیر نظر داشت و حتی امام را به پایتخت اقتدار خویش فراخواند، تا اقتدار خویش را به رخ امام و همراهانش نمایان سازد و آنان را از فرجام تلاش‌های اجتماعی خویش بر حذر دارد. همچنین جمعیت انبوهی که همواره همراه امام بود، نگرهای فراوانی را به سمت و سوی امام علیه‌السلام معطوف داشته بود، که این نیز گواه دیگر بر موقعیت اجتماعی حضرت می‌باشد، که در این فرصت به برخی محورهای یاد شده می‌پردازیم.

همراهی با جامعه

موقعیت اجتماعی باعث توجه مردم و آمد و رفت مردم به نزد افراد می‌شود. منزل اقامت امامان، همواره محل تردد علاقه‌مندان و دیگران که برای مناظره و یا حل مشکلات و پاسخ یافتن به سؤال‌های خویش به خدمت حضرت می‌آمدند بوده است. حکم بن عتیبه می‌گوید: در محضر باقر العلوم علیه‌السلام بودیم در حالی که منزل مملو از جمعیت بود. فردی که بر عصای خویش تکیه می‌زد، وارد منزل شد و علت محزون بودن حضرت را پرسید. حضرت در پاسخ وی

[صفحه 187]

فرمود: حزن من در مورد فتنه عبدالله بن زبیر است، آنگاه گفتگوی طولانی با حضرت انجام داد.

منظور این فراز روایت است که منزل حضرت مملو از جمعیت بوده است، و *الْبَيْتُ غَاصُّ بِأَهْلِهِ إِذْ أَقْبَلَ شَيْخٌ*. [332] که دلیل بر موقعیت اجتماعی حضرت می‌باشد. موقعیت ممتاز حضرت از حضرت شخصیت معروف و مشهوری ساخته بود، به گونه‌ای که کسانی که به مدینه می‌آمدند به خصوص در موسم حج، گرد حضرت جمع می‌شدند. معارف و مناسک خویش را از حضرت فرا می‌گرفتند. شخصی از کوفه وارد مدینه و مسجد النبی علیه‌السلام شده، با ابو حمزه ثمالی

برخورد می‌کند. از وی سراغ محمد بن علی علیه‌السلام را می‌گیرد، ابو حمزه می‌پرسد با وی چه کار داری، می‌گوید چهل مسئله آماده کرده‌ام که از وی سؤال نموده؛ جواب بگیرم! در این هنگام، محمد بن علی علیه‌السلام وارد می‌شود در حالی که عده‌ای از خراسان و دیگران حضرت را همراهی می‌کنند، از مناسک حج می‌پرسند و حضرت به آنها پاسخ می‌دهد.

حضرت بعد از ورود در کناری نشستند همه اطراف حضرت اجتماع می‌کنند. این شخص هم در کناری می‌نشیند، هنگامی که حضرت پاسخ سؤال‌های همه را می‌دهند به این شخص رو کرده می‌پرسد، تو کیستی، وی می‌گوید، من قتاده بن دعامة بصری هستم. آنگاه حضرت با وی به گفتگو می‌پردازد و سؤال‌های وی را پاسخ می‌دهد. قتاده در حالی که مضطرب می‌شود اظهار می‌دارد من در حضور هیچ یک از فقها حتی مانند عبدالله بن عباس این گونه مضطرب نشده بودم، که در محضر تو نگران

[صفحه 188]

شدم. امام در جواب وی فرمود: آیا می‌دانی کجا قرار گرفته‌ای و در پیشگاه چه کسی هستی! در خانه‌ای قرار داری که خدای سبحان رفیع و بلند مرتبه قرار داده و مردان آن خانه را ستوده است، بیوت اذن الله ان ترفع و یذکر فیها اسمہ یسبح له فیها بالغدو و الاصل رجال لا تلهیهم تجارة و لا بیع عن ذکر الله و اقام الصلوة و ایتاء الزکاة. [333] نحن اولئک، ما همان مردانی هستیم که در آیه ستوده شده‌اند. آنگاه قتاده اعتراف می‌کند که تو راست می‌گویی. این خانه‌ها تنها سنگ و گل نیستند، بلکه از چنین عظمتی بهره‌مند هستند، و الله ما هی بیوت حجارة و لاطین. [334].

قتاده از فقهای به نام زمان حضرت است و از این که چهل مسئله آماده ساخته تا در محضر امام به گفتگو بنشیند، مشخص می‌شود که فردی جستجوگر و تحقیق‌گر است. لیکن قتاده از فرزانی عترت خبر کافی ندارد، عترت را نمی‌شناسد. هنگامی که در محضر حضرت قرار می‌گیرد ابهت حضرت وی را مضطرب می‌سازد. و مرتبه دانش حضرت وی را حیران ساخته، به فضایل و موقعیت ممتاز حضرت اعتراف می‌کند.

نکته مهم این است که جمعیت انبوه حضرت را در مدینه به خصوص در مسجد النبی حلقه زده است و هماره مناسک و معارف را از حضرت فرا می‌گیرد. که نشان موقعیت ممتاز علمی و اجتماعی حضرت می‌باشد.

همراه با حجاج

همین موقعیت در هنگام انجام مناسک حج در مکه جلوه‌گر است. هنگامی که حضرت برای انجام مناسک به حرم مشرف می‌شدند، انبوه

[صفحه 189]

جمعیت وی را احاطه می‌کرد. مسائل و مناسک خویش را از حضرت می‌آموخت و حضرت در پاسخ به سؤالات مردم، شنوندگان را مبهوت خویش می‌ساخت. برخی که حضرت را نمی‌شناختند برای آنان علم و دانش و موقعیت حضرت شگفت‌آور بود، حج مرة و قد احتف به الحجيج و ازدحموا علیه و هم یستفتونه عن مناسکهم و یسألونه عن امور دینهم و الامام یجیبهم و بهر الناس من سعة علومه حتی اخذ بعضهم یسأل بعضا عنه. [335] «هنگامی که حضرت به حج مشرف شده حجاج دور حضرت گرد آمده از مناسک و مسائل دینی خود از حضرت سؤال نموده و حضرت نیز پاسخ آنها را می‌دادند. به گونه‌ای که برخی از جواب دادن حضرت در حیرت فرو می‌رفتند.» این نیز نمونه دیگری از موقعیت برتر اجتماعی حضرت را گواهی می‌دهد. مردم از علم بی‌پایان باقر العلوم علیه‌السلام بیشترین بهره را می‌برند. و از ژرفای دانش حضرت در حیرتند!

احضار امام به شام

یکی از سفرهای حج باقر العلوم علیه‌السلام همزمان با سفر حج هشام بن عبدالملک می‌شود. موقعیت امام زبانزد حجاج در موسم حج می‌باشد. به گونه‌ای که شخصیت خلیفه را تحت الشعاع قرار می‌دهد. این نکته سبب می‌شود کینه‌توزی هشام فوران کند؛ زیرا هشام همواره سینه‌ای پر کینه از عترت داشت.

وی پس از بازگشت به شام نامه‌ای به فرماندار مدینه می‌نگارد و از وی

[صفحه 190]

می‌خواهد که محمد بن علی را به همراه فرزندش جعفر بن محمد (علیهما السلام) به شام اعزام کند. فرماندار مدینه دستور را اجرا می‌کند. هنگامی که حضرت به همراه فرزندش به شام اعزام می‌شوند. هشام برای تحقیر حضرت، سه روز آنان را به حضور نمی‌پذیرد. روز سوم که مجلس آراسته بود و نگهبانان گماشته و سران حکومت را دعوت نموده است، امام و همراهش را وارد مجلس می‌کند. در هنگام ورود تیراندازان ماهر به مسابقه تیراندازی مشغول می‌شوند. هشام برای تحقیر

حضرت در حضور حاضران از حضرت می‌خواهد در مسابقه شرکت کند. امام علیه‌السلام عذر می‌آورد، لیکن هشام که اهداف پلید دارد اصرار می‌ورزد. امام کمان را از یکی از نگهبانان می‌گیرد تیری به وسط هدف می‌افکند. تیر دوم را به تیر اول هدف قرار داده و نه تیر را به یکدیگر می‌دوزد. هشام که حیران و سرگردان شده سرفکنده می‌شود. موقعیت امام همه جا را فرا می‌گیرد. هر جای از پایتخت ستم، سخن از فضایل باقر العلوم علیه‌السلام می‌شود. مردم شام به گونه‌ای شیفته حضرت می‌گردند که دور حضرت اجتماع می‌کنند. چشم‌ها به فضایل حضرت خیره شده و نگرش‌ها از دانش بی‌پایان حضرت حیران می‌گردند، و از دهم اهل الشام علی‌الامام علیه‌السلام و هم‌یقولون هذا ابن ابی‌تراب. امام از فرصت بهره‌برده در میان اجتماع مردم شام خطبه ایراد می‌کند و در خطبه تلویحا حاکمان حزب عثمانیه را نکوهش می‌کند و صراحتا از فضایل علی علیه‌السلام سخن می‌گوید و مردم را از نفرین و استهزا بر علی برحذر می‌دارد. و برخی فضایل بی‌شمار علی علیه‌السلام را بازگو می‌نماید. همچنین امام در مناظره‌ی با عالم نصرانی در حضور انبوه جمعیت شرکت می‌کند، دانش و

[صفحه 191]

برتری حضرت همه را حیران می‌سازد. اوضاع بر هشام بسیار سنگینی می‌کند، به طوری که نمی‌تواند تحمل کند، دستور می‌دهد امام را بازداشت و زندانی می‌کنند. آنگاه بعد از مدتی حضرت را آزاد و روانه مدینه می‌نماید. [336].

هشام از ترس این که فضایی که در شام پدید آمد، در مسیر راه به وجود نیاید، از پیش پیک فرستاده، تا در طول مسیر امام مردم را از تماس گرفتن با امام بر حذر می‌دارد. پیک هشام پیشاپیش در شهرها در طول مسیر عبور امام این گونه تبلیغ می‌کنند: اینان از دین خارج شده‌اند. تماس با اینها ممنوع است. کسی حق مرآوده و حتی حق این که به آنها چیزی بفروشد ندارد. کاروان امام در مسیر راه با سختی‌ها و کمبودهای فراوان روبرو می‌شود تا به مدینه باز می‌گردد. [337].

همچنین در همین سفر در گفتگویی با هشام هنگامی که فضایل امام بر همگان آشکار می‌گردد، هشام از امام تعهد و پیمان می‌گیرد تا هشام زنده است، مطالب محفل را برای کسی بازگو ننماید. [338].

در بازگشت امام از شام هنگامی که به شهر «مدین» می‌رسند. حضرت برای تهیه طعام و علوفه برای چهارپایان خدمت‌گزاران خویش را به سوی شهر می‌فرستند. لیکن مردم در اثر فرهنگ‌سازی حزب حاکم از گشودن درهای شهر امتناع ورزیده و حتی آنان را به بدتر از یهود و نصاری خطاب نموده و حاضر نمی‌شوند

در قبال پرداخت وجه آنها را تدارک کنند. امام

[صفحه 192]

همام با آنان به گفتگو می‌پردازد لیکن آنان هیچ گونه همکاری نمی‌کنند! امام در این هنگام بر بالای کوهی رفته و بخشی از آیات قرآن را تلاوت می‌کند، که آثار وزش بادهای طوفان‌زا آشکار می‌گردد. هنگامی که مردم شهر آثار عذاب را مشاهده می‌کنند، درها را می‌کشایند. از امام همام و همراهان استقبال شایان می‌نمایند.

هشام هنگامی که از این حادثه با خبر می‌شود، به فرماندار مدین دستور می‌دهد عامل این اقدام را که دستور داده درها را بکشایند به قتل برسانند. [339] داستان، ریزه کاری‌های فراوان دارد. بخشی از فرازهای آن گزینش شد.

نکته مهمی که این جریان‌ها شفاف می‌سازند. موقعیت اجتماعی و علمی امام است، که در موسم حج آن گونه بالا می‌گیرد، که هشام آن را بر نمی‌تابد. امام را به شام احضار می‌کند و در شام هم با آراستن مجلس آن گونه تلاش به تحقیر و شکستن موقعیت اجتماعی امام را دارد، لیکن موفق نمی‌شود. بلکه نتیجه معکوس می‌گیرد که موقعیت امام بر همگان به خصوص بر مردم شام که کمتر با فضایل عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم آشنایی داشتند، آشکار می‌گردد!

اوضاع بگونه‌ای در هم می‌پیچد که برای حکومت وضعیت قابل تحمل نیست دستور بازگشت فوری حضرت را صادر می‌کند. از وحشت تماس امام با مردم در طول مسیر حرکت امام، مردم را از تماس با امام بر حذر می‌دارد! حتی از طرح فضایل امام آن مقدار در وحشت است که از امام پیمان می‌گیرد تا هشام زنده است، مطالب محفل را برای کسی بازگو ننماید. آری این است فضایل برتر و موقعیت والای امام همام.

[صفحه 193]

پیامبر عراق

این موقعیت محدود به مدینه و حجاز و موسم حج نمی‌شود. بلکه فضایل منحصر به فرد عترت، از عترت یک موقعیت ممتاز در تمام جهان اسلام شکل داده است. نگرش‌ها را از هر سمت و سو، حتی از شام پایتخت ستم و جاهلیت به سوی مدینه الرسول؛ یعنی عترت معطوف داشته است.

نگرشها به ویژه نگرش تشکل همسوی اهل بیت علیه‌السلام از هر ستمی به سوی

باقر العلوم علیه السلام خیره شده است. در جای جای کشور پهناور اسلامی سخن روز، سخن عترت است. این حقیقت در عراق به ویژه در کوفه «عاصمه» امیر المؤمنین علیه السلام بیشتر از همه جا حتی برتر از حجاز و مدینه تجلی یافته است. از برکت حضور پنج ساله علی علیه السلام در کوفه با شایستگی که داشت، حضرت آن چنان موقعیت ممتاز فراهم ساخت و آن چنان خطبه‌ها و فرهنگ سازی علی بن ابیطالب علیه السلام در اعماق جان و فطرت آنان نفوذ کرد، که اثر آن قرن‌های متمادی باقی و برقرار مانده است. کوفه مرکز عراق، مرکز تشیع علوی، مرکز فرهیختگان و دل باختگان عترت می‌شود. کوفه مرکز عاصمه علی علیه السلام، پایگاه هواداران سترگ عترت است. خون‌هایی که کوفه به پای تحقق آرمان‌های عترت هدیه نمود، هیچ شهر و دیاری انجام نداد.

از این رو موقعیت باقر العلوم علیه السلام در کوفه از همه جای کشور اسلامی برتر است. مردم کوفه همواره بیشترین حمایت را از عترت نمودند. مردم کوفه همواره با سفر به مدینه از محضر عترت از جمله باقر العلوم علیه السلام بهره‌ها بردند. فرهنگ عترت آن گونه در میان مردم عراق به ویژه کوفه نفوذ کرده [صفحه 194]

است، که رهبر اصلی آنان در موقعیت‌های فرهنگی و اجتماعی شاخص‌های عترت به شمار می‌رفت. این نکته از موقعیت بالای اجتماعی باقر العلوم علیه السلام بسیار شفاف است. مردم کوفه آن مقدار اظهار علاقه و وفاداری به حضرت داشتند و این مهم آن گونه در جامعه مطرح بود، که چالش گران باقر العلوم علیه السلام و تشکل همسوی اهل بیت، از باقر العلوم علیه السلام به عنوان رهبر و حتی به عنوان «پیامبر مردم عراق و کوفه» یاد می‌کنند!

هنگامی که ابرش کلبی از دحام انبوه جمعیت را در اطراف امام در موسم حج مشاهده می‌کند، با شگفتی و حیرت تمام، از هشام می‌پرسد این فرد کیست که این گونه دور وی را مردم عراق حلقه زده‌اند... من هذا الذی احتوشته اهل العراق یسئلونه! هشام با کمال بغض و کینه می‌گوید این پیامبر مردم کوفه است و وی فکر می‌کند فرزند رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم است و فکر می‌کند باقر العلوم و مفسر قرآن است... هذا نبی الکوفه و هو یزع انه ابن رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و باقر العلم و مفسر القرآن... [340].

موقعیت این گونه گسترده و والاست، که امام همانند پیامبر مورد توجه مردم عراق است. هر مشکل علمی و معرفتی و مناسک و امور دینی و نیز مسائل اجتماعی خویش را از حضرت می‌آموزند. از رهنمون‌های حضرت بهره می‌گیرند. موقعیت

اجتماعی از این برتر چگونه است؟!

مردم عراق به ویژه کوفه شیفته اهل بیت می‌باشند و به همین خاطر این گونه از حضرت حمایت کرده، این گونه به رهنمون‌های وی پایبند هستند. چه بسا برای برخی شگفت‌آور باشد، که مردمی که آن همه نکوهش از

[صفحه 195]

زبان عترت درباره آنان است، چگونه این همه حمایت از عترت دارد! برای شفاف شدن این نکته و برای این که برکات حکومتداری دینی علی بن ابیطالب علیه‌السلام بهتر روشن شود، که در مدت کوتاه چه تحول فرهنگی پدیدار ساخت؟ اندکی به اوضاع مردم عراق به ویژه کوفه می‌پردازیم.

مردم عراق و کوفه

بی تردید شکوه‌ها و نکوهش‌هایی در سخنان عترت در مورد مردم کوفه در آثار روایی و تاریخی به چشم می‌خورد. یا اشباه الرجال [341] امیر المؤمنین علیه‌السلام در کوفه صادر شده است. نکوهش سید الساجدین علیه‌السلام و نیز فریادهای زینب کبری (س) در محرم سال 61 هجری خطاب به مردم کوفه است که آنان را اهل حيله و نیرنگ خطاب می‌کند [342].

لیکن در کنار این نکوهش‌ها، ستایش‌ها، آن گونه ژرف و با عظمت است و نیز رفتار این مردم آن گونه سترگ و پایدار است که نکوهش‌ها را جهت می‌دهد؛ که نکوهش‌ها بازگشت به روحیه عموم مردم نیست. بلکه نکوهش‌ها مربوط به برخی از این مردم (هواداران حزب عثمانیه) و نیز در فرصت‌های خاصی که در اثر شرایط بحران در برخی موارد از شدت ارباب و وحشت حاکمان، عقب‌نشینی نمودند می‌باشد.

نکوهش‌ها به زمان و ظرفیت‌های خاص بازگشت دارد. مربوط به روحیه و رفتار عموم مردم کوفه در فرصت‌های فراوان در طول تاریخ زندگی عترت نمی‌تواند باشد. به نظر می‌رسد روحیه و چهره فرهنگ عمومی مردم کوفه، فرهنگ علوی است. خاستگاه این فرهنگ، برکات

[صفحه 196]

حضور امیر المؤمنین علیه‌السلام در مدت پنج سال حکومتداری وی می‌باشد. فرهنگ نشأت گرفته از فرهنگ علوی علیه‌السلام، بسیار ژرف و عمیق و رفتار آنان بسیار استوار در راستای اهداف اهل بیت علیه‌السلام می‌باشد و جریان عظیم

فرهنگی که امیر المؤمنین علیه السلام در عراق به ویژه کوفه پدیدار ساخت، سال‌های سال اثرات آن ماندگار شد.

کوفه؛ پایگاه تشیع

به همین خاطر امیر المؤمنین بعد از غائله «جمل» کوفه را به عنوان پایگاه خویش برگزید و به مدینه بازگشت. به همین جهت امیر المؤمنین مردم کوفه را بهترین یاران خویش در راه استقرار دین الهی معرفی می‌کند... فقد سمعتم و اطعتم و دعیتم فأجبتهم الاخوان و الاعوان علی الحق انتم [343] «شما فراخوانی ما را شنیدید و پیروی کردید، به همین خاطر شما بهترین برادران و یاران در استقرار حق می‌باشید».

در هنگام عزیمت امیر المؤمنین علیه السلام به سوی بصره در منطقه «ذی قار» نزدیک کوفه سپاه خویش را متوقف نمود. حضرت برای تجهیز سپاه خویش عبدالله بن عباس و حسن بن علی (علیهما السلام) را به کوفه اعزام نمودند، تا از مردم کوفه استمداد کنند.

مردم کوفه به درخواست امام همام علیه السلام پاسخ مناسبی دادند. بر اساس برخی نقل‌ها حدود هفت هزار نیرو [344] و برخی دیگر دوازده هزار [345] نیرو برای یاری علی علیه السلام بسیج نمودند. هنگامی که سپاه کوفه به امام در ذی غار پیوست، امام به خاطر قدردانی از حمایت مردم کوفه فرمودند:

[صفحه 197]

یا اهل الكوفة انکم من اکرم المسلمین و اقصدھم تقویما و اعدلھم سنة و افضلھم سھما فی الاسلام و اجودھم فی العرب مرکبا و نصابا. انتم اشد العرب ود للنبی صلی الله علیہ و آلہ و سلم و لاهل بیته و انما جئتکم ثقة بعدالله بکم... [346] «ای مردم کوفه شما گرامی‌ترین مسلمانان می‌باشید، شما پر بهاترین ارزش‌ها می‌باشید، شما از روشی معتدل برخوردارید، و شما برترین سهم را در اسلام دارید. شما بهترین رویشگاه را در میان عرب دارید. شما مردم کوفه بیشترین علاقه و محبت را به پیامبر و اهل بیت پیامبر دارید، من چون بعد از خدا به شما اطمینان داشتم به شما رو زدم و از شما کمک طلبیدم».

به همین جهت سپاه عظیم حسن مجتبی علیه السلام در رویارویی با معاویه در ساباط از کوفه بسیج شد [347] و همین جهت هزاران نفر وفادار اهل بیت از کوفه به حسین بن علی (علیهما السلام) نامه نگاشتند و حضرت را به عراق

فراخواندند.

به همین جهت نهضت توابین بعد از شهادت حسین علیه السلام که هزاران قربانی داد، در کوفه شکل گرفت. به همین جهت خاستگاه نهضت مختار کوفه قرار گرفت و یاران مختار از کوفه همراه وی شدند. به همین جهت قیام خونین زید بن علی که 40 هزار نیرو ساماندهی نمود، پایگاهش کوفه بود. به همین جهت حمایت از علی بن الحسین (علیهما السلام) در کوفه شکل می‌گرفت [348] و اینک محمد بن علی باقر العلوم علیه السلام در کوفه از آن چنان موقعیت بهره‌مند است که از سوی دشمنان، «پیامبر» مردم کوفه قلمداد می‌شود!

[صفحه 198]

به خاطر ویژگی‌های عراق به خصوص مردم کوفه است، که اهل بیت (ع) این مکان را پایگاه تشیع علوی معرفی می‌نمایند: امام صادق علیه السلام، ان الله عزوجل عرض ولایتنا علی اهل الامصار فلم یقبلها الا اهل الكوفة. [349] «رهبری ما بر همه دیار مطرح شد، لیکن تنها مردم کوفه آن را پذیرفتند. و نیز می‌فرماید، مردم هیچ شهری به مقدار مردم کوفه محب اهل بیت نیستند، ما من اهل البلدان اکثر محبا لنا من اهل الكوفة. [350].

همچنین امام صادق علیه السلام می‌فرماید: انه لیس بلد من البلدان و مصر من الامصار اکثر محبا لنا من اهل الكوفة ان الله هدیکم لامر جهله الناس فاجبتمونا و ابغضنا الناس، و صدقتمونا و کذبنا الناس و اتبعتمونا و خالفنا الناس فجعل الله تعالی محیاکم محیانا و مماتکم مماتنا. [351] «مردم هیچ منطقه و شهری به مقدار مردم کوفه محب و دوست‌دار ما (اهل بیت (ع)) نبوده‌اند. خدای سبحان شما را به موضوعی که مردم نسبت به آن نا آگاهند رهنمون ساخت (رهبری و ولایت اهل بیت)، شما هنگامی که مردم به ما کینه‌توزی می‌کردند، فراخوانی ما را پاسخ دادید، هنگامی که مردم ما را تکذیب می‌کردند، شما تصدیق نمودید؛ هنگامی که دیگران با ما به چالش برخاسته بودند، شما از ما پیروی کردید، خدا زندگی شما را زندگی ما قرار دهد و مرگ شما را همانند مرگ ما قرار دهد».

همچنین محضر باقر العلوم گفته می‌شود شیعیانی که در کوفه پیرو عترتند بسیارند، قیل لابی جعفر ان اصحابنا بالكوفة لجماعة کثیرة فلو

[صفحه 199]

امرتهم لاطاعوک و اتبعوک. [352] این اظهارات نشان از پایگاه قرار گرفتن این منطقه در سال‌های متمادی دارد، که کوفه و پیرامون آن پایگاه اندیشه زلال تشیع

بوده است.

در زمان باقر العلوم علیه السلام که نزدیک به یک قرن از زمان حکومتداری علی علیه السلام می‌گذرد، کوفه پایگاه هواداران عترت به شمار می‌رود. هشام در موسم حج هنگامی که باقر العلوم علیه السلام را مشاهده می‌کند، خدمتکار وی می‌گوید این شخص محمد بن علی است. هشام می‌گوید: المفتون به اهل العراق. [353] این همان شخصی است که مردم عراق شیفته وی و مورد آزمون قرار گرفته‌اند. باقر العلوم علیه السلام وارد مسجد النبی می‌شود. عده‌ای می‌پرسند این مرد کیست، در پاسخ می‌گویند این امام و پیشوای مردم کوفه است، فقیل لهم امام اهل الكوفه. [354] امام در مدینه است، لیکن معروف به امام مردم کوفه است. به همین خاطر بیشتر شاگردان امام در مدینه هم از کوفه بودند. مانند، جابر بن یزید جعفی، محمد بن مسلم ثقفی، زراره بن اعین شیبانی، حمران بن اعین شیبانی، بکیر بن اعین شیبانی، نصر بن مزاحم، ثابت بن دینار، ابو حمزه ثمالی، کمیت اسدی و... [355].

در زمان باقر العلوم علیه السلام در کوفه مدرسه‌ای پر آوازه شکل گرفته بود. که پایگاه عترت و دانش آل رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بود. [356] در شرح حال حسین بن علی بن [صفحه 200]

زیاد و شاه، این نکته آمده است، وی اظهار می‌دارد من از نهصد نفر عالم شنیدم که همه می‌گفتند حدثی جعفر بن محمد. [357] که پایه گذار چنین حوزه، محمد بن علی علیه السلام بودند.

به همین خاطر که مردم کوفه علاقه‌مند به عترت بودند و از آرمان‌های عترت پیروی می‌نمودند؛ نظام حاکم اموی مردم کوفه را از ملاقات با محمد بن علی علیه السلام در مدینه در موسم حج منع می‌کند. باقر العلوم علیه السلام هنگامی که ابوحنیفه در نزد وی می‌نشیند به وی خطاب می‌کند در نزد ما ننشین زیرا مردم عراق از این کار ممنوع شده‌اند، لا تقعد الینا یا ابا العراق فانکم قد نهیتم عن القعود الینا. [358].

مردم کوفه در فضل و برتری در آن حد بودند که برخی از اصحاب مانند سعد بن عبدالله، کتابی در شأن و فضیلت دو پایگاه تشیع، قم و کوفه می‌نگارد. [359]. باور و اعتقاد آنان آن مقدار راسخ و استوار بود که همان گونه که به اهل بیت علاقه شدید ابراز می‌کردند، نسبت به طرف مقابل نیز شدیداً حساس بودند. به

گونه‌ای که کسی جرأت به خود نمی‌داد از خلفا در کوفه به نیکی یاد کند. برخی مورخان می‌نویسند هر کس طالب کشته شدن می‌باشد، به کوفه برود و در کوفه از عثمان به نیکی یاد کند، من اراد الشهادة فليدخل دار البطحاء بالكوفة يترحم على عثمان. [360] از عثمان به نیکی یاد کردن، کشته [صفحه 201]

شدن طرف را به دنبال داشته است. تنها شخصی مانند ابوحنیفه که از موقعیت بالایی در کوفه برخوردار می‌شود و فقیه فرقه حنفی به حساب می‌آید جرأت می‌کرده است، از عثمان به نیکی یاد کند. [361]. جمعیت انبوه کوفه را بیشتر شیعیان شکل می‌دادند. [362] به همین خاطر کوفه همواره پایگاه نهضت‌های تشیع بوده است. و بیشترین حساسیت از جانب حزب عثمانیه به منطقه عراق و کوفه بود و بیشتر خشونت و دیکتاتوری از جانب حکومت بنی‌امیه به مردم کوفه روا داده شده است و بیشترین فدائیان عترت که در راه آرمان‌های عترت خون دادند مردم کوفه بودند.

ابی‌الحدید در این باره می‌نگارد، و كان اشد الناس بلاء حينئذ اهل الكوفة لكثرة من بها من شيعة علي عليه السلام فاستعمل عليهم زياد بن سميه فقتلهم تحت كل حجر و مدر و اخافهم و قطع الايدي و الارجل و سمل العيون و صلبهم على جزوع النخل و طردهم و شردهم عن العراق. [363] «مردم کوفه به سخت‌ترین گرفتاری‌ها مبتلا بودند به خاطر این که شیعه علی علیه‌السلام در آنجا زیاد بود، زیاد بن سمیه شیعیان را زیر هر سنگ و کلوخی که می‌یافت می‌کشت و آنان را ارباب می‌نمود و دست و پای آنان را می‌برید! بر چشمان آنان میل گذاخته می‌کشید، و بر درختان خرما آنان را به دار می‌کشید و آنان را از عراق پراکنده می‌ساخت.»

دیگری می‌نویسد هیچ مردمی به مقدار مردم کوفه در اطراف بنی‌هاشم خون نداده‌اند، قد علم الناس انه ليس في الارض بلد اجمع اهله على حب [صفحه 202]

بنی‌هاشم الا الكوفة و ما قتل احد من بنی‌هاشم في شرق و لا غرب الا حوله قتلى من اهل الكوفة تختلط دمائهم بدمه. [364] «مردم آگاهند که هیچ کجا بر دوستی بنی‌هاشم همانند مردم کوفه پدیدار نبودند. در شرق و غرب عالم هیچ یک از بنی‌هاشم کشته نشد، الا این که در اطراف وی کشتگانی از مردم کوفه مشاهده می‌شد. که خون هاشمی با خون کوفیان آغشته می‌شد.»

بر این اساس نسبت «بی‌وفایی» به مردم کوفه ناشی از یکسو نگری است. اگر

اوضاع اندیشه و رفتار پایگاه علوی صحیح تحقیق شود، این نکته به خوبی شفاف می‌شود، که مردم عراق به ویژه کوفه وفادارترین مردم به آرمان‌های عترت بودند و حتی اگر کسی از عترت در جای دیگر قیام می‌کرد و بر علیه ستم شورش می‌نمود و کشته می‌شد، هواداران وی را مردم کوفه شکل می‌دادند. خون وی با خون مردم کوفه آمیخته می‌شده است.

به همین خاطر این نکته که در زمان ما شعار عمومی شده که، ما اهل کوفه نیستیم علی‌تنها بماند! ناشی از یک جنبه نگری به فرهنگ و رفتار مردم کوفه است. اگر همه جوانب بررسی شود، آنگاه باید گفت ای کاش ما نیز همانند مردم کوفه از آرمان‌ها و اهداف عترت و علی‌علیه‌السلام حمایت می‌کردیم! در هر صورت آنچه از میان این تحقیق به خوبی آشکار است، موقعیت بس والای عترت و نیز باقر العلوم علیه‌السلام در میان مردم عراق به خصوص کوفه می‌باشد که از حضرت به عنوان امام و پیامبر مردم عراق یاد شده است.

[صفحه 203]

این گونه موقعیت اجتماعی فراگیر است؛ که نفوذ سخن در جامعه پدیدار می‌سازد. فرد با موقعیت توانمند خواهد بود در معادلات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی و سیاسی نقش مؤثر ایفا نماید. خاستگاه تلاش‌های فرهنگی و اجتماعی همین موقعیت اجتماعی است. زیرا که فرد منزوی هیچ‌گاه توان نقش‌آفرینی نخواهد داشت. نقش‌آفرینی‌های امام همام در عرصه‌های یاد شده که به دنبال خواهد آمد، از این موقعیت پدیدار می‌باشد. این موقعیت اجتماعی است که از تشکل هم سوی عترت حراست می‌کند و این تشکل را ساماندهی فرهنگی و اجتماعی می‌نماید و از خطرها و بحران‌ها عبور می‌دهد.

طاغوت زدایی

اشاره

از اندیشه‌ها و رفتارهای شفاف عترت موضع‌گیری در برابر ستمگران، به خصوص حاکمان طاغوت می‌باشد. هیچ امامی در هیچ زمانی در برابر ستم سر فرود نیاورد و اندکی موضع ستمگر را تأیید ننمود. بلکه آنان ظلم‌ستیزی و مبارزه با ستمگران را شیوه‌ی زندگی خویش برگزیدند. به خاطر چالش‌گری آنان با ستمگران، انواع ستم از جانب حاکمان ظالم بر آنان روا شده است.

اندیشه و رفتار باقر العلوم علیه‌السلام نیز همانند سایر شاخص‌های عترت موضع‌گیری در برابر ستم و ستمگران است. حضرت این اندیشه را بالنده ساخت که انسان مؤمن نباید ستم‌پذیر بوده، و نباید کوچک‌ترین حرکت در جهت همسو شدن با ستمگران انجام دهد. این نیز بعد دیگری از جبهه‌گیری اجتماعی حضرت می‌باشد.

البته آشکار است که مبارزه با ستم تنها این نیست که میدان جنگ

[صفحه 204]

آراسته و در برابر ستمگر قد برافراشته نماید؛ که این موضع‌گیری در شرایط خاص فراهم می‌شود. همیشه این گونه نیست که موضع‌گیری دو جریان چالشگر در میدان‌های جنگ آشکار گردد. در زمان امامان معصوم این نوع موضع‌گیری برای برخی از آنان مانند علی بن ابیطالب و امام مجتبی و نیز حسین بن علی (علیهم‌السلام) فراهم شده است. از زمان امام سجاد علیه‌السلام اوضاع اجتماعی به گونه‌های متفاوت تغییر یافته است که نبرد و رویارویی برای امامان دیگر فراهم نبوده است.

لیکن این شرایط هیچ‌گاه سبب نشده که عترت از مبارزه با ستم و حاکمان ستمگر دست بردارد. بلکه چالش‌گری به رغم طاغوتیان به روش‌های دیگر شکل گرفته و عترت توانسته با فرهنگ‌سازی و بارور نمودن اندیشه‌های پیروان خویش و تشکل هم‌سوی عترت را به صورت یک جریان بزرگ اجتماعی به رغم حاکمیت ستمگران بسیج کنند. این اندیشه هنگامی که در جامعه استقرار بیابد، بیشترین مقاومت‌ها و انقلاب‌ها را به رغم ستمگران حاکم، رهبری خواهد نمود. به همین خاطر، حرکت‌های بزرگ اجتماعی و انقلاب‌های پرشور طاغوت‌زدا از برکت اندیشه و رفتار عترت الهام گرفته‌اند.

باقر العلوم علیه‌السلام در یک زمانی زندگی می‌کند، که حاکمیت ستم به اوج خود رسیده است. زمان اقتدار حاکمیت حزب عثمانیه که شورش‌ها و انقلاب‌های به رغم آنان سرکوب شده و حکومت یک دست اموی در سرتاسر کشور پهناور اسلامی شکل گرفته است. پیروزی ظاهری ستمگران در حادثه کربلا که به فرجام شهادت حسین علیه‌السلام و یارانش انجامید و نیز سرکوب شدید هواداران عترت بعد از شهادت حسین علیه‌السلام در زمان امام

[صفحه 205]

سجاد علیه‌السلام و امام باقر علیه‌السلام، زمینه رویارویی عترت با ستمگران طاغوت را کم‌رنگ ساخته بود. در عین حال اندیشه و رفتار عترت به گونه‌ای

است که یک جریان بزرگ اجتماعی را به رغم ستم و حاکمیت ضد ارزش‌ها شکل می‌دهد. پیروان خویش را از همراه شدن با ستمگران هشدار می‌دهد. در این فرصت به بررسی اندیشه و رفتار حضرت در این راستا می‌پردازیم.

اندیشه

باقر العلوم علیه‌السلام اندیشه‌ی ستیز با ستمگران را بارور و شکوفا می‌سازد، جعفر بن محمد عن آبائه قال قال رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم اذا کان یوم القيمة نادى مناد این اعوان الظلمة و من لاق لهم دواتا و او ربط کیسا او مد له مدة قلم فاحشروهم معهم. [365] «هنگامی که قیامت برپا شود منادی ندا خواهد داد یاوران ستمگران کجا هستند، هر کس برای ستمگران دوات فراهم نموده یا کیسه‌ای را برای آنان آماده ساخته، یا قلمی را برای آنان فراهم ساخته؛ با ستمگران محشور خواهند شد.» در این گفتار امام همام از هر گونه همکاری و همیاری با ستمگران را هشدار می‌دهد. فرجام تلخ همسو شدن با ستمگر را شفاف می‌سازد. در گفتار دیگر باقر العلوم و امام صادق (علیهما السلام) از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم این گونه نقل می‌کنند: ایاکم و ابواب السلطان و حواشیها فان اقربکم من ابواب السلطان و حواشیها ابعدمکم من الله عزوجل. [366] «بپرهیزید از مراجعه به حکام و پیرامونیان آنان، هر کس به مقداری که به دربار سلطان جائز نزدیک باشد، به همان مقدار از خدای عزوجل دور خواهد بود.»

[صفحه 206]

در گفتار دیگر آمده: هر کس ستمگری و ستم و ظالم را به عهده گیرد و یا به وی امدادسانی نماید، فرشته مرگ به وی مژده‌ی لعن و نفرین و آتش جهنم می‌دهد. [367] به این مضمون روایات فراوان دیگر نیز وجود دارد. [368] این روایات و برخی دیگر گرچه از زبان صادق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم می‌باشند، لیکن از زبان امامان پیشین از جمله باقر العلوم علیه‌السلام، از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بیان شده‌اند.

در گفتار دیگر شرایط مدیریت‌ها و رهبری جامعه را آشکار و رسا عنوان می‌کند. شرایطی که هر هوشمند به آنها توجه کند، این نکته را درک خواهد نمود که این شرایط در حاکمان اموی فراهم نیستند و حاکمان اموی شایسته مقام و منصب رهبری جامعه را ندارند، ان الامامة لا تصلح الا لرجل فیه ثلاث خصال ورع یحجزه عن المحارم و حلم یملک به غضبه و حسن الخلفة علی من ولی حتی یکون

له كالوالد الرحيم. [369] «راهبری برای کسی شایسته نیست مگر این که سه ویژگی را فراهم ساخته باشد، تقوایی که از حرام الهی دوری گزیند، بردباری که بر غضب خویش تسلط یابد، و مدیریت صحیح و صمیمی همانند یک پدر مهربان نسبت به فرزندش».

همچنین می‌فرماید: ان من دان الله بعبادة الله يجهد فيها نفسه بلا امام عادل من الله فان سعيه غير مقبول. [370] «هر کس بدون رهنمون امام عادل به خدا تقرب جوید تلاش وی بیهوده است.» این حقیقت را شفاف ساخت

[صفحه 207]

که زندگی بدون رهبری الهی فرجام آن مرگ جاهلیت است، من مات و لیس علیه امام مات مיתה الجاهلية. [371].

در سخن دیگر ولایت و رهبری عترت را محور در مدیریت و اجرای احکام عنوان می‌نماید، بنی الاسلام علی خمس علی الصلوة و الزکاة و الصوم و الحج و الولاية و لم یناد بشيء کما نودی بالولاية [372] «اسلام بر پنج پایه‌ی نماز و زکات و روزه و حج و رهبری بنیان نهاده شده است و بر هیچ یک از اینان به مقدار «رهبری» فراخوانی نشده است».

در این نوع گفتار نورانی، امام همام پیروان خویش را از هر گونه امداد رسانی و پذیرش مسؤلیت از جانب ستمگران به هر شکلی که به ستم آنها کمک شود هشدار می‌دهد. امام به هیچ وجه اجازه نمی‌دهد کسی کوچک‌ترین حرکتی در راستای تثبیت موقعیت ستمگران صورت دهد.

رفتار

اما رفتار امام همام در طول دوران زندگی خویش ولو جبهه‌گیری و قیام آشکار بر ضد حاکمان اموی نیست. زیرا شرایط و زمینه آن نوع اقدام فراهم نیست. لیکن رفتار بگونه‌ای است که حضرت موضع خویش را علیه نظام ستم اموی آشکار می‌سازد و در موارد مناسب به یاران و هواداران خود این نکته را که حاکمیت امویان بر اساس ستم و طغیان بوده و هیچ‌گونه مشروعیت ندارد به خوبی شفاف می‌سازد. به چند نمونه از رفتار امام در این راستا می‌پردازیم.

یکی از روش‌های مدیریت اجتماعی آن زمان این بود که برای اداره

[صفحه 208]

امور طوایف گوناگون یکی از بزرگان طایفه به عنوان «عریف» یعنی مسؤول و

رئیس از جانب حکومت انتخاب می‌شد که این عنوان یک سمت حکومتی به شمار می‌رفت. اینک فردی از شیعیان به نام «عقبه بن بشیر» از امام سؤال می‌کند که عریف قوم ما از دنیا رفته است، از من خواسته‌اند که این مسؤولیت را بپذیرم. آیا رواست که چنین مسؤولیتی را به عهده گیرم، امام در پاسخ وی می‌فرماید اگر بهشت را دوست نداری و می‌خواهی به جهنم بروی این مسؤولیت را بپذیر و در ستم‌های آنان شریک باش، فان كنت تکره الجنة و تبغضها فتعرف علی قومک. [373].

امام در این موضع‌گیری کاملاً شفاف می‌سازد که حاکمیت بنی‌امیه بر اساس ظلم و ستم پایه نهاده شده و مشروع نیست. بر کسی روا نیست هیچ گونه مسؤولیتی از جانب آنان بپذیرد. پذیرش مسؤولیت از جانب آنان و ایستادن در صف آنان فرجامی جز تباهی و آتش در پی ندارد.

محمد بن مسلم می‌گوید: در کنار منزل باقر العلوم علیه‌السلام همراه حضرت ایستاده بودیم، که امام مشاهده نمودند مردم گروه گروه در کوچه‌ها رفت و آمد می‌کنند. امام از برخی پرسید چه اتفاقی رخ داده است، پاسخ دادند استاندار مدینه عوض شده است، مردم برای عرض تبریک به حضور ایشان می‌روند. امام فرمود: این رفتار مردم دری از درهای آتش است، و انه باب من أبواب النار. [374].

این سخن امام موضع‌گیری شفاف در جمع یاران خویش در برابر حاکمان بنی‌امیه است. همراه شدن و رضایت به حکومت آنان فرجامی [صفحه 209]

جز آتش ندارد. این موضع‌گیری یعنی حاکمان اموی مشروعیت ندارند و کسی نباید حکومتداری آنان را به آنان تبریک گوید و نباید اقدامی را که در جهت تحکیم و تثبیت موقعیت آنان است انجام دهد.

باقر العلوم علیه‌السلام در مسجدالحرام بودند که گفتگوی حکومت بنی‌امیه را نمودند. یکی از اصحاب امام اظهار امیدواری نمود که خدا حکومتداری را نصیب حضرت کند، تا حضرت بر همراهان خود از جمله بنی‌امیه حکومت کند! امام از بنی‌امیه اظهار بی‌زاری نموده فرمود: بنی‌امیه همراهان من نیستند، من هیچ‌گاه به همراهی بنی‌امیه خوشنود نیستیم. یاران بنی‌امیه افرادی ناپاک می‌باشند... و لا یسرنی ان اکون صاحبهم ان اصحابهم اولاد الزنا. [375] اظهار بی‌زاری و رسوا ساختن حزب حاکم عثمانیه از این بهتر و شفاف‌تر چگونه می‌شود؟!

شکوفایی نهضت حسینی

نهضت حسینی علیه‌السلام یک اقدام بزرگ اجتماعی به رغم حاکمیت حزب عثمانیه بود. این نهضت که یک جریان فکری و اجتماعی پدید آورد و یک فرهنگ ستم ستیزی را بارور ساخت؛ بیشترین خطر را برای حاکمان اموی پدیدار ساخت. امامان معصوم بعد از حسین بن علی (علیهما السلام) تلاش داشتند نهضت عاشورا را همواره زنده نگه دارند و با یاد و آرمان امام، اهداف امام را از نهضت با شکوهش شفاف سازند.

یکی از تلاش‌های محوری عترت شکوفا ساختن فرهنگ عاشورا و

[صفحه 210]

استقرار اهداف نهضت حسینی علیه‌السلام بود. زنده کردن نام و یاد حسین یعنی زنده کردن اهداف حسین علیه‌السلام یعنی شورش علیه ستمگران. این فرهنگ بعد از نهضت امام حسین علیه‌السلام توسط عترت دنبال شده است. همه عترت تلاش نموده‌اند با شیوه‌های گوناگون نهضت حسینی را تداوم بخشند. شخص باقر العلوم علیه‌السلام حادثه عاشورا را شاهد و حوادث تلخ آن را به خاطر داشت و همواره بازگو می‌کرد. از زبان حضرت این گونه نقل می‌کنند که من در آن زمان چهار ساله بودم آن حوادث را به خاطر دارم! [376].

باقر العلوم علیه‌السلام در این باره این گونه تلاش می‌کند: جابر بن یزید می‌گوید: همراه باقر العلوم علیه‌السلام بودم که عازم حیره (نجف) بود. در بین راه هنگامی که به کربلا رسیدیم فرمودند: هذه روضة من رياض الجنة لنا و لشيعتنا و حفرة و من حفر جهنم لاعدائنا [377] «اینجا (کربلا) باغی از باغ‌های بهشت برای ما و شیعیان ما، و گودالی از گودال‌های جهنم برای دشمنان ما می‌باشد.» این موضع‌گیری؛ یعنی در کربلا دو جبهه حق و باطل با هم چالشگری نموده‌اند. این موضع‌گیری؛ یعنی آن جبهه‌ای که در کربلا به فرجام نیک و پیروزی رسیده است؛ نهضت حسین علیه‌السلام و هواداران حسینی می‌باشد، که این جریان همواره تداوم دارد.

در مورد ترغیب به زیارت حسین علیه‌السلام می‌فرماید: شیعیان ما را دستور دهید به زیارت حسین علیه‌السلام بروند، که زیارت حسین علیه‌السلام بر هر کس که وی را امام می‌داند لازم است، مروا شيعتنا بزيارة الحسين بن علي و زیارته مفروضة علی من اقر للحسين بالامامة. [378] «شیعیان ما را به زیارت حسین

[صفحه 211]

و ادار سازید، زیرا زیارت حسین علیه السلام بر کسانی که حسین را امام خویش می‌دانند لازم است.» زیارت حسین رفتن، یعنی زنده کردن آرمان‌ها و اهداف حسین علیه السلام. به همین خاطر دشمنان عترت هر گاه فرصت فراهم می‌کنند، مردم را از زیارت حسین علیه السلام محروم می‌سازند.

امام در بر پایی مراسم و یاد و عزای حسین علیه السلام می‌فرماید: من ذرفت عیناه علی مصاب الحسین و لو مثل جناح البعوضه غفر الله له ذنوبه. [379] «کسی که در رثای حسین علیه السلام اشک چشمانش روان شود و یا به مقدار یک پشه اشک آلود شود، گناهانش بخشیده است.» این سخن یعنی تداوم راه حسین علیه السلام، یعنی زنده کردن فرهنگ ستم سوزی نهضت حسینی علیه السلام.

من کان لنا محبا فلیرغب فی زیارة قبر الحسین علیه السلام فمن کان للحسین محبا زوارا عرفناه بالحب لنا اهل البیت. [380] «هر کس به عترت علاقه‌مند است باید به زیارت حسین علیه السلام علاقه‌مند باشد که معیار محبت به اهل بیت محبت به حسین و علاقه‌مندی به زیارت حسین علیه السلام است.»

همچنین می‌فرماید: ان الله عوض الحسین علیه السلام من قتله ان الامامة من ذریته و الشفاء فی تربته و اجابة الدعاء عند قبره و لا تعد ایام زائریه جائیا و راجعا من عمره. [381] «خدای سبحان در عوض فداکاری حسین علیه السلام چهار چیز به وی عطا نمود؛ امامت را در ذریه وی قرار داد. شفا را در تربت وی نهاد، اجابت دعا را زیر قبه وی قرار داد، مقدار وقتی که زائر حسین علیه السلام صرف زیارت حسین علیه السلام می‌کند از عمر وی به حساب نمی‌آورد.»

[صفحه 212]

امام باقر علیه السلام می‌فرماید: فزوروا قبورنا بالغازیة. [382] «مزارهای ما را در غازیة (کربلا) زیارت کنید.» که ترغیب به زیارت حسین ترقیب به حماسه‌سازی و تداوم راه حسین علیه السلام می‌باشد. این تلاش نیز بعد دیگری تلاش‌های اجتماعی حضرت می‌باشد.

نهضت‌ها

اشاره

بعد از نهضت بزرگ عاشورای حسینی علیه السلام نهضت و قیام‌های خونین فراوانی در جامعه اسلامی به خصوص در عراق پدید آمدند. مانند نهضت توابعین،

نهضت مختار، نهضت زید بن علی بن الحسین، و نیز نهضت حسین بن علی «شهیذ فح» و...

هر کدام از این نهضت‌ها که برای خدا بود و برای استقرار آرمان‌های اهل بیت شکل می‌گرفت، از سوی عترت مورد حمایت قرار می‌گرفت. حمایت از نهضت‌ها به رغم حاکمان بنی‌امیه با انگیزه‌های متفاوت شکل می‌گرفت.

قیام مختار

قیام مختار یکی از این اقدام‌های اساسی است که به اهداف خود نزدیک شد. وی هم عده‌ی زیادی از قاتلان شهدای کربلا را به هلاکت رساند و هم به حکمرانی مختار در عراق انجامید. در مورد قیام مختار تأیید آشکار از جانب امامان مشاهده نمی‌شود. زیرا اهداف قیام فراخوانی به سوی عترت نبود. به همین خاطر هنگامی که مختار بعد از موفقیت نسبی، حاکمیت کوفه و اطراف را به عهده گرفت، در موضوع رهبری به عترت هیچ‌گونه توجهی نکرد. لیکن برخی دست‌آوردهای قیام مختار بسیار مهم

[صفحه 213]

بود. یکی از آنها کشتن افراد تبه‌کاری که به جنگ با فرزند فاطمه (س) حسین علیه‌السلام برخواسته بودند. عترت از این اقدام مختار قدردانی نمود. که در نوشتار امام سجاد این موضوع بررسی شد. [383].

در این فرصت تنها موضع‌گیری باقر العلوم علیه‌السلام در این باره اشاره می‌شود، که حضرت به صورت آشکار تأیید از قیام و اهداف قیام مختار ننموده است. گرچه بسیاری از گفتار امام چنین برداشتی دارند. لیکن از دست‌آورد مختار کاملاً ستایش نموده است. مانند این که حضرت می‌فرماید: لا تسبوا المختار فانه قتل قتلنا و طلب ثارنا و زوج اراملنا و قسم فینا المال علی العسرة. [384] «مختار را دشنام ندهید زیرا وی قاتلان ما (عترت) را کشت و به خون‌خواهی ما برخاست. زمینه ازدواج زنان بیوه‌ی شیعه را فراهم ساخت و در زمان تنگ‌دستی اموال را بین شیعه تقسیم نمود».

در گفتار همانند همین نیز آمده که حضرت از همین دست‌آوردهای قیام مختار تجلیل می‌کند؛ می‌فرماید وی خانه‌های شیعیان را آباد ساخت، خدا وی را رحمت کند. [385] این ستایش‌ها به دست آورد اقدام مختار مربوط است. این نکته را

تأیید نمی‌کند که مختار برای برگرداندن رهبری به عترت قیام نموده باشد.
[صفحه 214]

نهضت زید بن علی

امام باقر العلوم علیه‌السلام پیشاپیش از قیام و نهضت به حق زید بن علی که آسیب سخت بر پیکر حزب حاکم اموی متوجه ساخت، تجلیل می‌کند. امام از وی به عنوان کشته راه حق یاد می‌کند. مخالفان و قاتلان وی را لعن و نفرین می‌کند، ان‌احی زید بن علی علیه‌السلام خارج فمقتول علی الحق، فالویل لمن خذله، و الویل لمن حاربه و الویل لمن قاتله. [386] «برادرم زید بن علی علیه‌السلام بر ستم شورش می‌نماید و در راه حق کشته می‌شود. وای به آن کسی که بر وی آسیب رساند و با وی بستیزد. وای بر آن کسی که وی را به قتل رساند».

زید از نهضت خویش اهدافی مقدس داشت. برای استقرار بخشیدن اهداف عترت حرکتی انجام داد. و به همین خاطر نهضت وی مورد تأیید باقر العلوم علیه‌السلام و فرزندش صادق آل محمد علیه‌السلام قرار گرفت. و تأیید این نوع قیام‌ها و حرکت‌ها یعنی چالشگری به رغم حزب عثمانیه و بنی‌امیه.

بنی‌امیه و بنی‌عباس

در زمان زندگی عترت دو جریان اجتماعی به رغم عترت در جامعه اسلامی حاکمیت فراهم آوردند. این دو جریان در عین حال که تفاوت‌هایی با هم داشتند در موضع‌گیری‌های خود نسبت به عترت از یک سیاست و روش برخوردار بودند. این دو جریان اجتماعی یکی جریان اجتماعی بنی‌امیه بود که حدود یک قرن به طول انجامید. دیگری جریان اجتماعی بنی‌عباس بود که با سقوط بنی‌امیه حاکمیت یافت و تا حدود پنج قرن حاکمیت آنان تداوم یافت.

با روش برخورد بنی‌امیه با عترت، قدری آشنایی فراهم آمد که آنان در ابعاد گوناگون فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی و سیاسی بر عترت و تشکل

[صفحه 215]

همسوی آنان تا توانستند فشارهای خویش را مترکم ساختند. همواره عترت و هوادارانش را محدود ساختند. همواره شیعیان علی علیه‌السلام را به الوان آزرده‌گی‌ها آزرده‌گی و هزاران نفر از آنان را زندانی کردند و هزاران را به قتل

رساندند. فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی و سیاسی عترت هماره زیر نظر آنان بود و به دقت از آنها مراقبت می‌کردند و حتی خانه‌های آنان و مسائل سری آنان را زیر نظر می‌گرفتند.

رفتار بنی عباس نسبت به عترت همانند رفتار بنی‌امیه می‌باشد. به همین خاطر موضع‌گیری عترت نیز در برابر این دو جریان اجتماعی در اصول یکسان است. عترت همان موضع‌گیری که در برابر سیاست‌های حزب اموی یعنی حزب عثمانیه داشت؛ در برابر بنی‌عباس نیز همان گونه موضع‌گیری را ابراز می‌نماید. اینک زمان باقر العلوم علیه‌السلام است هنوز حاکمیت از آن حزب عثمانیه است. هنوز بنی‌عباس فرصت حکومتداری فراهم نکرده‌اند. لیکن اظهار نظر باقر العلوم علیه‌السلام در مورد بنی‌عباس هم، مانند بنی‌امیه است. همان گونه که بنی‌امیه خلافت و جانشینی رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را بهانه و سرپوش بر حاکمیت خویش نهادند، بنی‌عباس نیز برای حراست از موقعیت خود انواع ستم‌ها را به عنوان جانشینان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم در جامعه مرتکب می‌شوند و حکومت را همانند توپ بازی در میان خویش گردش می‌دهند. روش باقر العلوم علیه‌السلام در مورد بنی‌عباس و روش حکومتداری آنان نیز همین روش است. آنان نیز حکومتداری را همانند توپ بازی در میان خویش گردش خواهند داد. اگر خود را خلیفه یعنی جانشین رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بخوانند، این عناوین و ابزار تنها پوشش برای رسیدن به اهداف می‌باشد.

[صفحه 216]

باقر العلوم علیه‌السلام خطاب به عده‌ای از بنی‌عباس فرمود: شما حکومت را همانند بنی‌امیه تصاحب خواهید نمود و شما مثل بنی‌امیه حکومت را همانند توپ بازی بچه‌ها، بین خویش دست به دست خواهید نمود، و لیتلقفها الصبیان منکم كما تلقف الصبیان الكرة. [387].

در این جمله امام موضع خویش را در مورد دو جریان حکومتداری، یعنی بنی‌امیه و بنی‌عباس به طور شفاف بیان می‌کند، که هر دو جریان حکومت را بازیچه اهداف خویش قرار دادند. هیچ کدام از دو جریان حاکمیت مشروع و به حق نداشته‌اند. بلکه هر دو برای حکومتداری و سلطه بر مردم و رسیدن به انگیزه‌های دنیایی، از اقتدار سیاسی خویش بهره‌وری نمودند. اظهار نظر امام یک جمله است، لیکن ماهیت دو جریان حکومتداری را در طول قرن‌ها روشن می‌سازد.

اینها برخی از محورهای اندیشه و رفتار امام می‌باشد، که در راستای مبارزه با ستم و طاغوت زدایی تحقیق و بررسی شد. البته نه گفتار امام به این مقدار است و

نه رفتارهای ستم ستیز امام محدود به این موارد می‌شود. با پژوهش بیشتر به موارد دیگری نیز می‌توان دست یازید. این موارد برخی از موضع‌گیری‌های اجتماعی حضرت به رغم حاکمیت حزب عثمانیه می‌باشد. از جانب دیگر امام در دوران امامت خویش، فعالیت‌های فرهنگی گسترده به رغم اهداف حزب عثمانیه و نیز شکوفا ساختن فقه و فرهنگ دینی و معرفی چهره‌ی عترت و... شکل دادند، که این تلاش بسیار فراگیر و

[صفحه 217]

پرثمر نیز، خطر جدی برای حاکمیت بنی‌امیه بود. در این فرصت به برخی از محورهای تلاش‌های فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام می‌پردازیم.

ساماندهی فرهنگی

حراست تشکل همسو

همان گونه که یادآوری شد، بیشترین تراکم فشار از سوی حزب عثمانیه در جهت فروپاشی تشکل همسوی اهل بیت (ع) شکل می‌گرفت. زیرا که بیشترین خطر از جانب این تشکل متوجه حاکمیت بنی‌امیه بود. به همین خاطر تلاش‌های پرثمر و مستمر عترت برای حراست و تداوم این جریان معطوف می‌باشد. هر کدام از امامان با توجه به ویژگی‌های زمان خودشان تدبیرهای متناسب در چالشگری علیه ترندهای مخالفان اندیشیده و با کاربرد آن تدبیرها توانسته‌اند از هویت تشکل حراست نموده و تشکل را از بحران‌های اجتماعی و فرهنگی عبور دهند. شکوفایی موقعیت اجتماعی باقر العلوم علیه‌السلام که در بخش پیشین اشاره شد، گواه صادقی بر این مدعی می‌باشد. امام از آن گونه موقعیت برتر بهره‌مند بودند، که در حجاز و نیز عراق که دو مرکز اصلی پایگاه دینی و اجتماعی مسلمانان را شکل می‌دادند؛ بهترین موقعیت از آن عترت بود. امام باقر علیه‌السلام در هر اجتماعی که آشکار می‌شد، چه در مدینه و چه در مکه و حتی در شام پایتخت تباهی، انبوه شیفتگان دور امام را احاطه می‌کردند و از دانش و فضل حضرت بهره می‌بردند. امام در عراق پیامبر و امام مردم عراق معروف بود. در حجاز و دیگر مناطق یادگار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و وارث دانش رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و باقر العلوم لقب داشت.

[صفحه 218]

به نظر می‌رسد امام همام برای حراست از این تشکل و تداوم جریان بزرگ اجتماعی که به رغم حزب حاکم چالشگری می‌نمود، بیشترین توجه را به تحکیم پایه‌های فرهنگی این تشکل معطوف داشته است. غنی ساختن فرهنگ، معارف، احکام و تأسیس مدارسی که فرهنگ قرآن و عترت را با شکوه‌تر بارور سازد، تربیت شاگردان و فرزندان بی‌شمار، بیان فضایل محوری آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم بزرگترین تلاش‌ها را در این راستا شکل می‌دهد.

خطر آفرین‌ترین بحران در زمان باقر العلوم علیه‌السلام بحران فرهنگی؛ یعنی آشکار شدن بدعتها و انتشار احادیث ساختگی و چهره‌سازی به رغم عترت و ترویج فرهنگ تباهی بود، که امام در برابر آنها با فرهنگ غنی کوثر، معارف قرآن و عترت به چالش برخاست.

امام با دایر نمودن حوزه‌های فقه و فرهنگ و تربیت شاگردان، این تشکل را از نظر فرهنگی پایدار ساخت. به گونه‌ای که طوفان تهاجم‌های فرهنگی دشمن، در آن تأثیرگذار نشد. این همان حراست و ساماندهی تشکل همسوی عترت است، که از جانب امام شکل می‌گیرد.

فقه و فرهنگ

دایر نمودن مدارس علمی در زمان باقر العلوم علیه‌السلام در مدینه، کوفه، قم، ری، خراسان و... از محورهای شکوفایی فرهنگی به شمار می‌رود. در این مدارس ده‌ها نفر از فرزندان، از دانش شکوفا کننده‌ی دانش پیامبران، بهره‌ها بردند. هزاران حدیث از احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم با زبان حضرت بر زبان‌ها جاری شد. باقر العلوم علیه‌السلام از پایه‌گذاران توسعه فرهنگی فقه و معارف شیعه می‌باشد.

[صفحه 219]

در زمان باقر العلوم علیه‌السلام به لحاظ ویژگی آن زمان که نقل حدیث از رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آزاد شد؛ فرصت دایر نمودن حوزه‌های فقهی و فرهنگی فراهم آمد. امام همام از این فرصت، کمال بهره‌وری نمودند و حوزه‌های متعدد که افراد فرزانه فراوان در آنها گرد آمده بودند و از محضر باقر العلوم علیه‌السلام بهره‌ها می‌بردند، دایر شدند. حوزه‌های فقهی و فرهنگی مانند حوزه مدینه که از دورترین مناطق برای فراگیری علوم الهی و مناسک دینی به آنجا روانه می‌شدند. صدها روایت «قال الباقر علیه‌السلام» از زبان باقر العلوم

علیه‌السلام در مدینه در زمینه‌های گوناگون صادر شد. فقهای بنام و فرزانه‌ای چون محمد بن مسلم‌ها، زراره‌ها، ابان بن تغلب‌ها، جابر بن یزید جعفی‌ها که هزاران حدیث شنیدند و نقل نمودند، از محضر باقر العلوم علیه‌السلام بهره بردند. صدها شاگرد فقیه و متکلم و مفسر... در دامن باقر العلوم علیه‌السلام پرورش یافتند. [388].

نجاشی در شرح حال حسن بن علی بن زیاد، از محمد بن عیسی روایت می‌کند، که وی برای فراهم آوردن حدیث به کوفه می‌رود. در کوفه به حسن بن علی برخورد می‌کند. از وی تقاضای برخی کتاب‌های روایتی را برای نقل حدیث می‌نماید، که وی در اختیار او می‌گذارد. آنگاه می‌گوید اگر می‌دانستم به دنبال این احادیث می‌آمدند بیشتر فراهم می‌کردم، من در این مسجد (مسجد کوفه) از نهصد نفر عالم حدیث می‌شنیدم که همه می‌گفتند، حدیثی جعفر بن محمد. [389] معلوم است جعفر بن محمد ادامه دهنده همان حوزه فرهنگی و فقهی است که در زمان پدرش محمد بن

[صفحه 220]

علی (علیهما السلام) دایر شده است. فرزاندانی مانند محمد بن مسلم و جابر جعفی در محضر باقر العلوم علیه‌السلام تربیت می‌شوند.

محمد بن مسلم موفق می‌شود تعداد سی هزار حدیث از باقر العلوم علیه‌السلام و شانزده هزار حدیث از صادق آل محمد علیه‌السلام ضبط و نقل نماید. [390].

جابر جعفی موفق می‌شود هفتاد هزار حدیث در راستای معارف و احکام از امام باقر علیه‌السلام و از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ضبط و نقل کند. [391] و حتی صحیح مسلم از زبان جابر می‌گوید: جابر سی یا پنجاه و یا هفتاد هزار حدیث از باقر العلوم علیه‌السلام از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نقل می‌کند، حدیثا سفیان قال سمعت جابرا یحدث من ثلاثین الف حدیث، سمعت جابر الجعفی یقول عندی خمسون الف حدیث عن النبی، سمعت جابرا یقول عندی سبعون الف حدیث عن ابی جعفر عن النبی کلها صحیح. [392].

گرچه این هزاران حدیث اکنون در دسترس همگان نباشد. زیرا دسیسه‌ها در طول زمان باعث محو بسیاری آنها شده است. و برخی از آنها هم از معارف و اسراری بوده است، که امثال جابر حق بازگویی برای دیگران را نداشتند. چنان که جابر به امام اظهاری می‌دارد سینه‌ام از این علوم موج می‌زند؛ توان ندارم آنها را پنهان کنم چه کار کنم! امام باقر علیه‌السلام به وی می‌فرماید به صحرا برو گودالی حفر کن و

آنجا بازگو کن. [393].

البته اکنون نیز بسیاری از این احادیث در دسترس است، و شکوفایی

[صفحه 221]

فقه محمدی علیه‌السلام و تحکیم پایه‌های معارف الهی، بازگشت به دوران امام باقر علیه‌السلام دارد. افزون بر این که انتشار این حجم از احادیث صحیح که از کوثر معارف قرآن و عترت سرچشمه می‌گرفته، نقش خود را در آن دوران بحران فرهنگی که از جانب حزب عثمانیه پدید آمده بوده، ایفا نموده است.

این گونه اقدام‌های گسترده بود که معارف و احکام را احیا نمود و در سراسر فقه و معارف سخن از قال الباقر علیه‌السلام و قال الصادق علیه‌السلام است. این گونه نقش آفرینی فرهنگی است، که خود فرمودند در شرق و غرب عالم هر جا سخن صحیح باشد از برکت ما اهل بیت است. شرقا و غربا فلا تجدان علما صحیحا الا شیئا خرج من عندنا اهل البیت. [394] «به شرق و غرب عالم بروید هر جا سخن و دانش درست یافتید، بدانید آن فضیلت از نزد ما (اهل بیت) صادر شده است».

هر جا سخن از فضیلت است هر جا سخن از معارف الهی و احکام محمدی صلی الله علیه و آله و سلم است به برکت عترت است. زیرا عترت با تلاش پر ثمر فرهنگی خویش در برابر تهاجم فرهنگی قد برافراشت و کوثر معارف را در شرق و غرب عالم جاری ساخت. همان گونه که در یک شعاع وسیع‌تر می‌توان گفت هر جای دنیا که سخن و معرفت درست یافت شود، از برکت وحی و مکتب پیامبران است. نهضت فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام و فرزند برومندش صادق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم تا آن مقدار است، که اگر در حوزه فقه و فرهنگ روایات و آثار این دو امام نباشد، فقه و فرهنگی باقی نمی‌ماند.

[صفحه 222]

هشدار به خطرها

اشاره

خطر کژراهگی‌ها همواره صراط مستقیم را تهدید می‌نماید. در کنار صراط مستقیم که یک بزرگراه بیش نیست، بی‌شمار بی‌راهگی و کژراهگی وجود دارد. انسان فرزانه آن است که در مرحله نخست تلاش کند خود را در مسیر صراط مستقیم قرار دهد. آنگاه تلاش دوم نماید تا همواره در صراط مستقیم در حرکت باشد. از

راهی که وی را به مقصد می‌رساند انحراف حاصل ننماید. زیرا در رسیدن به مقصد تداوم پیمودن صراط مستقیم شرط است. در غیر این صورت یک لحظه غفلت و اندکی انحراف از آن، مسیر را به بی‌راهگی خواهد کشاند. قرآن و عترت یک صراط مستقیم هستند، که پیروان خویش را به مقصد می‌رسانند. بریدن از هر یک از این دو، بی‌راهگی است که خطرها در پی دارد.

برای مصونیت از این خطرها رهنمون عترت تبیین صراط مستقیم است. عترت در طول تلاش فرهنگی خویش کوشیده تشکل همسوی عترت را ساماندهی فرهنگی نماید و تشیع را از خطر کژراهگی‌ها هشدار دهد. عترت در فرایندهای گوناگون و عرصه‌های متفاوت فرهنگی هواداران خویش را غنی و پر بار ساخته است.

بر این اساس پیمودن راه عترت و هوادار عترت شدن آن گونه آسان نیست، که هر کس با زبان مدعی باشد. بلکه شرایط بس ویژه و منضبط دارد. هر کس از آن دایره پای بیرون نهد از زمره پیروان عترت نخواهد بود. فریاد رسای عترت است که از گروه‌های منحرف که خود را منسوب به عترت می‌دانند بی‌زاری می‌جویند. تشکل همسوی عترت را در تحت ضوابط و شرایط قرار می‌دهند. بر پیروان خود بایسته می‌کنند تا آن شرایط

[صفحه 223]

و ویژگی‌ها را فراهم سازند و تا آن ویژگی‌ها فراهم نشود، نباید خویشتن را شیعه و پیرو عترت قلمداد نمایند.

در این فرصت برخی ویژگی‌های هواداران عترت و شیعه که از زبان باقر العلوم علیه‌السلام فرهنگ‌سازی شده است، می‌پردازیم تا با الگوگیری از رهنمون‌های وحیانی حضرت، مشعلی در فراروی همگان قرار گیرد؛ تا در پیمودن راه مستقیم، اطمینان و استواری فراهم گردد. توجه به این فرهنگ‌سازی اندیشه‌ها را بالنده و رفتار را از خطرها مصون می‌نماید. این ویژگی‌ها هواداران عترت را که هوادار حق می‌باشند بی‌دغدغه و با اطمینان به مقصد رهنمون می‌سازد. در عین حال که نقش آفرینی فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام را به خوبی در حوزه فرهنگ و معارف شفاف می‌سازد.

باقر العلوم و ویژگی‌های شیعه

فوالله ما شيعتنا الا من اطاع الله؛ باقر العلوم عليه السلام. در رهنمون های عترت ویژگی های پیروان به صورت آشکار عنوان شده اند. آن کسی پیرو عترت به شمار می رود که خود را با اندیشه و رفتار عترت همگون سازد. از لحاظ اندیشه، همانند عترت بیاندیشد و در رفتار، رفتار آنان را الگوی خویش گزیند. اندیشه عترت حق محور و پایدار و رفتار آنان رفتاری همگون با حق است. پیروان عترت در دو محور اندیشه و رفتار باید همگون عترت باشند. الف: اندیشه؛ باقر العلوم عليه السلام می فرماید محور رهنمون به حق ما هستیم. اگر کسی از اندیشه و رهنمون ما جستجو ننماید به مقصد نمی رسد. زیرا رهنمون های دیگران رهنمون نیستند، ان ترکناهم لم یهدوا بغیرنا. [395] «اگر ما

[صفحه 224]

آنان را رها سازیم به مقصد نخواهند رسید.» اندیشه پایه و اساس زندگی انسان را شکل می دهد. اندیشه باید بالنده و پاینده باشد. اندیشه است که رفتار را جهت می دهد. به همین خاطر از نگر باقر العلوم عليه السلام به اندیشه ی صحیح و شفاف، اهتمام است که ارزش اندیشه و اندیشمند برترین ارزش هاست، عالم ینتفع بعلمه خیر من الف عابد. [396] «عالم اندیشمندی که مردم از دانش وی بهره می برند از هزار انسان عابد برتر است.»

در سخن دیگر ارزش دانش و اندیشه را این گونه شفاف می سازد، سار عوا فی طلب العلم فوالذی نفسی بیده لحديث و احد فی حلال و حرام تاخذه عن صادق خیر من الدنيا و ما حملت من ذهب و فضة. [397] «در فراهم آوردن دانش پر تلاش باشید سوگند به خدایی که جانم به دست اوست ارزش یک حدیث در مورد حلال و حرام که از فرد مطمئن دریافت کنی، برتر است از دنیا و آنچه از طلا و نقره در دنیا وجود دارد.» تا جایی که باقر العلوم عليه السلام معیار و پایه کمال انسانی که سایر ارزش ها بر روی آن بنا نهاده شده اند را، اندیشه و فهم دین عنوان می کند. در گفتار باقر العلوم عليه السلام معیار کمال به سه ستون پایه نهاده شده است، که دو پایه دیگر آن به ستون نخست که معیار اصلی است بازگشت می کند، عن ابی جعفر، الکمال کل الکمال التفقه فی الدین و الصبر علی النائبه و تقدیر المعیشه. [398] «کمال انسان در دین شناسی و پایداری و مدیریت صحیح بنا نهاده شده است.» محور اصلی اندیشه و فقیه شدن و دین شناسی است. پایداری در برابر ناملایمات

[صفحه 225]

و مدیریت صحیح هم به فهم صحیح دین بنیان شده است.

ب: رفتار؛ در رفتار نیز پیرو عترت باید رفتاری هماهنگ با دین و عترت داشته باشد. بدون همگونی با دین پیروی از عترت ممکن نیست. باقر العلوم علیه السلام در یک جمله کوتاه و گویا می‌فرماید: فوالله ما شیعتنا الا من اطاع الله. [399] «پیروان ما، تنها آنانند که از خدا پیروی می‌کنند.» که تحلیل این جمله کوتاه در گفتار دیگر حضرت که بیان ویژگی‌های پیروان عترت است عنوان شده است، که به توضیح برخی از آنها می‌پردازیم.

ابلق موالینا منا السلام و اعلمهم انهم لم ینالوا ما عندالله الا بالعمل، [400] «به دوستان ما اعلام کنید که به مقام و منزلت والا نمی‌رسند، جز با رفتار نیک.» عفاف و پاک دامنی: پیرو عترت باید فردی عفیف و پاکدامن باشد. با انجام تباهی و فساد کسی نباید خویش را شیعه عترت بداند، افضل العباداة عفة البطن و الفرج [401] «برترین عبادت خدا، عفت و پاکدامنی است.»

پیروان عترت از هم گسیخته و بریده نیستند. با هم ترابط و تعاطف دارند. با یکدیگر صمیمی هستند، باقر العلوم علیه السلام المؤمن اذا صافح المؤمن تفرقا من غیر ذنب. [402] «مؤمن هنگامی که دست در دست مؤمن می‌دهد، هنگامی که از هم جدا می‌شوند گناهان آنان بخشیده شده است.» و می‌فرماید:

[صفحه 226]

ود المؤمن فی الله من اعظم شعب الایمان. [403] «دوستی مؤمن با مؤمن از بزرگترین رشته‌های ایمان است.» و نیز می‌فرماید: تزاو روا فی بیوتکم فان ذلک حیاة لامرنا. [404] «یکدیگر را در خانه‌هایتان زیارت کنید که این کار باعث می‌شود شؤون ما زنده شود. زنده شدن شؤون هم به زنده شدن فرهنگ عترت است، که می‌فرماید فرهنگ و سخن ما دلها را زنده می‌کند، ان حدیثنا یحیی القلوب. [405].

شیعه عترت خوشرو و خوش برخورد است. با رویی گشاده با دیگران روبرو می‌شود، الق أخاک بوجه منبسط. [406] «برادر خویش را با رویی گشاده ملاقات و برخورد کن.» کامل‌ترین مؤمن آن کسی است که خلق نیکوتر داشته باشد، ان اکمل المؤمن ایمانا احسنهم خلقا. [407] حتی خوش برخورد بودن را تا آن مقدار توسعه می‌دهد که با هر کس حتی با یهودی باید رفتار نیک داشته باشی، ان جالسک یهودی فاحسن مجالسته. [408] «اگر با یهودی همنشین شدی رفتار نیکو داشته باش.»

پیرو عترت شیرین زبان بوده با زبان خود دیگری را نمی‌رنجانند، بلغ من لقیت من

موالینا السلام... فاحفظوا السننکم. [409] «بر دوستان من سلام برسانید و بگویید زبان خویش را از گفتار نا پسند حفظ کنند.» آنچه در

[صفحه 227]

مورد خودتان دوست دارید گفته شود، به دیگری بهتر و نکوتر از آن را بگویید، قولوا للناس احسن ما تحبون ان یقال فیکم. [410].

پیروان اهل بیت امانت‌دار می‌باشند. در امانت خیانت نمی‌کنند، فوالله ما شیعتنا الا من اتقى الله و اطاعه و ما كانوا یعرفون یا جابر الا بالتواضع و التخشع و الامانة.

[411] «به خدا سوگند پیروان ما آناند که تقوا داشته و از خدا پیروی کنند.

شیعیان ما شناخته نمی‌شوند، مگر به فروتنی و نرم‌خویی و امانت‌داری.»

علیکم بالورع و الاجتهاد و صدق الحدیث و اداء الامانة الی من ائتمنکم علیها برا

کان او فاجرا فلو ان قاتل علی بن ابی‌طالب ائتمنی علی امانة لادیتها الیه. [412]

«بکوشید پرهیزکار باشید و برای پرهیزکاری تلاش کنید. تلاش کنید راست گفتار

باشید، و نسبت به کسی که شما را امین دانسته، چه نیک باشد و چه فاسق امانت‌دار

باشید. اگر قاتل امیر المؤمنین علیه‌السلام هم به من امانت بسپارد نسبت به آن

امانت‌داری می‌کنم.»

پیرو عترت از مال حرام پرهیز می‌کند، من اصاب مالا من غلول او ربا او خیانة

او سرقة لم یقبل منه فی زکاة و لا فی صدقة و لا فی حج و لا فی عمرة. [413]

«هر کسی که از راه فریب یا ربا یا خیانت و یا دزدی مال فراهم کند عبادت هایش

همانند زکات و صدقه و حج و عمره اش پذیرفته نمی‌شود.»

[صفحه 228]

پیرو عترت یاور ستمگر قرار نمی‌گیرد همیشه یاور ستم دیده است. من اعان علی

مسلم بشرط کلمة کتب بین عینه یوم القیمة، [414] آیس من رحمة الله. «هر کس

بر علیه مسلمانی ظالمی را کمک کند در روز قیامت این جمله در بین دو چشم وی

نوشته می‌شود: از رحمت خدا مأیوس است.»

پیرو عترت اسرار تشکل همسو را حفظ می‌کند و از انجام کارهای ناهنجار که

باعث آشکار شدن اسرار می‌گردد پرهیز می‌نماید، لیعن قویکم ضعیفکم و اکتماوا

اسرارنا و لا تحملوا الناس علی اعناقنا. «افراد توانمند باید آسیب پذیرها را امداد

کنند، اسرار ما را باید حفظ کنید مردم را (غیر شیعه را) بر ما نشورانید.»

پیرو عترت به یکدیگر اطمینان دارند و با هم صمیمی می‌باشند. تا آن مقدار از هم

اطمینان دارند یکی از صندوق دیگری هر مقدار نیاز دارد برداشت می‌کند، یدخل

احدکم فی کم صاحبہ يأخذ منه ما یرید [415] «آیا شما به این مرحله از اطمینان رسیده‌اید که یکی از شما دستش در جیب دیگری کند و به مقدار نیازش بردارد؟» پیرو اهل بیت (ع) در سختی‌ها از طرف نمی‌برد و وی را تنها رها نمی‌سازد، بنس الاخ، اخ یرعاک غنیا و یقطعک فقیرا. [416] «برادر دینی آن نیست در حال توانمندی همراه باشد در حال تهی دستی تنها گذارد».

پیروی اهل بیت فرد سهل انگار و بی‌تفاوت نمی‌تواند باشد. مسؤولیت پذیر خواهد بود، انما شیعة علی المتبازلون فی ولایتنا المتحابون فی مودتنا

[صفحه 229]

المتزاورون لاحیاء امرنا. [417].

پیرو اهل بیت در تلاش است اهداف عترت جامعه مستقر شود و فرهنگ عترت شکوفا گردد، المتزاورون لاحیاء امرنا، [418] رحم الله امرنا [419] من اعاننا بلسانه علی عدونا انطقه الله بحجته یوم موفقه بین یدیه عزوجل [420] «هر کس ما را با زبانش در برابر دشمنان یاری رساند، در روز قیامت با زبانی باز و سرافراز در پیشگاه خدا می‌ایستد».

شیعه عترت نسبت به پدر و مادر خویش متعهد و مهربان است. و نیز شیعه عترت نسبت به آسیب‌پذیران جامعه و همسایگان خویش متعهد است. و البر بالوالدین و المتعاهد للجیران من الفقراء و اهل المسکنة و الغارمین والایتام... [421].

شیعه و پیرو عترت فردی پایدار و مقاوم است، من بلی من شیعتنا ببلاء فصبر کتب الله له اجر الف شهید [422] «هنگامی که یکی از شیعیان ما به مصیبت گرفتار شود و بر آن صبر پیشه نماید ثواب هزار شهید را دارد».

پیروان عترت نسبت به بالندگی و آموزش دیگران متعهدند، من علم باب هدی فله اجر من عمل به و لا ینقص اولئک من اجورهم شیئا. [423].

شیعه بودن به نام و نشان نیست، شیعه بودن به باور و رفتار است. یا جابر

[صفحه 230]

ابلق شیعتی منی السلام و اعلمهم انه لا قرابة بیننا و بین الله عزوجل و لا یتقرب الله الا بالطاعة یا جابر من اطاع الله و احبنا فهو ولینا و من عصی الله لم ینفعه حبنا.

[424] «جابر به شیعیان من سلام برسان و آنان را آگاه ساز که بین ما و خدای

عزوجل هیچ گونه خویشاوندی وجود ندارد، تقرب به خدا تنها به پیروی از

خداست. جابر، هر کس خدا را پیروی نماید و ما را دوست بدارد، چنین کسی

دوست ما خواهد بود. اگر کسی خدا را نافرمانی کند محبت ما برای وی سودی

نخواهد داشت.» در این گفتار امام شفاف موضع خودش را مطرح می‌سازد که شیعه بودن به اعتقاد و رفتار است، نه این که کسی دل خوش کند که شیعه است! در سخنی دیگر می‌فرماید: شیعیان علی علیه‌السلام، رنگ چهره آنان متغیر، بدن آنان لاغر، پوست بدن بی‌رونق، لب‌ها خشکیده، شکم‌ها تو رفته، زمین فرش آنان، آنان صورت‌ها را همواره بر خاک نهاده، فراوان سجده و گریه می‌کنند و اشک می‌ریزند. در حالی که مردم شادمانند (شادمان بی‌ثبات و غیر پایدار) آنان اندوهناکند. یفرح الناس و هم یحزنون. [425] منظور حدیث این است که شیعه فردی زاهد و باتقوا می‌باشد. برخی نشانه‌های زهد را برشمرده است.

شیعه؛ رهبان بالیل و اسد بالنهار، [426] «شیعیان شب زنده‌داران شب و شیران روزند.» و نیز می‌فرماید: انما شیعة علی علیه‌السلام الحلما، العلماء، الذبل الشفاه، تعرف الرهبانية علی وجوههم، [427] «شیعیان افرادی بردبار، ژرف [صفحه 231]

اندیش، لب‌های آنان خشکیده، نشانه‌های شب‌زنده‌داری از آنان آشکار است.»

امتیاز شیعه

هنگامی که این گونه ویژگی‌ها فراهم شد و پیروان عترت ساماندهی شده‌اند و در اندیشه و رفتار همگون عترت شدند، آنگاه جمعیت آنان، محفل آنان، از دیگران امتیاز خواهد داشت. جمع آنان با دیگران تفاوت خواهد داشت. با فراهم آمدن چنین ویژگی‌ها، پیروان عترت شرف و افتخار برای اهل بیت قرار می‌گیرند و پایه و اساس دین قرار خواهند گرفت. تشکل آنان با دیگران، تفاوت فراوان خواهد داشت. باقر العلوم علیه‌السلام امتیازات جمع شیعه و تشکل شیعی را این گونه تحلیل می‌نماید:

امام صادق علیه‌السلام می‌فرماید همراه پدرم وارد مسجدالنبی شدیم هنگامی که پدرم جمع شیعیان را مشاهده نمودند، خویشان را در جمع آنان قرار داده، درباره آنان این گونه سخن فرمودند: فسلم علیهم ثم قال انی و الله لاحب ریاحکم و ارواحکم فأعینونی علی ذلک بورع و اجتهاد، «سوگند به خدا من نسیم شما را دوست دارم و من ارواح شما را دوست می‌دارم. شما در مسیر حق، مرا با تقوا و تلاش یاری رسانید»

انتم شیعة الله و انتم انصار الله و انتم السابقون الاولون و السابقون الاخرون و السابقون فی الدنيا و السابقون فی الاخرة الی الجنة. «شما پیروان خدا می‌باشید. شما

یاوران خدا می‌باشید، شما پیشگامان پیشینیان و پیشگامان پسینیان هستید. شما پیشگامان این سرا و پیشگامان به سوی بهشت در آن سرا خواهید بود».

[صفحه 232]

قد ضمنا لكم الجنة بضمن الله عزوجل و ضمان رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم و الله ما على درجة الجنة اكثر ارواحا منك فتنافسوا في فضائل الدرجات، انتم الطيبون و نساؤكم الطيبات كل مؤمنة حوراء عیناء و كل مؤمن صديق. «ما به ضمان و اعتماد به خدا و رسول الله، بهشت را برای شما ضمانت می‌کنیم، سوگند به خدا در مراحل و درجات بهشت شما بیشترین ارواح هستید. پس در فراهم آوردن فضایل از یکدیگر سبقت بگیرید. مردان شما پاک و زنان شما پاک و طیب هستند. زنان مؤمن شما همانند حوریان چشم فراخ و مردان مؤمن شما راستگو می‌باشند.»

آنگاه باقر العلوم علیه السلام از زبان علی علیه السلام در مورد امتیازهای شیعه سخن را ادامه می‌دهد: قال امیر المؤمنین لقنبر یا قنبر أبشر و بشر و استبشر فوالله لقد مات رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم. و هو على امته ساخط الا شيعة، الا و ان لكل شيء عزا و عز الاسلام الشيعة الاوان لكل شيء دعامة و دعامة الاسلام الشيعة الاوان لكل شيء ذروة و ذروة الاسلام الشيعة، الاوان لكل شيء شرفا و شرف الاسلام الشيعة الاوان لكل شيء سيدا و سيد المجالس مجالس الشيعة... «امیر المؤمنین علیه السلام به قنبر فرمودند: بر تو بشارت باد و بر دیگران نیز بشارت بده که رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم در حالی رحلت نمودند که از امت خویش به جز شیعه رضایت خاطر نداشتند! آگاه باش برای هر چیزی سرافرازی است و سرافرازی اسلام شیعه است. آگاه باش برای هر چیزی ستونی است و ستون اسلام شیعه است. آگاه باش برای هر چیزی سرآمد و تاج است و سرآمد اسلام شیعه است. آگاه باش برای هر چیزی ارجمندی و شرافت است، ارجمندی اسلام شیعه است. آگاه باش برای هر محفلی سرور است،

[صفحه 233]

سید و سرور مجالس، مجالس شیعه است.»

آنگاه ادامه می‌دهد که برای هر سرزمین پیشوایی است و پیشوای کره زمین نقاطی است که شیعه در آن زندگی می‌کند. اگر شما شیعیان بر روی زمین نبودید هیچ سبزینه‌ای رویش نمی‌کرد. اگر شما نبودید خدای سبحان به دیگران هیچ نعمتی را ارزانی نمی‌کرد. پیروان ما با نور خدا سخن می‌گویند، مخالفان شیعه، بی‌اندیشه سخن می‌گویند. هر شیعه‌ای که به خواب می‌رود خدای عزوجل روحش را به

آسمان می‌برد و آن را مبارک و گرامی می‌دارد. اگر عمرش پایان یافته در گنجینه‌های باغ‌های بهشت و در سایه عرش خودش آن را جای می‌دهد. اگر اجل وی فرا نرسیده است، فرشتگان خدا وی را در امنیت کامل به بدنش باز می‌گردانند. به خدا سوگند حجاج شما شیعیان و عمره گزاران شما برگزیدگان خدای عزوجل می‌باشند. تهی دستان شما مانند بی‌نیازها هستند، اغنیا شما افراد قانع هستند و تمام شما از زمره افرادی هستید که خدا شما را فرا خوانده و شما اجابت نموده اید. و انکم کلکم لاهل دعوته و اهل اجابته [428].

آنگاه در گفتاری دیگر در مورد برتری شیعیان این گونه سخن می‌گوید: خدای تبارک و تعالی ما را از نور عظمت خویش پدید آورد و ما را از رحمت خویش آفرید. شما شیعیان را از روح ما پدید آوردید. ما بر شما مهربانیم و شما نیز به ما روی می‌آورید، فنحن نحن الیکم و انتم تحنون الینا. [429] حضرت به جابر فرمودند: نحن و محبونا من طینة واحدة. [430] «ما و دوستداران ما از یک سرشت آفریده شده‌ایم.» و نیز از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم [صفحه 234]

می‌فرماید: پیروان علی رستگار اند، ان علیا و شیعته هم الفائزون. [431] ان شیعتنا هم الفائزون یوم القیمة. [432] «شیعیان ما در قیامت رستگارند.» و نیز فرمود: لا تطعم النار واحدا وصف هذا الامر، [433] «کسی که ولایت عترت را باور داشته باشد، طعم آتش را نخواهد چشید.» در روز قیامت پیامبران، فرشتگان، شهدا، بندگان شایسته خدا به مقام شیعه غبطه می‌ورزند، یغبطهم النبیون و الملائكة و الشهداء و الصالحون. [434] در مورد عنایت ویژه‌ای که عترت نسبت به شیعیان دارد، این گونه سخن می‌گوید، نحن نعطي شیعتنا ما نشاء من امر علمنا. [435] «ما دانش‌های ویژه را در اختیار شیعیان خود قرار می‌دهیم.» که نمونه آن در مورد جابر جعفی آورده شد که هزاران حدیث را از زبان باقر العلوم علیه‌السلام فرا گرفته بود و اجازه نداشت آنها را به دیگران بازگو کند به امام عرض کرد دانش‌ها در سینه موج می‌زند و قرار مرا گرفته است چه کار کنم! [436].

به نظر می‌رسد سخنان امام در این راستا بسیار عرشی و ارزنده است. به همین خاطر اندکی طولانی آورده شد.

باقر العلوم علیه‌السلام این گونه تشکل همسوی عترت را ساماندهی فرهنگی می‌نماید. باقر العلوم علیه‌السلام این گونه اندیشه‌ها را بالنده می‌سازد و این گونه

افرادی امین و کارآمد، واقع‌گرا و استوار و پر تلاش پرورش می‌دهد. و فرهنگ تشکل همسو را این گونه بارور می‌سازد.

[صفحه 235]

از نظر اندیشه اندیشه بالنده و زلال، اندیشه پیروان عترت است. که از هر گونه خطر انحراف در امان می‌باشند. فرهنگ آنان فرهنگ وحی است. رفتار آنان رفتاری همگون با وحی می‌باشد. این محورها بخش کوچک از فرهنگ سازی‌ها و رهنمون‌های باقر العلوم علیه‌السلام می‌باشد. افزون بر این که پایه‌ها و اساس فقه شیعه را که همان فقه شریعت و همگون با آخرین وحی الهی است، گفتار باقر العلوم و صادق آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم شکل می‌دهد. فقه؛ یعنی بیان حقوق و بیان باید و نباید اجتماعی و خانوادگی و اقتصادی و چرخش زندگی جامعه بر اساس مبانی حقوقی آن است، اگر مبانی حقوقی صحیح و همگون با واقعیت‌های اجتماعی وجود نداشته باشد، جامعه سامان نمی‌یابد. سامان دهی جامعه بر اساس فقه و حقوق است و نقش باقر العلوم علیه‌السلام نقش اول در این میدان وسیع است.

معرفی عترت

اشاره

بعد دیگر اقدام‌های فرهنگی عترت تفسیر عترت است، زیرا که چهره تابناک عترت در اثر تبلیغات دشمن در هاله‌های از ابهام پنهان شده بود. حتی تابناک‌ترین جلوه ایمان و شاخص و پایه و استوانه عترت علی بن ابیطالب علیه‌السلام نامسلمان معرفی شده بود!

از این رو عترت مسؤلیت بزرگ به دوش دارد، تا فرصت سازی نماید و با فرهنگ سازی و تفسیر موقعیت عترت، چهره‌ی اهل بیت (ع) را شفاف و زلال معرفی نماید. به همین خاطر مشاهده می‌شود باقر العلوم علیه‌السلام همت برافراشته و کوشش فراوان داشته، تا در هر فرصت مناسب فضایل عترت و نقش عترت را آشکار سازد، که برخی اقدام‌های حضرت مورد نگر قرار می‌گیرد.

[صفحه 236]

تفسیر آفتاب

از اقدام‌های پایه‌ای باقر العلوم علیه‌السلام شفاف سازی موقعیت و الای عترت است. باقر العلوم علیه‌السلام در مورد تفسیر عترت که همان تفسیر آفتاب است، سخن فراوان دارد. بخشی از این سخنان را به تماشا می‌نشینیم.

باقر العلوم علیه‌السلام سخن می‌گوید: نحن اهل بیت الرحمة و شجرة النبوة و معدن الحکمة و موضع الملائكة و مهبط الوحي [437] «ما، اهل بیت مهربانی هستیم. ما درخت پیامبری هستیم، ما معدن و محل حکمت های الهی هستیم و ما محل فرشتگان و جایگاه فرود آمدن وحی هستیم، نحن اهل الذکر. اهل ذکر که مردم باید به آنها رجوع کنند ما هستیم، فاسئلوا اهل الذکر. [438] نحن الشجرة التي قال الله تعالى اصلها ثابت. [439] «ما همان درختی هستیم که خدای سبحان فرمود ریشه‌اش ثابت و پابرجاست».

نحن جنب الله نحن حبل الله و نحن من رحمة الله على خلقه و نحن الذين بنا يفتح الله و بنا يختم، نحن ائمة الهدى و مصابيح الدجى و نحن الهدى و نحن العلم المرفوع لاهل الدنيا نحن السابقون و نحن الآخرون من تمسك بنا لحق و من تخلف عنا غرق نحن قادة غر المحجلين نحن حرم الله و نحن الطريق و الصراط المستقيم نحن معدن النبوة نحن اصول الدين، نحن السنام الاعظم. [440].

[صفحه 237]

«ما در بارگاه خداییم، ما حبل الله هستیم. ما از رحمت‌های ویژه بر خلق خدا می‌باشیم. ما همان‌هایی هستیم که آغازها با ما شروع می‌شود و انجام‌ها با ما پایان می‌یابد. ما پیشوایان رهنمون و مشعل‌های روشن در تاریکی‌ها می‌باشیم. ما رهنمون یافته هستیم و ما پرچم‌های برافراشته برای انسان می‌باشیم. ما سبقت گرفته‌های پیشینیان و نیز پسینیان هستیم. هر کس به ما گروید به مقصد می‌رسد، و هر کس از ما جدا شود غرق می‌گردد. ما پیشوایان رو سفیدان هستیم، ما حرم خدا می‌باشیم. راه مستقیم ماییم، ما خاستگاه پیامبری هستیم و اساس دین ماییم. و فرازهای بزرگ و بلند دین ماییم».

و می‌فرماید: يا ابا الهذيل انه لا يخفى علينا ليلة القدر ان الملائكة يطيفون بنا فيها.

[441] «شب قدر بر ما پنهان نیست، در آن شب فرشتگان به دور ما طواف می‌دهند.» و نیز می‌فرماید: نحن ولاة امر الله خزان علم الله و ورثة وحى الله حملة كتاب الله [442] «ما اختیاردار فرمان خداییم و ما خزانهدار دانش خداییم و وارثان وحی خداییم و ما آن کسانی هستیم که توان تحمل کتاب خدا را داریم».

آل محمد ابواب الله و سبيله و الدعاة الى الجنة و القادة اليها و الدلائل عليها الى يوم

القيمة. [443] «آل محمد در های گشوده شده به سوی خدایند آنان که به سوی بهشت فرا می خوانند و مردم را به جانب آن رهبری می کنند. و تا قیامت رهنمون به جانب بهشت می باشند.» نحن اهل

[صفحه 238]

العلم نحن معدن التأویل و التنزیل [444] «ما صاحبان دانش و مخزن تأویل و تنزیل هستیم.»

قال ابو جعفر علیه السلام ان رسول الله أنال فی الناس و أنال و عندنا عری العلم و ابواب الحکم و معاقل العلم و ضیاء الامر و اوخیه فمن عرفنا نفعته معرفته و قبل منه عمله و من لم یعرفنا لم ینفعه الله بمعرفته ما علم و لم یقبل منه عمله. [445] «رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بر مردم رساند، در نزد ما دستگیره های دانش است و در های حکمت ها و جای پناه دانش و روشنایی امور و مقصد آن ما هستیم، هر کس ما را شناخت، دانش او بر وی سودمند بود، اعمالش در نزد خدا پذیرفته است، هر کس ما را نشناخت، دانش وی برایش سودآور نمی شود و اعمالش پذیرفته نخواهد بود.»

دانش عترت از آن مقدار گسترده و ژرفا بهره مند است، که افراد جز اندک ظرفیت ژرفای دانش آنان را ندارند. می فرماید: لو وجدت لعلمی حملة لنشرت التوحید و الاسلام و الدین و الشرایع من الصمد کیف لی و لم یجد جدی امیر المؤمنین علیه السلام حملة لعلمه. [446] «اگر برای دانش خویش ظرفیتی می یافتم توحید و اسلام و دین شریعت های گوناگون را از «صمد» توضیح و تفسیر می نمودم. نه فقط من آن که جدم امیر المؤمنین علیه السلام بود، توانمندی که بتواند دانش وی را بر تابد نیافت!»

[صفحه 239]

اسود بن سعید می گوید: در نزد باقر العلوم علیه السلام بودیم، خود آغاز سخن کرد و فرمود: نحن حجة الله و نحن وجه الله و نحن عین الله فی خلقه و نحن ولایة امر الله فی عباده ثم قال ان بیننا و بین کل ارض ترا مثل ترا البناء. [447] «ما حجت خدا هستیم ما وجه الله هستیم و ما چشم خدا در میان مردم می باشیم و ما فرمان روایان خدا در میان بندگان خدا می باشیم. میان ما و هر سرزمینی پیوند دهنده ای همانند پیوند دهنده ساختمان (ملاط ساختمان) وجود دارد.»

می فرماید: نحن جنب الله و نحن صفوة الله و نحن خیرته و نحن مستودع مواریث الانبیاء و نحن امناء الله عزوجل و نحن حجة الله و نحن ارکان الایمان و نحن دعائم

الاسلام و نحن من رحمة الله على خلقه بنا يفتح و بنا يختم. «ما در بارگاه خداییم ما برگزیدگان خداییم و ما برترین ها هستیم، ما امانت ها و وارثان پیامبرانیم، ما مورد اعتماد خدای عزوجل هستیم. حجت خدا ماییم، ارکان و ستون های امان و استوانه های اسلام ماییم. ما همان رحمت خدا بر مردم هستیم که آغاز و انجام با ما انجام می گیرد».

می فرماید: نحن ائمة الهدى و نحن مصابيح الدجى و نحن منار الهدى و نحن السابقون الاولون و نحن الاخرون و نحن العلم المرفوع للحق من تمسك بنا لحق و من تأخر عنا غرق. «راهبران هدایت، چراغها در تاریکی ها ماییم. ما فرازهای افراشته رهنمون هستیم. و ما سبقت گیرنده ها در پیشینیان و پسینیان می باشیم. ما پرچم های برافراشته حقیم، هر کس با ما باشد به مقصد خواهد رسید؛ هر کس از ما جدا شود غرق

[صفحه 240]

خواهد شد.»

نحن قادة الغر المحجلين و نحن خيرة الله و نحن الطريق الواضح و الصراط المستقيم الى الله و نحن من نعمة الله عزوجل على خلقه و نحن المنهاج و نحن معدن النبوة و نحن موضع الرسالة. «راهبران روسفیدان ماییم و برگزیدگان خدا ماییم، راه شفاف و آشکار ماییم و بزرگراه به سوی خدا ماییم، ما از نعمت های ویژه بر خلق خداییم، و ما راه مستقیم هستیم، و جایگاه پیامبری و رسالت ما هستیم».

و نحن الذين مختلف الملائكة و نحن السراج لمن استضاء بنا و نحن السبيل لمن اقتدى بنا و نحن الهداة الى الجنة و نحن عرى الاسلام و نحن الجسور و القناطير من مضى عليها لم يسبق و من تخلف عنها محق. «ما محل رفت و آمد فرشتگانیم و ما چراغ و پرتو افکن برای افرادی که بدنبال رهنمون هستند می باشیم. ما راه یافته ایم برای کسی که به دنبال ما آید. ما راهنما به سوی بهشتیم. ما دستگیره های دین و پل های عبور دهنده مردم هستیم. هر کس با ما عبور کند به رو نمی افتد و هر کس جدا شود تباہ می شود».

و نحن السنام الاعظم و نحن الذين بنا ينزل الله الرحمة و بنا يسقون الغيث و نحن الذين بنا يصرف عنكم العذاب. فمن عرفنا و ابصرنا و عرف حقنا بامرنا فهو منا و الينا [448] «ما برجستگی ها و فرازهای بلندیم. ما هم آنان هستیم که خدا رحمت خویش را به واسطه ما نازل می کند؛ به واسطه باران سیراب می کند. ما همان کسانی هستیم که خدا به

[صفحه 241]

برکت ما عذاب را از شما دور می‌سازد. هر کس به ما شناخت داشته باشد و بر ما آگاهی یابد، حق ما را بشناسد از ماست و به سوی ماست». می‌فرماید: طاعتنا فریضة و حبنا ایمان و بغضنا کفر محبنا فی الجنة مبغضنا فی النار. [449] «پیروی از ما بر همگان بایسته است، محبت به ما ایمان است. کینه‌توزی با ما کفر است. دوستان ما در بهشت؛ آنان که بر ما کینه‌توزند در آتش خواهند بود».

بنا هدی الله اولکم و بنا یختم آخرکم [450] ذروة الامر و سنامه و مفتاحه و باب الاشیاء و رضا الرحمن تبارک و تعالی الطاعة للامام بعد معرفته. [451] «اختیار و زمام کار و راهگشای مشکلات و رضایت خدای تبارک و تعالی شناخت ما و پیروی از ما است.» ایها الناس این تذهبون و این یراد بکم بنا هدی الله اولکم و بنا ختم آخرکم. [452] «مردم به کدامین سمت و سو روی می‌آورید؟ و مقصود خویش از کجا جستجو می‌کنید؟! خدای سبحان پیشینیان و پسینیان شما را بواسطه ما رهنمون ساخته است».

نحن اسلام و منا عرف شرائع الاسلام، [453] «اسلام ما هستیم و به واسطه ما اسلام شناخته می‌شود.» ینبغی للناس ان یحجوا هذا البیت و یعظموه لتعظیم الله اياه و ان یلقونا حیث کنا نحن الادلاء علی الله. [454] «سزاوار است مردم حج انجام دهند و کعبه را که خدا بزرگش داشته، بزرگ بدانند،

[صفحه 242]

آنگاه ما (عترت) را ملاقات کنند، زیرا ما راهنمایان به سوی خدا هستیم». ان الله اقدرنا علی ما نرید و لو شئنا ان نسوق الارض بازمتهما لسقناها. [455] «خدای سبحان ما را بر هر کاری که اراده کنیم، توانمند ساخته است، مدیریت زمین بر عهده ماست؛ هر گونه بخواهیم گردش می‌دهیم». هر جا سخن حقی بیابید از نزد ما می‌باشد. شرقا و غربا فلا تجدان علما صحیحا الا شیئا خرج من عندنا اهل البیت. [456] «بر شرق عالم یا به غرب عالم بروید هر جا سخن صحیح، رهنمون حقی یافتید از نزد ما خارج شده است.» کل شیء لم یخرج من هذا البیت فهو باطل. [457] «هر رهنمونی که از این خانه (خانه اهل بیت) خارج نشود، باطل و گمراهی است.» و ان ترکناهم لم یهدوا بغیرنا. [458] «اگر آنان را رها سازیم رهنمون نخواهند شد».

نام عترت در ردیف نام خداست، ان ذکرنا من ذکر الله [459] بنا و الله انقذکم الله و بنا نعشک و بنا هداکم و نحن و الله دللناکم علی ربکم فقفوا عند أمرنا و نهینا و لا

تردوا علینا ما اور دنا علیکم. [460] «به خدا سوگند خدای سبحان بواسطه ما شما را نجات می‌دهد. شما را برتر و نیکو می‌گرداند و رهنمون می‌سازد. ما شما را به سوی پروردگارتان رهنمون هستیم. از دستورات ما پیروی کنید. فرمان‌های ما را دست رد

[صفحه 243]

نزنید.» با این برتری هاست، که آنان پیشوایان مردمند و از هر جهت از دیگران ممتازند. هیچ کس در کمال و فضیلت هم‌تراز آنان نیست و حتی هیچ کس را نمی‌توان با آن سنجید، لا یقاس بنا احد، [461] «هیچ کس با ما سنجیده نمی‌شود». امام باقر علیه‌السلام: انما یعرف الله عزوجل و یعبده من عرف الله و عرف امامه منا اهل البیت، [462] «آن کسی که رهبرش را از ما اهل بیت بشناسد، خدا را خواهد شناخت و پرستش خواهد نمود».

سئل علیه‌السلام عن قول الله عزوجل اطیعوا الله و اطیعوا الرسول و اولی الامر منکم، ایانا عنی خاصة امر جمیع المؤمنین الی یوم القیمة بطاعتنا. [463] «از امام باقر علیه‌السلام در مورد آیه اطیعوا الله... پرسیدند که منظور از اولی الامر چه کسانی هستند، حضرت فرمودند، منظور آیه فقط ما هستیم، خدای سبحان تا روز قیامت مردم را به پیروی از ما فرمان داده است».

جعلهم الله عزوجل ارکان الارض ان تمید باهلها و عمد الاسلام. [464] «خدای سبحان ائمه را ستون‌های استوار زمین که باعث آرامش زمین می‌باشند قرار داده است. خدای سبحان ائمه را ستون‌های اسلام قرار داده است».

انا لا نوصف و کیف یوصف قوم رفع الله عنهم الرجس. [465] «ما (اهل بیت) وصف ناپذیریم، چگونه می‌توان افرادی را که هر گونه پلیدی از آنان زدوده شده است، وصف کرد؟!»

[صفحه 244]

امام باقر علیه‌السلام: من دخل فی ولایة آل محمد دخل الجنة و من دخل فی ولایة عدوهم دخل النار [466] «هر کس در اشراف ولایت و رهبری آل محمد باشد وارد بهشت می‌شود؛ هر کس ولایت و رهبری دشمنان آنان را بپذیرد وارد آتش می‌شود».

امام باقر علیه‌السلام: یا شجرة، بحبنا تغفر لكم الذنوب. [467] «به برکت محبت ما گناهان شما بخشیده می‌شوند».

امام باقر علیه‌السلام: ولكن الله جل ثناؤه اختصنا من مکنون سره و خالص علمه بما

لم یخص احدا به غیرنا. [468] «خدای بلند مرتبه و وصف ناپذیر، ما را از پنهانی‌های پنهانش آگاه و از دانش ویژه‌ای که هیچ کس از آن بهره ندارد، بهره‌ور ساخته است».

امام باقر علیه‌السلام: نحن اهل بیت الرحمة، بیت النعمة و بیت البركة، و نحن فی الارض بنیان و شیعتنا عری الاسلام. [469] «ما اهل بیت رحمت و خانه نعمت و برکت می‌باشیم. ما اساس و بنیان زمین می‌باشیم، شیعیان ما دست‌آویزهای محکم اسلام هستند».

امام باقر علیه‌السلام: ان اقرب الناس الی الله عزوجل و اعلمهم و ارفهم بالناس محمد و الائمة (علیهم السلام) فادخلوا این دخلوا و فارقوا من فارقوا اعنی بذلك حسینا و ولده فان الحق فیهم... [470] «مقربترین افراد

[صفحه 245]

به خدا و داناترین افراد در بین مردم و مهربان‌ترین افراد به مردم محمد و امامان می‌باشند؛ یعنی حسین و فرزندان حسین که حق همواره با آنهاست. هر روشی که آنان در پیش گرفته‌اند، شما نیز پیروی کنید و از گروه و فردی که دوری نمودند شما نیز دوری کنید».

باقر العلوم علیه‌السلام: و الله انا لخران الله فی سمائه و ارضه لا علی ذهب و لا علی فضة الا علی علمه. [471] «به خدا سوگند ما (اهل بیت) خزینه‌های دانش خدا در آسمان و زمین هستیم».

امام باقر علیه‌السلام من اصبح من هذه الامة لا امام له من الله عزوجل طاهر عادل اصبح ضالا تائها، و ان مات علی هذه الحالة مات میتة کفر و نفاق. [472] «هر کس از امت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رهبری پاک و عادل از جانب خدا برنگزیند، در گمراهی و حیران است و اگر در این حالت از دنیا رود بر مرگ کفر و نفاق مرده است».

امام باقر علیه‌السلام ایها الناس ان اهل بیت نبیکم شرفهم الله بکرامته و اعزهم بهداه و اختصهم لدینه و فضلهم بعلمه و استحفظهم و اودعهم علمه علی غیبه فهم عماد لدینه شهداء علیه و اوتاد فی ارضه قوام بامرهم... «مردم اهل بیت پیامبر شما را، خدای سبحان با کرم خویش شرافت و ارجمندی بخشیده است. با رهنمون خویش آنان عزتمند نموده است، آنان برای دین خویش برگزیده، و با دانش خود برتری

داده

[صفحه 246]

است، آنان را مراقبت نموده و دانش غیب خویش را نزد آنان ودیعه نهاده است. آنان ستون‌های دین خدا هستند و استوانه‌های فخیم در زمین و پایدارترین افراد نسبت به فرمان‌های خدا می‌باشند».

فهم الائمة الدعاة و القادة الهادية و القضاة الحکام و النجوم الاعلام و الاسرة المتخيرة و العترة المطهرة و الامة الوسطی و الصراط الاعلم و السبيل الاقوم، زينة النجباء و ورثة الانبياء...

«آنان رهبرانی هستند که به سوی خدا فرا می‌خوانند و داوران حکمران مردمند، و ستارگان آشکار و خاندان برگزیده و اهل بیت پاک و امت معتدل و بزرگراه آشکار و راه مطمئن، زینت برگزیدگان و وارث پیامبرانند».

و الراجب منهم مارق و اللازم لهم لاحق و هم الباب المبتلى به، من أتاه نجا من أباه هوى الى الله يدعون و بامرہ يعملون و بكتابه يحكمون و بآياته يرشدون. «کسانی که از آنان روی برتابیدند از مدار حق خارج شدند افرادی که با آنان همراه شدند به مقصد رسیدند. آنان همان محل ورودی هستند که مردم بدان آزمون می‌شوند. هر کس از آن ورودی وارد شد، نجات می‌یابد و هر کس از آن روی برتابد سقوط می‌کند. به سوی خدا فرا می‌خوانند و به فرمان خدا رفتار می‌کنند بر اساس کتاب خدا دآوری می‌نمایند. با آیات و رهنمون‌های خدا مردم را راهنمایی می‌کنند».

فهم الفروع الطيبة و الشجرة المباركة و معدن العلم و منتهی

[صفحه 247]

الحلم و موضع الرسالة و مختلف الملائكة فهم اهل بيت الرحمة و البركة اذهب الله عنهم الرجس و طهرهم تطهيرا. [473] «آنان شاخسارهای پاک هستند و درخت با برکتند و مخزن دانش و بردباری‌اند، آنان جایگاه پیامبری و محل رفت و آمد فرشتگانند. آنان خاندان رحمت و برکت خدا هستند، همان افرادی که خدای سبحان هر گونه پلیدی و آلودگی را از آنان زدوده است».

این گونه شفاف سازی چهره عترت در فضای آلوده حاکمیت بنی‌امیه تنها هنر عترت است. با آشکار ساختن موقعیت عترت با طرح فضایل بنیانی عترت که ریشه هر فضیلت و بنیان هر کرامت انسانی می‌باشند، چهره‌ی عترت را به جامعه می‌شناساند. ابرهای تیره را از برابر آفتاب هدایت می‌زداید. این موضع‌گیری است که به تاریکی‌هایی که بنی‌امیه پدید آورده‌اند می‌تازد. می‌توان گفت اینها نمونه‌هایی از گفتار حضرت در معرفی عترت است. چه بسیار از گفتار آنان که در زیر خروارها پندارها و آویخته‌ها پنهان شدند. گرچه همین مقدار نیز موقعیت عترت را شفاف و پایدار می‌سازد. نقش عترت را در نظام هستی و ارزانی شدن نعمت‌ها و

نیز نقش عترت را در رهبری جامعه و فرهنگ سازی انسان، به خوبی آشکار می‌نمایاند، که عترت با فرهنگ سازی و معرفی عترت، هم چهره خویش را بر همگان شفاف می‌سازد؛ و هم نقش محوری خویش را در باروری فقه و فرهنگ دینی روشن می‌نماید. تلاش‌های فرهنگی عترت بدعت‌ها و آویخته‌های که بر دامن دین می‌آویختند رسوا می‌نماید. دین را از خطر [صفحه 248]

انواع کژراهگی می‌رہاند. عترت دین را زلال و شفاف تفسیر و هاله‌های ابهام را از چهره دین می‌زداید. زمینه تداوم دین را فراهم می‌سازد، در واقع علت «مبقیه» دین و فرهنگ وحی، عترت می‌باشد. که آفتاب این گونه آفتاب را تفسیر می‌نماید.

ویژگی‌های عترت

از سخنان باقر العلوم علیه‌السلام برخی ویژگی‌ها و برجستگی‌های عترت شفاف می‌شود. به این ویژگی‌ها این گونه می‌توان اشاره کرد.

1- عترت در دانش و آگاهی مخزن علوم الهی و معارف عرشی می‌باشد. دانش عترت یک دانش محدود و مدرسه‌ای و این سویی نیست. بلکه چون عترت به منبع وحی و منبع دانش بی‌کران الهی متصل است، از دانشی فراگیر و شفاف و زلال بهره‌مند می‌باشد. دانش عترت علم لدنی است.

2- دانش عترت از آن مقدار گسترده و وسعت بهره‌مند است که افراد، توان تحمل آن را ندارند و جز افراد اندک آن هم بخشی از ژرفای دانش عترت را بر نمی‌تابند. تحمل دانش عترت در زمانی فرا می‌رسد، که اندیشه‌ها بارور شده باشند و ظرفیت‌ها توسعه یافته باشند. این مطلب این نکته را تأیید می‌کند که روند اندیشه جامعه انسانی رو به تکامل است و در یک زمانی مانند زمان حضرت مهدی (عج) این ظرفیت‌ها آشکار می‌شوند، جامعه ظرفیت علم عترت را فراهم می‌سازد. آنگاه آشکار شدن این ظرفیت‌های فراگیر، زمینه استقرار عدل فراگیر را فراهم می‌سازد. یعنی تا دانش و فهم مردم ژرف و فراگیر نشود، عدل فراگیر را پذیرا نخواهند بود.

[صفحه 249]

3- داوری و سخن عترت به همین خاطر قول فصل و سخن آخر است. کسی در برابر سخن عترت نمی‌تواند سخنی را حق پندارد. به همین خاطر، عترت سخنگوی صادق وحی و دین است. زیرا سخن وی وحی و حق زلال است. همانند سخن این

- سویی و مدرسه‌ای نیست که گاهی خلاف با واقع باشد.
- 4- پاکی و تقوا و طهارت عترت در مرحله‌ای است، که در سرتاسر زندگی عترت یک مورد آلودگی روحی و یک رفتار ناپسند مشاهده نمی‌شود. عترت در تمام مراحل زندگی در اندیشه، زلال و شفاف و در رفتار، پاک و باتقوا زندگی نموده است.
- 5- عترت به لحاظ مقام والای عرشی خود همواره محل رفت و آمد فرشتگان الهی است. فرشتگان همواره بر آنها نازل می‌شوند و آنان را از فیوض غیبی آگاه می‌سازند. به ویژه شب‌های قدر فرشتگان خدا بر عترت نازل می‌شوند و افزون بر علوم و معارف، مقدرات یک سال را در اختیار عترت قرار می‌دهند.
- 6- عترت حق محور است. در اندیشه و رفتار، عترت چون همانند قرآن است، باطل در آن راه ندارد. عترت همانند قرآن صراط مستقیم و راه استوار است. به همین خاطر پیمودن راه عترت مطمئن و بی‌دغدغه است.
- 7- پایه‌های محکم و ستون‌های فخیم دین عترت می‌باشند. دین بدون عترت همانند خیمه‌ی بدون ستون است که پا برجا نخواهد شد.
- 8- عترت به لحاظ مقام معنوی ویژه، مظهر اراده الهی می‌باشد. به طوری که در هر مورد بخواهد به اذن الله در نظام هستی تصرف کند و کرامت و اعجاز پدیدار سازد، توانمند است. اراده عترت به اذن الله مظهر
- [صفحه 250]
- اراده‌ی خداست که هر منظوری را با اراده پدید می‌آورد، اذا اراد شیئا ان یقول له کن فیکون.
- 9- عترت واسطه فیض الهی در نظام هستی است. باران رحمت حق به برکت عترت و رویش سبز زمین به برکت عترت است. به برکت عترت دیگران از نعمت‌های الهی بهره‌ورند.
- 10- عترت واسطه فیض الهی در علوم و معارف برای دیگران است. هر نعمت و معرفتی که نصیب دیگران می‌شود، واسطه آن عترت می‌باشد. یعنی کانال عبور فیض که از مبدأ هستی خدای سبحان به موجودات دیگر می‌رسد، عترت می‌باشد. البته این وساطت مراحل دارد. برای شیعیان و پیروان عترت که آن هم مراحل و مراتبی دارد؛ وساطت عترت، تفاوت می‌کند. هر کس هر مقدار شایستگی فراهم آورد، لیاقت بهره‌وری برتر را فراهم خواهد ساخت.
- 11- عترت در فضایل انسانی به آن مرحله‌ای بار یافته است، که هیچ کس را

- نمی‌توان با آنان سنجید. مقایسه دیگران با عترت، سنجشی بی‌تناسب و خطاست.
- 12- قرآن و عترت هر دو یک بزرگراه رهنمون هستند. هر دو یک صراط مستقیم می‌باشند، که رهرو را به مقصد می‌رسانند. دو گانگی در بین این دو، وجود ندارد.
- 13- هنگامی که قرآن و عترت یک بزرگراه رهنمون باشند، به غیر از راه عترت که همان راه قرآن است، مرام‌ها و مسلک‌های دیگر بی‌راهگی است، که اگر به راه عترت بازگشت ننماید، رهرو را به مقصد نخواهند رساند.
- [صفحه 251]
- 14- محبت به عترت معیار ایمان هر فرد است. چون عترت مظهر حق است. محبت به عترت محبت به مظاهر حق و فرجام آن بهشت رضوان است. همان گونه که کینه‌توزی بر عترت نشان نگون‌بختی و لجاجت با حق است و فرجامی جز عذاب و گرفتاری چیز دیگری نخواهد داشت.
- 15- خوش عاقبتی فرد به رهنمون و به برکت عترت است. به برکت عترت شخص از عذاب نجات می‌یابد.
- 16- اعمال و رفتار عبادی بندگان با پیمودن راه عترت و محبت و شناخت عترت مورد پذیرش خدا قرار می‌گیرد. اگر کسی این معیارها را فراهم کند اعمالش پذیرفته است و اگر نتواند این معیارها را فراهم سازد، اعمال دیگر وی نیز مورد پذیرش قرار نخواهد گرفت.
- 17- پیروی از عترت، زندگی را در جامعه جاری نموده و جامعه‌ای شاداب و پرتحرک بارور می‌سازد. نافرمانی و برتابیدن از رهنمون‌های عترت جامعه را بی‌روح و پژمرده و ناکام می‌کند.
- 18- همگون شدن با زندگی عترت مرگ و فرجامی خوش در پی خواهد داشت و زندگی آن سرا خوشنودی و رضوان خدای سبحان را در پی خواهد داشت. همان گونه که بر تابیدن از سیره عترت فرجامی تلخ و نگون به دنبال خواهد داشت.
- 19- عترت به لحاظ شایستگی علمی و نیز تقوا و طهارت عصمتی که دارد، شایسته رهبری جامعه می‌باشد. به همین خاطر عترت از سوی خدای سبحان به عنوان مشعل‌داران رهنمون و پرچم‌داران حق برگزیده شده‌اند.
- 20- به لحاظ گزینش عترت از جانب خدا به عنوان رهبری، پیروی از عترت بر همگان بایسته است. بر هیچ کس روا نیست دستور عترت را زیر

[صفحه 252]

پا نهد که در این صورت نیک فرجامی خویش را لگد مال نموده است.

فرهنگ آفرینان

اشاره

افراد فرهیخته همواره تأثیرگذار در فرهنگ و تمدن جامعه می‌باشند. عالمان و شاعران متعهد از پایه گذاران فرهنگی هر جامعه‌اند. دانشمندان متعهد با هنر خویش باورها را بارور و فرهنگ‌ها را شکوفا و پویا می‌سازند. جامعه را از اندیشه و بالندگی و پابندگی بهره‌ور می‌سازند. فرهنگ آفرینان، جامعه را از ایستایی و خمودی و کژراهگی رهایی می‌دهند.

شاعران متعهد در هر زمان وجود دارند، که با شعرهای پر بار و غنی و گویا و رسا و دل‌نشین خود، فرهنگ‌ها را متحول می‌سازند. نمونه‌هایی از این فرزندان را در زمان عترت می‌توان مشاهده کرد. مانند حسان، فرزدق، دعلج، و در زمان باقر العلوم علیه‌السلام مانند کمیت اسدی و حمیری که از موقعیت بسیار والایی بهره‌مند می‌باشند. چه بسا چند بیت شعر آنان به لحاظ زیبایی و محتوای غنی و صحیح که دارد، زبان به زبان در میان مردم گردش می‌نماید و نقش آفرینی می‌کند. اشعار حسان در شأن غدیر خم، فرهنگ غدیر را شکوفا ساخته و زینت بخش صفحات کتاب‌ها شده است. قصیده بلند فرزدق، در شأن اهل بیت (ع) و سیدالسادین علیه‌السلام در کتاب‌های محققین درج شده است، زبان به زبان در گردش می‌باشد. اینک امثال حمیری‌ها و کمیت اسدی‌ها که در مناقب عترت و نیز در رثای حسین علیه‌السلام هزاران قصیده‌ی غنی و زیبا می‌سرودند، فرهنگ دین و فضائل عترت را شکوفا می‌ساختند؛ نگرش‌ها را به سمت خورشید فروزان عترت، متوجه می‌ساختند.

[صفحه 253]

کمیت اسدی

این گونه شاعران مورد عنایت و تشویق عترت بودند. کمیت اسدی که در مناقب عترت شعر می‌سرود. از طرف حکومت زیر نظر بود. باقر العلوم علیه‌السلام وی را مورد عنایات ویژه خویش قرار می‌دهد و با ترغیب خویش، وی را در راه

فرهنگ‌سازی پایدار می‌سازد.

جابر جعفی می‌گوید: به محضر باقر العلوم علیه‌السلام رسیدم، از وی درخواست کمک کردم. حضرت اظهار داشت چیزی اکنون فراهم نیست تا به شما کمک کنم. در این هنگام کمیت اسدی وارد شد. از امام اجازه گرفت قصیده‌ای بخواند؛ امام اجازه داد. امام به خدمت گزارش دستور داد به وی کیسه درهم (ده هزار درهم) جایزه عطا کند. آنگاه کمیت اجازه گرفت قصیده دوم را خواند. امام دستور داد جایزه دوم به وی عطا کنند. کمیت قصیده‌ی سوم را که خواند برای بار سوم جایزه به وی دادند، که مقدار جایزه به پنجاه هزار درهم رسید. لیکن کمیت در پایان گفت من این اشعار را برای جایزه نگفتم می‌خواستم با سرودن این شعرها به رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تقرب جویم. آنگاه باقر العلوم علیه‌السلام در حق وی دعا کرد، فدعاه ابو جعفر علیه‌السلام. [474].

در نقل دیگر درباره کمیت آمده است، که وی در ایام تشریق در منا وارد بر باقر العلوم علیه‌السلام می‌شود. اجازه می‌خواهد شعر بسراید امام می‌فرماید به ذکر خدا مشغول باش. لیکن با اصرار کمیت امام موافقت می‌کند که شعر بگوید. کمیت هنگامی که قصیده خود را تمام می‌کند باقر العلوم علیه‌السلام دست‌های مبارک را به سوی آسمان بلند می‌کند در حق وی می‌گوید: اللهم اغفر للکمیت. [475].

[صفحه 254]

و نیز درباره کمیت آمده است، که در کنار کعبه شعر سرود، امام به طرف کعبه ایستاد و سه مرتبه گفت: اللهم ارحم الکمیت و اغفر له. آنگاه به وی روی کرده فرمود این صد هزار را برای تو فراهم کرده‌ام. کمیت که از فرهنگ بسیار بالا و برتر برخوردار بود عرض می‌کند، هرگز! من از خدا پاداش خویش را خواهم گرفت. شما فقط یکی از پیراهن‌های خود را به من هدیه کنید. امام نیز پیراهنی به وی عطا می‌کند. [476].

کمیت آن گونه متعهد است که در برابر سروده‌های خویش حاضر نیست در همی دریافت کند، پیراهن متبرک امام را بر همه چیز برتری می‌دهد.

باقر العلوم علیه‌السلام در حق کمیت این گونه نیز دعا کرد: لا تزال مویدا بروح القدس ما نصرتنا بلسانک و قد قلت فینا [477] در نقل دیگر ما دمت تقول فینا.

[478] «همواره موید به روح القدس باشی، که با زبان خود ما را یاری می‌نمایی.» در دعای دیگر نیز آمده: لک ما قال رسول الله صلی الله علیه و آله لحسان بن ثابت لن یزال معک روح القدس ما ذببت عنا. [479].

این ارزش فرهنگ آفرینی در نزد باقر العلوم علیه السلام است. فرد این گونه مورد عنایت و دعای خیر عترت قرار می‌گیرد و باقر العلوم علیه السلام به هر صورت ممکن وی را مورد عنایت خویش قرار می‌دهد. و زندگی وی را قرین هر نوع برکت الهی قرار می‌دهد.

[صفحه 255]

اینک نمونه‌ای از قصیده‌های کمیت در رثای حسین علیه السلام در محضر باقر العلوم علیه السلام که در ایام تشریق در منا انشاد شده است یادآوری می‌شود.

اضحکنی الدهر و أبکانی
و الدهر ذو صرف و الوان
لتسعة بالطف قد غودروا
صاروا جميعا رهن اکفان
و ستة لایتجاری بهم
بنی عقیل خیر فرسان

...

متی یقوم الحق فیکم متی

یقوم مهدیکم الثانی

«روزگار مرا هماره خندان و گریان می‌سازد. روزگار رویکردهای متفاوت و رنگارنگ دارد. گریه برای آن نه نفری که در طف (کربلا) مورد نیرنگ قرار گرفتند و همگی آنان کفن شدند و شش تن دیگر از فرزندان عقیل که در کرامت بر همگان سبقت گرفته‌اند و بهترین سوارکاران بودند».

با خواندن این اشعار، امام باقر و فرزندش امام صادق (علیهما السلام) گریه کردند. آنگاه باقر العلوم علیه السلام فرمودند: هر کس ما را یاد کند و یا در هنگام یادآوری مرثی ما از چشمش به مقدار بال مگس اشک بیرون آید، خدای سبحان این اشک را مانع و حجاب از آتش قرار خواهد داد و برای وی خانه‌ای در بهشت بنا می‌کند. آنگاه کمیت ادامه می‌دهد که مهدی آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم برای انتقام این خون در چه زمانی قیام خواهد نمود، تا حق را به عترت که محور حق است باز گرداند. در مورد بیت آخر کمیت که از مهدی آل محمد (عج) سخن به میان آورد، امام همام توضیح دادند، که قائم آل محمد (عج) فرزند نهم از

[صفحه 256]

تبار حسین علیه السلام خواهد بود، ان قائمنا هو التاسع من ولد الحسین. [480]. کمیت آن گونه شیفته عترت بود که یک عمر در مناقب عترت شعر گفت و منتشر

ساخت و بنی‌امیه همواره در صدد بودند تا بر وی آسیب رسانند. حتی هنگامی که بر وی سخت گرفتند؛ از باقر العلوم علیه‌السلام اجازه گرفت در مورد بنی‌امیه هم برای حفظ خون خود شعر بگوید، که امام این اجازه را به وی داد. [481] لیکن در پایان شمشیرهای خشونت بنی‌امیه، بر بدن وی فرود آمدند و بدن کمیت را آن گونه خونین کردند که در هنگامی که به خون خویش آغشته بود جان سپرد. وی در هنگام شهادت زیر شمشیرهای دژخیمان بنی‌امیه زمزمه آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم بر زبانش بود و می‌گفت: اللهم آل محمد اللهم آل محمد. [482].

کمیت این گونه فرهنگ آفرین بود که مورد عنایت ویژه عترت آل رسول صلی الله علیه و آله و سلم قرار می‌گیرد. این همه از زبان باقر العلوم علیه‌السلام و فرزندش صادق آل محمد علیه‌السلام در حق وی سخن گفته می‌شود. آری کارهای بنیادین فرهنگی که محور گردش‌های اجتماعی جامعه می‌باشد، از نگر عترت این گونه ارزش دارد. جامعه به ویژه پیروان عترت باید از رفتار عترت بیاموزند، که از نیروهای فرهنگی و فرهنگ آفرینان جامعه چگونه قدردانی کنند!

هنگامی که جامعه به ارزش‌های فرهنگی و الهی قدر نهد، ارزش‌ها در جامعه مستقر خواهند شد و فرهنگ و تمدن جامعه را فرا خواهد گرفت. رشد و بالندگی در جامعه توسعه خواهد یافت. آشکار است که اگر از

[صفحه 257]

ارزش‌ها قدردانی نشود و فرهنگ آفرینان مورد عنایت و ترغیب قرار نگیرند، فرومایگی و ابتذال و بی‌فرهنگی رواج یافته و جامعه به خصوص نیروهای جوان و پاک به بی‌راهگی خواهند رفت.

آنان که فرهنگ جامعه را بارور می‌سازند، آنان که فطرت‌های پاک جوانان را شکوفا می‌نمایند و فطرت‌ها را با فرهنگ وحی و عترت همگون می‌سازند؛ شادابی و طراوت را به جامعه ارزانی می‌دارند. آنان که با غنی‌سازی فرهنگ جامعه، زندگی را برای جامعه به ارمغان می‌آورند. از آن مقدار قدر و ارزش بهره‌ورند که نمی‌توان برای آن حد و مرز مشخص نمود. همچنین آنان که در تلاشند، اندیشه‌ها را با فرهنگ عترت شاداب و زنده و پایدار سازند. زیرا که فرهنگ عترت دلها و فطرت‌ها را زنده و شکوفا می‌سازد. باقر العلوم علیه‌السلام به فضیل فرمود: ان حدیثنا یحیی القلوب. [483] «گفتار ما دلها را زنده می‌رویاند».

رفتار عترت به خوبی و آشکارا می‌آموزد که از چه محورها و از چه ارزش‌هایی باید قدردانی شود و پیروان عترت به ویژه آنان که در پست‌های فرهنگی مسئولیت به عهده گرفته‌اند، باید به رفتار حضرت بیشتر نگر افکنند و با آگاه شدن از اندیشه

و رفتار عترت، از اندیشه زلال و رفتار پاک و بالنده آنان الگو بگیرند. در هر صورت ترغیب از فرهنگ آفرینان اقدام فرهنگی دیگر باقر العلوم می‌باشد.

بازگرداندن فدک

در زمان کوتاه حکومتداری عمر بن عبدالعزیز، اقدام‌های شایسته‌ای از جانب حکومت شکل گرفت. یکی از اقدام‌های مهم فرهنگی این بود

[صفحه 258]

که سب بر علی علیه‌السلام را ممنوع ساخت. وی در دوران ولایت پدرش در مدینه هنگامی که پدر در خطبه‌هایش، علی علیه‌السلام را نفرین می‌نمود! از وی پرسید سبب لعن بر علی علیه‌السلام چیست. پدر در جواب می‌گوید: مردمی که در اطراف ما هستند، اگر آنچه ما از علی می‌دانیم می‌دانستند، از گرد ما پراکنده و به سمت اولاد علی علیه‌السلام می‌رفتند. این خاطره همواره وی را آزار می‌داد، تا هنگامی که به حکومت رسید، دستور منع سب علی علیه‌السلام را صادر نمود. [484]. همچنین دستور داد حقوق و سهمیه بنی‌هاشم را که از سوی حاکمان بنی‌امیه قطع شده بود به آنها بپردازند. [485].

اقدام شایسته دیگری که وی در پی درخواست باقر العلوم علیه‌السلام انجام داد، برگرداندن «فدک» [486] بود. هنگامی که وی برای زیارت به مدینه آمده بود، باقر العلوم علیه‌السلام از فرصت بهره‌وری نمود و به حضور وی رسید، و با وی گفتگو و نصایح طولانی انجام داد. بعد از شنیدن سخنان حضرت، عمر بن عبدالعزیز قلم و کاغذ خواست و دستور داد سران امت حاضر شوند، در حضور سران امت فدک را به محمد بن علی علیه‌السلام باقر العلوم بازگشت داد. [487]. همچنین نقل حدیث از زبان رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم تا زمان عمر بن عبدالعزیز ممنوع بود. وی با اظهار تأسف از اقدام خلفا که باعث فراموش شدن آثار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم شده بودند، به طور رسمی بخش‌نامه نمود و از دانشمندان

[صفحه 259]

خواست تا احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم را نقل نمایند: انظروا حدیث رسول الله فانی خفت دروس العلم و ذهاب اهله. [488].

ستیز با بدعت‌گذاران

ستیز با کژراهگی و نحله سازان و بدعت‌گذاران که در زمان باقر العلوم علیه‌السلام رواج یافته بودند؛ از اقدام‌های دیگر فرهنگی حضرت می‌باشد. در زمان باقر العلوم علیه‌السلام اصحاب رای و قیاس میدان‌دار عرصه‌های فقه و فقاہت بودند. در زمان باقر العلوم علیه‌السلام گروه‌های منحرف که برخی خود را وابسته به اهل بیت نیز قلمداد می‌نمودند، آشکار شده بودند. امام همام با صراحت کامل آنان را رسوا می‌سازد. بدعت‌گذاران را افرادی دور از دین و دیانت معرفی می‌نماید. و غلات را از پیرامون عترت طرد می‌کند. سایر کژراهگی‌های گروه‌های منحرف را رسوا می‌سازد.

در مورد بدعت، اندیشه زلال حضرت این گونه است که: من افتی الناس بغير علم و لا هدی لعنته الملائكة الرحمة و ملائكة العذاب. [489] «هر کس بدون آگاهی و رهنمون فتوا دهد، فرشتگان رحمت و عذاب وی را لعنت و نفرین خواهند نمود.» در گفتار دیگر بدعت‌گذاری را مشرک معرفی می‌کند، ادنی الشریک ان تبذع الرجل رأیا فیحب علیه و بیغض. [490] «پایین‌ترین مرحله شریک این است که کسی دیدگاهی را بدعت‌گذاری کند و آن را محور دوستی و دشمنی‌ها قرار دهد.» در رفتار هم حضرت به طور شفاف بدعت‌گذاران را معرفی و رسوا [صفحه 260]

می‌سازد. سدید صیرفی روایت می‌کند، من در حال بیرون آمدن از مسجد الحرام بودم که مشاهده کردم باقر العلوم علیه‌السلام می‌خواهد وارد مسجد الحرام شود. حضرت دست مرا گرفت رو به سوی کعبه نمود و فرمود، ای سدید، از جانب خدا دستور است که مردم به سمت این خانه بیایند و طواف دهند و به نزد ما آیند و دوستی و محبت خویش را بر ما عرضه کنند.

آنگاه فرمود افرادی که سد راه خدا هستند را بر شما معرفی کنم. حضرت نگاهی کرد به ابوحنیفه و سفیان ثوری که در مسجد در حالی که عده‌ای به دور آنان گرد آمده بودند، فرمود: اینان سد راه خدا هستند. اینان بدون رهنمون از جانب خدای سبحان با مردم سخن می‌گویند. اگر این افراد پلید در خانه‌های خود می‌نشستند و مردم را گمراه نمی‌ساختند، مردمی که در جستجوی حقیقت بودند، به سوی ما می‌آمدند و ما آنان را از خدا و رسول با خبر می‌ساختیم، حتی یأتونا فنخبرهم عن الله تبارک و تعالی عن رسوله. [491] در این گفتار شفاف باقر العلوم علیه‌السلام بدعت‌گذاران را آشکارا رسوا می‌سازد.

در مورد غلات صریح و شفاف از سران گمراه آنان مانند مغیره بن سعید و بنان

بن تیان ابراز بیزاری می‌جوید، مثله (مغیره) مثل بلعم. [492] «مثل (مغیره) همانند بلعم گمراه است.» لعن الله بنان التبان و ان بنانا لعنه الله کان یکذب علی ابی علیه‌السلام اشهد ان ابی علی بن الحسین کان عبدا صالحا. [493] «خدا لعنت کند بنان تیان را، بنان بر پدر من دروغ می‌بافت، من شهادت می‌دهم [صفحه 261]

که پدرم بنده شایسته خدا بود.»

پندارهای غلات که در مورد علی علیه‌السلام غلو نموده و حضرت را از حد بشر و مخلوق فراتر می‌پندارند. نقد می‌نمایند. لا تضعوا علیا دون ما وضعه الله و لا ترفعوه فوق ما رفعه الله [494] «علی را کمتر از آن که خدا قرار داده و برتر از آن که خدا قرار داده قرار ندهید.»

یا معشر الشیعه شیعة ال محمد کونوا النمرقة الوسطی یرجع الیکم الغالی و یلحق بکم التالی. [495] «ای شیعیان و پیروان آل محمد، راه اعتدال را پیش گیرید، تا تندروها و نیز وامانده‌ها به شما ملحق شوند.»

از مرجئه بیزاری می‌طلبید، اللهم العن المرجئة فانهم اعداؤنا فی الدنيا و الاخرة. [496] «خدایا مرجئه را لعنت کن که آنان دشمنان ما در دنیا و آخرت می‌باشند.» مرجئه بر این پندار غلط هستند که با اعتقاد و ایمان، گناه آسیبی نمی‌رساند! همان گونه با کفر، رفتار شایسته ثمری ندارد و نیز عمل را از لحاظ رتبه بعد از نیت می‌دانند.

ایده‌ی اشاعره را که جبر را برگزیده‌اند و معتزله را که تفویض را انتخاب نموده‌اند، این گونه نقد می‌کند: ایاک ان تقول بالتفویض فان الله عزوجل لم یفوض الامر الی خلقه وهنا و ضعفا و لا اجبرهم علی معاصیه ظلما. [497] «بپرهیز از اعتقاد به تفویض، زیرا خدای عزوجل کار را به خاطر سستی و خستگی به خلقش واگذار ننموده است و نیز آنان را به گناهان مجبور نساخته است.»

[صفحه 262]

در برابر مجسمه که می‌پندارند که خدا در قیامت به صورت جسم پدیدار می‌شود، و نیز در برابر مشبهه که خدای بی‌همانند را به مخلوقات تشبیه می‌کنند روشن‌گری می‌نماید: ان ربی تبارک و تعالی کان لم یزل حیا بلا کیف و لم یکن له کان و لا کان لکونه کیف و لا کان بکونه کیف و لا کان له این و لا کان فی شیء و کان علی شیء. [498] «خدای سبحان همواره زنده بوده است از کیف و حالت‌ها و زمان و مکان برخوردار نیست. خدا در داخل چیزی نیست، همانند اجسام و بر روی چیز

دیگری قرار ندارد.» که این‌ها بخشی اندک از روشن‌گری‌های حضرت در راستای مقابله با بدعت‌گزاران و گروه‌های باطل‌گرا می‌باشد.

گفتان‌ها

یکی دیگر از ابعاد تلاش‌های فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام گفتان‌هایی است که حضرت با دانشمندان و رؤسای مذاهب و نیز گروه‌های منحرف داشتند. این مناظره‌ها گاهی برای برخی اهداف شوم، از جانب حاکمان اموی ترتیب داده می‌شد و گاهی نیز به انگیزه‌های فرهنگی خود حضرت چنین محافل را ترتیب داده و در آن شرکت می‌نمودند.

در این گفتگوها طرف‌های مقابل مغلوب دانش حضرت می‌شدند و حقانیت موضع‌گیری‌های امام هم بر طرف مقابل و هم بر همگان شفاف می‌شد. امام همام با این گفتان‌ها باورهای محوری تشیع و نیز فروع فقهی و معارف را مطرح می‌ساخت و پندارهای گروه‌های منحرف و موضع‌گیری‌های باطل‌انان را رسوا می‌نمود. در این گفتان‌ها، گستره‌ی

[صفحه 263]

دانش حضرت بر همگان آشکار می‌شد و به اثبات می‌رسید که لقب زیبای «باقر العلوم علیه‌السلام» زبینه‌ی حضرت می‌باشد.

در مناظره و گفتان خویش با حسن بصری که معتقد بر تفویض (واگذاری کار انسان به انسان) بود، بی‌پایگی پندارهای وی را آشکار ساخت. [499]. همچنین عبدالله بن نافع از پیروان خوارج در مدینه به حضور حضرت می‌رسد. درباره رفتار علی علیه‌السلام با خوارج از وی می‌پرسد. امام فرزندان مهاجرین و انصار را فرا می‌خواند، آنگاه خود در جمع انبوه جمعیت حاضر می‌شود. امام در گفتگو با وی پندارهای غلط ایشان و باطل‌گرایی وی را آشکار می‌سازد. و موضع حق امیر المؤمنین علیه‌السلام را مبرهن می‌سازد. [500].

همچنین در گفتان با نافع بن ازرق از هواداران خوارج، موضع حق خویش را شفاف می‌سازد. [501] هنگامی که قتاده از بصره با 40 سؤال به حضور امام در مدینه می‌رسد، امام با وی به گفتگو می‌پردازد. قتاده آن چنان تحت الشعاع عظمت امام قرار می‌گیرد، که اعتراف می‌کند در نزد هیچ کس تاکنون این گونه احساس حقارت نکرده بودم. هنگامی که امام عظمت عترت را آشکار می‌سازد، قتاده می‌گوید این خانه تنها سنگ و گل نیست، همان خانه‌ای است که خدای سبحان

آن خانه را بلند مرتبه و بلند آوازه نموده است، اذن الله ان ترفع و يذكر فیها اسمہ.
[502].

[صفحه 264]

هنگامی که حضرت را به شام احضار نمودند، محفل بزرگی از جانب مسیحیان ترتیب داده شده بود که اسقف بزرگ مسیحیان در آن شرکت داشت. امام در چنین محل با شکوه که انبوه جمعیت مسیحی در آن حاضر بودند، شرکت می کند. قسیس سؤال‌های متفاوت از خوارکی‌های بهشتیان و کیفیت زندگی آنان و نیز درباره «عزیر» پیامبر و سایر موضوعات از امام می‌پرسد که جواب‌های امام وی را به شگفتی و ا می دارد. [503] این موارد نیز برخی از تلاش‌های فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام می‌باشد.

اینها برخی از موارد تلاش‌های فرهنگی باقر العلوم علیه‌السلام است که مورد پژوهش قرار گرفت. البته نه تلاش‌های فرهنگی حضرت به این مقدار بسنده است و نه تلاش‌های اجتماعی؛ که در بخش پیشین مورد تحقیق قرار گرفت. بلکه این محورها نمونه‌هایی اندک در این میدان گسترده می‌باشد. و شاید راهگشا و آغازی روشن و شفاف برای محققان و اندیشمندان باشد تا در پیمودن این مسیر، همت بیشتر گمارند. تحقیق جامع به فرصت نگاشتن چندین جلد کتاب نیازمند است، تا اندیشه و رفتار عترت شفاف‌تر بر همگان نمایان شود و شاخص‌های عترت الگوی رفتاری شیفتگان‌شان باشند.

سلام خدا و فرشتگان خدا و همه پاکان بر ارواح پاکشان و درود بی‌پایان الهی بر رهروان راهشان.

[صفحه 265]

ثواب زیارت باقر العلوم

قرآن نگرش‌ها را همواره به سمت عترت و ذریه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم متوجه ساخته است. مسلمانان باید نسبت به عترت محبت و مودت داشته و از اندیشه و رفتار آنان پیام و الگو بگیرند، قل لا اسئلكم علیه اجرا الا المودة فی القربی. [504] «به مردم بگو من مزد رسالت جز مودت به «ذوالقربی» را مطالبه نمی‌نمایم.» رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم نیز بر این مهم پافشاری نموده است و مردم را همواره به سمت و سوی ذریه و عترت خویش فراخوانده است. نتیجه این رویکرد نیز به خود مردم بازگشت دارد، که از رهنمون عترت

بهره‌مند می‌شوند.

نکته حایز اهمیت دیگر این که توجه به عترت اختصاص به زمان زندگی آنان ندارد. بلکه بعد از رحلت آنان نیز مزار آنان مورد توجه علاقه‌مندان است. بر این مهم، رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم مسلمانان را ترغیب نمودند که بعد از رحلت اهل بیت (ع) نیز، پیروان آنان نباید ایشان را فراموش کنند. ثواب زیارت هر کدام از ذریه رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم (عترت) را همانند ثواب زیارت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم بیان نموده‌اند. امام صادق علیه‌السلام: «ما لمن زار احدا منکم قال کمن زار رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم. [505]» «برای کسی که به زیارت یکی از شما موفق شود، چه پاداشی منظور شده است؛ امام در پاسخ فرمودند، پاداش زیارت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم». از زبان باقر العلوم علیه‌السلام در این باره این گونه روایت آمده است، که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فرمودند: «من زارنی او زار احدا من ذریتی زرته یوم القیمة فانقذته من احوالها. [506]» «هر کس مرا یا یکی از ذریه مرا (عترت) زیارت کند، من در قیامت او را زیارت خواهم نمود و وی را از هراس‌های قیامت نجات خواهم داد».

[صفحه 266]

زیارت نامه باقر العلوم

در منابع دو نوع زیارت‌نامه درباره امامان معصوم (ع) مطرح است. یکی زیارت نامه‌های مخصوص هر امام؛ دوم زیارت‌نامه مشترک که توجه عزیزان را به زیارت‌نامه مشترک ائمه مدفون در بقیع جلب می‌نماید.

السلام علیکم ائمة الهدی، السلام علیکم اهل التقوی، السلام علیکم الحجة علی اهل الدنیا، السلام علیکم القوام فی البریة بالقسط، السلام علیکم اهل الصفوة، السلام علیکم اهل النجوى، اشهد انکم قد بلغتم و نصحتم و صبرتم فی ذات الله و کذبتم و اسیی الیکم و اشهد انکم الائمة الراشدون المهديون و ان طاعتکم مفروضه و ان قولکم الصدق و انکم دعوتهم فلم تجابوا و امرتهم و لم تطاعوا و انکم دعائهم الدین و ارکان الارض لم تزلو بعین الله ینسخکم فی اصلاب کل مطهر و ینقلکم من ارحام المطهرات... [507].

«درود خدا بر شما رهبران رهنمون، درود خدا بر شما تقوا پیشگان، درود خدا بر شما که حجت و دلیل خدا بر مردم می‌باشید. درود خدا بر شما که قسط و عدل را

در میان مردم پایدار ساختید.
 من گواهی می‌دهم که شما برگزیدگان الهی هستید. شما همراه‌های خدا می‌باشید.
 گواهی می‌دهم که شما رسالت مسؤلیت خویش را به
 [صفحه 267]

انجام رساندید. شما بر مردم خیرخواهی نمودید. شما در راه استقرار دین خدا
 پایداری نمودید، گرچه برخی شما را نپذیرفتند و بر شما جفا روا داشتند. گواهی
 می‌دهم که شما خود ره یافته و راهبران به سمت رشد و بالندگی می‌باشید. پیروی
 از شما بر همگان بایسته است. گفتار شما حقیقت و صدق است. شما مردم را به
 نیکی‌ها فرا خواندید. گرچه برخی پاسخ ندادند و فرمان شما را نادیده انگاشتند!
 گواهی می‌دهم شما (عترت) ستون‌های استوار دین هستید که رکن‌های پایدار زمین
 می‌باشید. شما را خدای سبحان از تبار مردان پاک و زنان پاکدامن پدیدار ساخت.

پاورقی

- [1] نهج البلاغه، خ 3، ص 9.
- [2] ابراهیم، 25.
- [3] تاریخ الائمه، ص 9 (نقل از مجموعه نفیسه، ص 10).
- [4] مسار الشیعه (مجموعه نفیسه، ص 69) مصباح المتهدج، ص 555، مناقب،
 ج 4 ص 227، اعلام الوری، ج 1 ص 498.
- [5] کشف الغمة، ج 2 ص 17، تذکرة الحفاظ، ج 1 ص 124، وفيات الاعیان، ج
 4، ص 174، مطالب السؤل، ج 2، ص 100، فصول المهمة، ج 2، ص
 879، روضة الواعظین، ص 207، دروس، ج 2، ص 12، کتاب المزار،
 الاتحاف بحب الاشراف، ص 279، مصباح کفعمی، ص 691.
- [6] اصول کافی، کتاب الحجه، باب مولد ابی جعفر، ارشاد، ج 2، ص 158، عمدة
 الطالب، ص 175، المستجد (مجموعه نفیسه، ص 414)، تاج الموالید (مجموعه
 نفیسه، ص 116).
- [7] برای توضیح بیشتر این مطلب، به کتاب امام سجاد علیه‌السلام الگوی زندگی،
 ص 22 مراجعه شود.
- [8] اعلام الهدایة، ج 7، ص 40.
- [9] اصول کافی، باب مولد ابی جعفر علیه‌السلام، حدیث اول.

- [10] همان، کشف الغمة، ج 2 ص 117.
- [11] مائدة، 75.
- [12] اصول کافی، باب مولد ابی جعفر علیه السلام، حدیث 1.
- [13] دلائل الامامه، ص 217.
- [14] ارشاد، ج 2 ص 159.
- [15] ارشاد، ج 2، ص 159، المستجاد (مجموعه نفیسه، ص 415) فصول المهمه، ج 2، ص 882.
- [16] کشف الغمه، ج 2، ص 117، فصول المهمه، ج 2، ص 881، مطالب السؤل، ج 2، ص 100، دلائل الامامه، ص 216، مناقب، ج 4، ص 227.
- [17] ارشاد، ج 2، ص 159، علل الشرايع، ج 1، ص 273، فصول المهمه، ج 2، ص 881، مطالب السؤل، ج 2، ص 100، بحار، ج 46، ص 222، محجة البيضاء، ج 4، ص 243، تذكرة الخواص، ص 336، اعلام الهدایه، ج 7، ص 41.
- [18] ارشاد، ج 2، ص 159، علل الشرايع، ج 1، ص 273.
- [19] نکته دیگر نیز در نامگذاری به لقب زیبایی باقر عنوان شده است؛ و آن این که بخاطر سجده فراوان به این لقب مزین شده است. تذكرة الخواص، ص 336، لیکن نکته ای که در متن آورده شده مناسبترین می باشد.
- [20] اصول کافی، باب مولد ابی جعفر علیه السلام، حدیث 2.
- [21] رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم الگوی زندگی، ص 69.
- [22] ارشاد، ج 2 ص 176.
- [23] مناقب، ج 4، ص 228.
- [24] کشف الغمه، ج 2، ص 343.
- [25] اعلام الوری، ص 511، طبقات، ج 5، ص 156.
- [26] الاتحاف بحب الاشراف، ص 288، تذكرة الخواص، ص 341، فصول المهمه، ج 2، ص 905.
- [27] مطالب السؤل، ج 2، ص 106.
- [28] تاریخ الأئمة (مجموعه نفیسه، ص 10)، تاج الموالید (مجموعه نفیسه، ص 117). المستجاد (مجموعه نفیسه، ص 416)، ارشاد، ج 2، ص 158، کافی باب مولد ابی جعفر، طبقات، ج 5، ص 158، مطالب السؤل، ج 2، ص 107،

- دروس، ج 2، ص 12، اعلام الوری، ج 1، ص 498، روضة الواعظین، ص 207، عمدة الطالب، ص 175، الاتحاف بحب الاشراف، ص 258، شرح الاخبار، ج 2، ص 288، تذكرة الخواص، ص 340.
- [29] برخی از این منابع سال شهادت حضرت را 113 می‌نگارند. مانند تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 272، مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 86، وفيات الاعیان، ج 4، ص 173، برخی دیگر سال 117 می‌نگارند، مانند فصول المهمه، ج 2، ص 902، كشف الغمه، ج 2، ص 119، مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 86، تذكرة الخواص، ص 340، وفيات الاعیان، ج 4، ص 174، تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 248. و برخی هم سال 118 را می‌نویسند مانند، ینابیع المودة، ج 3، ص 439، تذكرة الخواص، ص 340. و نیز حتی سال 124 را نیز نگاشته‌اند، همانند تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 272، مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 86.
- [30] مصباح کفعمی، ص 691.
- [31] فصول المهمه، ج 1، ص 905، دلائل الامامه، ص 216.
- [32] بصائر الدرجات، ج 10، ص 481، باب 9، حدیث 2، دلائل الامامه، ص 231، بحار، ج 46، ص 213.
- [33] فروغ کافی، ج 3، ص 166 و ص 200، وسائل، ج 2، ص 836.
- [34] همان، ص 149.
- [35] همان، ص 148.
- [36] وسائل، ج 2، ص 733.
- [37] همان.
- [38] همان، ص 149.
- [39] مستمسک العروة الوثقی، ج 4، ص 150، تحریر الوسیله، ج 1، ص 75.
- [40] طبقات، ج 5، ص 157.
- [41] همان.
- [42] وسائل، ج 2، ص 862.
- [43] فروغ کافی، ج 3، ص 217، وسائل، ج 2، ص 890.
- [44] همان، ج 5، ص 117.
- [45] همان، ج 3، ص 217، وسائل، ج 2، ص 889.

- [46] اعراف، 157.
- [47] اعلام الهدایه، ج 7، ص 23.
- [48] فصول المهمه، ج 2، ص 892.
- [49] ارشاد، ج 2، ص 157.
- [50] روضة الواعظین، ص 202.
- [51] سیر اعلام النبلاء، ج 4، ص 402.
- [52] عمدة الطالب، ص 175.
- [53] طبقات، ج 5، ص 158.
- [54] رجال کشی، ص 390، حدیث شماره 733.
- [55] الاتحاف بحب الاشراف، ص 284، مناقب، ج 4، ص 220.
- [56] مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 79.
- [57] مناقب، ج 4، ص 215.
- [58] فروع کافی، ج 6، ص 256 و 257.
- [59] وفيات الاعیان، ج 4، ص 174.
- [60] دلائل الامامه، ص 234، بحار، ج 46، ص 307.
- [61] كشف الغمه، ج 2، ص 337.
- [62] اعلام الهدایه، ج 7، ص 22.
- [63] اعیان الشیعه، ج 1، ص 653.
- [64] مطالب السؤل، ج 2، ص 100.
- [65] اخبار الدول، ص 111.
- [66] حلیة الاولیاء و طبقات الاصفیاء، ج 3، ص 180.
- [67] سبائك الذهب، ص 74.
- [68] الصواعق المحرقة، ص 305.
- [69] الأئمة اثناعشر، ص 81.
- [70] مناقب، ج 4، ص 230.
- [71] مناقب، ج 4، ص 226.
- [72] ارشاد، ج 2، ص 157.
- [73] روضة الواعظین، ص 203.
- [74] طبقات، ج 5، ص 158، تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 272.

- [75] تذکرة الحفاظ، ج 1، ص 124.
- [76] اعیان الشیعه، ج 1، ص 655.
- [77] سیر اعلام النبلاء، ج 4، ص 402.
- [78] مناقب، ج 4، ص 223.
- [79] فرائد السمطین، ص 253، حدیث 523.
- [80] بحار، ج 46، ص 307.
- [81] التوحید، ص 93، بحار، ج 3، ص 225، القطرة، ج 1، ص 196.
- [82] رجال کشی، ص 194.
- [83] بحار، ج 41، ص 14.
- [84] تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 282، مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 80.
- [85] تذکر الحفاظ، ج 1، ص 125، تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 280.
- [86] اعلام الهدایه، ج 7، ص 33.
- [87] الفقیه، ج 1، ص 135 شماره حدیث 636.
- [88] صفوة الصفوة، ج 2، ص 110، نور الابصار، ص 280، فصول المهمة، ج 2، ص 885، كشف الغمه، ج 2، ص 329، تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 280.
- [89] فروع کافی، ج 3، ص 323.
- [90] همان، ص 322.
- [91] صفة الصفوة، ج 2، ص 110، نور الابصار، ص 130، فصول المهمة، ج 2، ص 885، كشف الغمه، ج 2، ص 117، تذکرة الخواص، ص 339.
- [92] وسائل، ج 10، ص 190.
- [93] اعلام الهدایه، ج 7، ص 34.
- [94] حشر، 23.
- [95] وسائل، ج 5، ص 257.
- [96] یونس، 10.
- [97] احزاب، 44.
- [98] رعد، 24.
- [99] طه، 47.

[100] صافات، 181.

[101] نمل، 59.

[102] چند نکته:

اهمیت سلام

سلام نشان فروتنی و تواضع و از نشانه‌های انسان مؤمن است. مؤمن در برخورد با دیگری پیش از هر کلام آغازین سخنش سلام می‌باشد. بر سلام کردن در برخوردهای اجتماعی تأکید فراوان شده است؛ یعنی افراد پیش از آغاز سخن نخست سلام کنند. رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم آنگونه به آن پافشاری داشت که حتی در برخورد با کودکان از همگان در اظهار سلام پیشی می‌گرفت. خمس لا أدهن... و التسليم على الصبيان لتكون سنة من بعدی. (وسائل، ج 8، ص 441) در مورد ثواب سلام این گونه رهنمون رسیده است، که برای سلام هفتاد حسنه منظور شده است. که 69 حسنه آن از سلام کننده و یک حسنه، از آن کسی است که جواب سلام را می‌دهد: السلام سبعون حسنة تسعة و تسعون للمبتدی و واحدة للراد. (بحار، ج 73 ص 11).

آداب سلام

در آداب سلام تأکید شده تلاش شود انسان بر دیگران سبقت بگیرد. پیش از این که طرف مقابل به وی سلام کند وی مبادرت به سلام کند، تا به سنت نیک رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم رفتار نموده باشد. و نیز مناسب است افراد کوچکتر به بزرگترها سلام کنند. دو گروه که با یکدیگر برخورد می‌کنند، گروه کم به گروه زیاد سلام کند، و نیز فرد عابر بر فرد نشسته سلام کند. (وسائل، ج 8، ص 449) سواره بر پیاده سلام کند. الراكب احق بالسلام، (بحار، ج 73، ص 12) کسی که بر دیگران وارد می‌شود بر کسانی که بر آنها وارد شده سلام کند. (وسائل، ج 8، ص 449). ایستاده بر نشسته سلام کند، و القائم على القاعد. (اصول کافی، باب من يجب ان يبدأ بالسلام، حدیث 4) آنان که مرکب برتر دارند بر آنان که مرکب ضعیفتر دارند سلام کنند، که سلام نشان تواضع است و مرکب برتر زمینه تبختر و تکبر را فراهم می‌سازد. برای این که از این خطر در امان باشد صاحب مرکب برتر بر راکب ضعیفتر سلام کند. این حقیقت در روایت این گونه تبیین شده، سواره بر پیاده سلام کند. اسب سوار بر قاطر سوار سلام کند و قاطر سوار بر الاغ سوار سلام کند. (اصول کافی، باب من يجب يبدأ بالسلام، حدیث 2 وسائل، ج 8، ص 449 و 450).

در این موارد نباید سلام کرد:

- در رعایت آداب سلام با همه فضیلتی که دارد در مواردی از سلام نمودن پرهیز داده شده است. از باقر العلوم علیه السلام این گونه روایت است، که بر افرادی که نام برده می‌شوند نباید سلام کرد: یهودیان، مسیحیان، مجوسیان، بتپرستان، میگساران، افرادی که شطرنج و نرد بازی می‌کنند، مجسمه سازان (بحار، ج 73، ص 8) کسی که به مادرش بدزبانی می‌کند، (بحار، ج 73، ص 9) افرادی که موسیقی و غنا حرام و ساز حرام گوش می‌دهند، (وسائل، ج 8، ص 454) سلام کردن مرد بر زن جوان، (وسائل، ج 8، ص 452) مردان زن نما، شاعرانی که شعر باطل می‌سرایند، ربا خواران، کسی که در حال دستشویی (توالت) است. کسی که در حمام است. و کسی که آشکارا گناه می‌کند. کسی که در حال نماز است و نیز کسی که در حال رفتن به نماز جمعه است و کسی که در دنبال جنازه حرکت می‌کند. (روضه الواعظین، ص 458، اصول کافی، باب التسلیم، حدیث 11، وسائل، ج 8، ص 446، بحار، ج 73، ص 9، خصال، ج 1، ص 331).
- [103] فروع کافی، باب مولد ابی جعفر علیه السلام، حدیث 2، ارشاد، ج 2، ص 159، فصول المهمه، ج 2، ص 882، مطالب السؤل، ج 2، ص 106، تاریخ ابن عساکر، ج 54، ص 276، مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 78.
- [104] علل الشرایع، ج 1، ص 273.
- [105] رجال کشی، 43.
- [106] کافی، باب مولد ابی جعفر علیه السلام، حدیث 2، امالی صدوق، ص 353، علل الشرایع، ج 1، ص 273، رجال کشی، ص 41، اختصاص مفید، ص 62، مطالب السؤل، ج 2، ص 106، روضة الواعظین، ص 206، مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 78.
- [107] روضة الواعظین، ص 202، بحار، ج 46، ص 221، نقل از امالی طوسی.
- [108] الفقیه، ج 2، ص 270.
- [109] قدر، 4.
- [110] کشف الغمه، ج 2، ص 352، المحجة البيضاء، ج 4، ص 248.
- [111] برای مؤلف کشف الغمه، جناب محقق ابوالفتح اربلی، همین فضیلت بس که چنین روایتی را در فضیلت اهل بیت نگاشته. اگر کشف الغمه نداشت جز همین

یک روایت را در فضیلت، اهل بیت (علیهم السلام) برای بالندگی و سعادت وی کفایت می‌نمود.

- [112] دلائل الامامه، ص 226، اختصاص، ص 272.
- [113] یس، 81.
- [114] آل عمران، 181.
- [115] یس، 82.
- [116] اختصاص، ص 272.
- [117] فراید السمطین، ص 253، حدیث 522، مناقب، ج 4، ص 223، در این باره در بخش تفسیر آفتاب توضیح بیشتر خواهد آمد.
- [118] کشف الغمه، ج 2، ص 355، اعلام الوری، ص 504، دلائل الامامه، ص 226، فصول المهمه، ج 2، ص 897، مناقب، ج 4، ص 200، بحار، ج 46، ص 249.
- [119] اختصاص، ص 272، دلائل الامامه، ص 224.
- [120] مناقب، ج 4، ص 200، بحار، ج 46، ص 261.
- [121] بحار، ج 46، ص 248.
- [122] مناقب، ج 4، ص 200.
- [123] همان، بحار، ج 46، ص 294.
- [124] شرح شافیه ابی فراس، ص 589.
- [125] بحار، ج 46، ص 302.
- [126] شرح شافیه، ص 589.
- [127] اختصاص، ص 272.
- [128] ارشاد، ج 2، ص 161 و 162، فصول المهمه، ج 2، ص 888، کشف الغمه، ج 2، ص 337.
- [129] وسائل، ج 12، ص 43.
- [130] تکاثر، 1.
- [131] ارشاد، ج 2، ص 166.
- [132] شرح شافیه ابی فراس، ص 589.
- [133] فروع کافی، ج 4، ص 499.
- [134] بحار، ج 46، ص 302.

- [135] شرح شافیہ، ص 589.
- [136] اعلام الہدایہ، ج 7، ص 30.
- [137] همان.
- [138] ارشاد، ج 2، ص 167.
- [139] مطالب السؤل، ج 2، ص 105.
- [140] ارشاد، ج 2، ص 166، مطالب السؤل، ج 2، ص 105.
- [141] اعیان الشیعہ، ج 1، ص 651، کشف الغمہ، ج 2، ص 320، بحار، ج 46، ص 291.
- [142] توبہ، 103.
- [143] دلائل الامامہ، ص 234.
- [144] عیون الاخبار و فنون الآثار، ص 218، اعلام الہدایہ، ج 7، ص 28.
- [145] تاریخ دمشق، ج 54، ص 294، عیون الاخبار ابن قتیبہ، ج 3، ص 57، اعلام الہدایہ، ج 7، ص 28.
- [146] آل عمران، 134.
- [147] ارشاد، ج 2، ص 168.
- [148] همان.
- [149] مناقب، ج 4، ص 224.
- [150] بحار، ج 46، ص 233.
- [151] فصلت 34.
- [152] اصول کافی، باب القناعۃ، حدیث 7.
- [153] البدایہ و النہایہ، ج 8، ص 42.
- [154] فروع کافی، ج 3، ص 548.
- [155] معانی الاخبار، ص 262، بحار، ج 93، ص 66.
- [156] دعائم الاسلام، ج 2، ص 158، نقل از اعلام الہدایہ، ج 7، ص 35.
- [157] فروع کافی، ج 6، ص 446.
- [158] فروع کافی، ج 6، ص 448.
- [159] ص 93.
- [160] فروع کافی، ج 6، ص 480.
- [161] موادی کہ برای ازالہ مو بہ کار گرفتہ می شدہ است.

- [162] فروع کافی، ج 6، ص 480.
- [163] فروع کافی، ج 6، ص 448.
- [164] اصول کافی، باب اصول الکفر و ارکانه، حدیث 6.
- [165] وسائل، ج 11، ص 177.
- [166] همان و ص 179.
- [167] همان، ص 177.
- [168] فصول المهمه، ج 2، ص 886.
- [169] مطالب السؤل، ج 2، ص 102.
- [170] روم، 30.
- [171] اعراف، 157.
- [172] فروع کافی، ج 6، ص 280.
- [173] همان.
- [174] کهف، 27.
- [175] رعد، 28.
- [176] فروع کافی، ج 3، ص 505 حدیث 18.
- [177] فروع کافی، ج 3، ص 112.
- [178] مطالب السؤل، ج 2، ص 101، حلیة الاولیاء، ص 181.
- [179] اعیان الشیعه، ج 1، ص 653، کشف الغمه، ج 2، ص 345.
- [180] همان، ص 651.
- [181] آل عمران، 31.
- [182] البرهان فی تفسیر القرآن، ج 2، ص 22.
- [183] شوری، 42.
- [184] اسراء، 44.
- [185] البرهان فی تفسیر القرآن، ج 2، ص 22.
- [186] امالی مفید، ص 3، بحار، ج 6، ص 178.
- [187] توضیح بیشتر در مورد چگونگی دیدن منافق در ذیل عنوان «پس از مرگ کجا می‌رویم» آمده است.
- [188] سیره ابن هشام، ج 5، ص 96.
- [189] رجال کشی، ص 227.

- [190] بحار، ج 25، ص 297.
- [191] فروع کافی، ج 6، ص 55.
- [192] بحار، ج 6، ص 190، ح 6.
- [193] همان، ص 191، ح 37.
- [194] فروع کافی، ج 3، ص 132.
- [195] همان، ص 136.
- [196] بحار، ج 6، ص 188، ح 26.
- [197] تفسیر عیاشی، ج 2، ص 134، بحار، ج 6، ص 177.
- [198] فروع کافی، ج 3، ص 134.
- [199] وسائل، ج 2، ص 820.
- [200] فروع کافی، ج 3، ص 128، بحار، ج 6، ص 196، ح 49.
- [201] بحار، ج 6، ص 188، ج 25.
- [202] همان، ص 190.
- [203] مریم، 17.
- [204] بحار، ج 6، ص 275.
- [205] فروع کافی، ج 3، ص 235، بحار، ج 6، ص 260.
- [206] همان.
- [207] بحار، ج 6، ص 235، ح 52.
- [208] معانی الاخبار، ص 288، ح 2.
- [209] شفاعت در عالم برزخ؟
- در این روایت سخن از نجات گروه سوم به شفاعت عترت می‌باشد. این نکته با برخی روایاتی که مفهوم آنها این است که در عالم برزخ شفاعت نیست، ناسازگاری ندارد. زیرا مفاد این روایت این نیست که در عالم برزخ از شفاعت بهره‌مند می‌شود. بلکه ممکن است منظور این باشد که در قیامت در پایان کار به برکت شفاعت شافعین مانند عترت، به بهشت برود.
- بنابراین، این نکته ناسازگاری با روایاتی ندارد که می‌فرمایند در برزخ شفاعت نیست، امام صادق علیه‌السلام: من بر شیعیان خود از عالم برزخ بیم دارم. بعد از برزخ ممکن است آنان را نجات دهیم، و الله ما اخاف علیکم الا البرزخ، فاما اذا صار الامر الینا فنحن اولی بکم. (بحار، ج 6، ص 214).

- عن الصادق علیه السلام البرزخ القبر و هو الثواب و العقاب بین الدنیا و الاخرة، (بحار، ج 6، ص 218) «برزخ از هنگام مرگ تا قیامت است».
- امام صادق علیه السلام در قیامت ممکن است به برکت شفاعت پیامبر یا جانشینان پیامبر همه شیعیان به بهشت بروند، لیکن بر شما از برزخ هراسناک هستم، ولکنی و الله اتخوف علیکم فی البرزخ. (فروع کافی، ج 3، ص 342، بحار، ج 6، ص 267). معنای این گروه از روایات این است که در عالم برزخ شفاعت نیست.
- [210] اصول کافی، باب العفة، حدیث 8.
- [211] اصول کافی، کتاب العقل و الجهل، حدیث 15.
- [212] نهج البلاغه، حکمت 147، ص 387.
- [213] رجال کشی، ص 194.
- [214] اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب آخر منه، حدیث 3.
- [215] اصول کافی، باب بذل العلم، حدیث 4.
- [216] اصول کافی، باب صفة العلم و فضله، حدیث 4.
- [217] کافی، کتاب فضل العلم، باب الاخذ بالسنه و الشواهد، حدیث 8.
- [218] زلزال، 7.
- [219] بحار، ج 89، ص 107.
- [220] بلد، 4.
- [221] توبه، 126.
- [222] بقره، 177.
- [223] آل عمران، 200.
- [224] وسائل، ج 1، ص 35.
- [225] همان.
- [226] وسائل، ج 5، ص 279.
- [227] نور الثقلین، ج 3، ص 316.
- [228] وسائل، ج 15، ص 196.
- [229] عبس، 24.
- [230] وسائل، ج 18، ص 44.
- [231] نام قراء هفت‌گانه عبارتند از: عبدالله بن عامر، عبدالله بن کثیر، عاصم بن بهدله، زبان بن العلاء، حمزة بن حبیب، نافع بن عبدالرحمن، علی بن حمزه کسائی.

- [232] حمد، 4.
- [233] بقره، 222.
- [234] اصول کافی، کتاب فضل القرآن، باب النوادر، حدیث 23.
- [235] همان، حدیث 12.
- [236] پژوهشی در علوم قرآن، بخش قرائت متواتر در قرآن، ص 108.
- [237] امام حسین علیه السلام الگوی زندگی، ص 89.
- [238] حیاة الحیوان، ص 93.
- [239] تاریخ الخلفاء، ص 260.
- [240] همان.
- [241] بحار، ج 46، ص 335.
- [242] تاریخ مختصر دمشق، ج 15، ص 231، ترجمه عبدالملک مروان، رقم 210.
- [243] بحار، ج 46، ص 274.
- [244] ارشاد، ج 2، ص 174.
- [245] حیاة الحیوان، ص 93.
- [246] شرح نهج البلاغه ابی الحدید، ذیل خطبه 203، ج 11، ص 43.
- [247] فروع کافی، ج 8، (روضه)، ص 395.
- [248] امالی طوسی، ص 154، بشارة المصطفی، ج 2، ص 146.
- [249] شرح نهج البلاغه ابی الحدید، ذیل خطبه 203، ج 11، ص 43.
- [250] البداية و النهایه، ج 9، ص 153.
- [251] مروج الذهب، ج 3، ص 166، الكامل، ج 3، ص 226، تهذیب التهذیب، ج 2، ص 185.
- [252] تاریخ ابن کثیر، ج 9، ص 133، البداية و النهایه، ج 9، ص 153، نهایه الأرب، ج 21، ص 334.
- [253] نهایه الأرب، ج 21، ص 334.
- [254] نهج البلاغه ابی الحدید، ذیل خطبه 203، ج 11، ص 43.
- [255] همان.
- [256] کتاب الوزراء و الكتاب، ص 37.
- [257] نهایه ابن اثیر، ج 1، ص 283.

- [258] اصول کافی، کتاب فضل العلم، باب اختلاف الحديث، حديث 1، رسالة في المهر، ص 15.
- [259] رجال كشي، ص 136.
- [260] اصول کافی، کتاب فضل العلم، باب اختلاف الحديث، حديث 1.
- [261] تذكرة الحفاظ، ج 1، ص 2.
- [262] همان، ص 7.
- [263] تذكرة الحفاظ، ج 1، ص 7.
- [264] تدوين السنة الشريفه، ص 487، به نقل از البدايه و النهايه ابن كثير.
- [265] تدوين السنه الشريفه، ص 472، به نقل از طبقات ابن سعد.
- [266] تذكرة الحفاظ، ج 1، ص 7.
- [267] حجر، 9.
- [268] تقييد العلم، ص 29، ص 30.
- [269] تدوين السنة الشريفه، ص 290.
- [270] همان، ص 295 و 297 و 301.
- [271] شرح نهج البلاغه، ذيل خطبه 203، ج 11، ص 43.
- [272] كنزل العمال، ج 10، ص 262.
- [273] تقييد العلم، ص 86، اسد الغابه، ج 5، ص 224، استيعاب، ج 4، ص 106.
- [274] تقييد العلم، ص 74.
- [275] تقييد العلم، ص 81 و 88، مسند احمد، ج 2، ص 164.
- [276] امالي صدوق، ص 401، مجلس 63.
- [277] مكاتيب الرسول صلى الله عليه و آله و سلم.
- [278] همان، ج 1، ص 197.
- [279] همان، ص 204.
- [280] همان، ص 224.
- [281] صحيح بخارى، ج 1، ص 39، كتاب العلم، حديث 4، طبقات، ج 2، ص 370 مكاتيب الرسول، ج 3، ص 618.
- [282] الغدير، ج 5، ص 290.
- [283] همان، ص 248.

- [284] همان، ص 272.
- [285] همان، ص 292 و 293.
- [286] همان.
- [287] همان، ص 279.
- [288] شرح ابی‌الحدید، ذیل خطبه، 203، ج 11، ص 43.
- [289] رجال کشی، ص 136.
- [290] رجال کشی، ص 224، حدیث شماره 401.
- [291] رجال کشی، ص 396 و 397، شرح حال سفیان ثوری، شماره حدیث 741.
- [292] الغدیر، ج 5، ص 350.
- [293] همان، ص 283.
- [294] طبقات الحفاظ، ج 1، ص 77، نقل از الغدیر، ج 5، ص 330.
- [295] الغدیر، ج 5، ص 314.
- [296] همان.
- [297] همان، ص 304.
- [298] همان، ص 314.
- [299] همان، ص 304.
- [300] همان، ص 305.
- [301] همان، ص 306.
- [302] همان، ص 308.
- [303] همان، ص 330.
- [304] همان.
- [305] اسد الغابه، ج 3، ص 394، الاستیعاب، ج 3، ص 111.
- [306] الاصابه، ج 2، ص 369.
- [307] اسد الغابه، ج 1، ص 79.
- [308] همان، طبقات، ج 1، ص 106، سیره ابن هشام، ج 2، ص 303، استیعاب ج 1، ص 162.
- [309] انساب اشراف، ج 5، ص 134.
- [310] الغدیر، ج 5، ص 279.

- [311] همان، ص 280.
- [312] همان، ص 280 و 281.
- [313] همان، ص 283.
- [314] همان.
- [315] همان، ص 199.
- [316] همان، ص 283 و 284.
- [317] الأحكام فی الاصول و الاحکام، ج 2، ص 31، نقل از حیات فکری، ص 295.
- [318] نظره عامه فی تاریخ الفقه الاسلامی، ص 110، نقل از حیات فکری...، ص 295.
- [319] کشف القناع فی حجیة الاجماع، ص 56، نقل از حیات فکری...، ص 295.
- [320] ضحی الاسلام، ج 1، ص 386، نقل از حیات فکری، ص 295.
- [321] همان.
- [322] الکامل، ج 3، ص 256.
- [323] طبری، ج 4، 168.
- [324] فروع کافی، ج 8، (روضه) ص 350 و 351.
- [325] کنز العمال، ج 11، ص 117، مستدرک، ج 4، ص 480، انساب اشراف، ج 5، ص 64.
- [326] امام حسین علیه السلام الگوی زندگی، 114.
- [327] تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 178.
- [328] همان، ص 177.
- [329] همان، ص 178.
- [330] همان، ص 177 و 178.
- [331] امام سجاد علیه السلام الگوی زندگی، ص 169.
- [332] کافی، ج 8، روضه، ص 76، حدیث 30.
- [333] نور، 37.
- [334] فروع کافی، ج 6، ص 256 و 257.
- [335] دلائل الامامه، ص 239.

- [336] بحار، ج 46، ص 318.
- [337] دلائل الامامه، ص 240، بحار، ج 46، ص 306 تا 313 و 316.
- [338] بحار، ج 46، ص 316.
- [339] اصول کافی، باب مولد ابی جعفر، حدیث 5، دلائل الامامه، ص 241.
- [340] بحار، ج 46، ص 355 و 356.
- [341] نهج البلاغه، خ 27، ص 28.
- [342] بحار، ج 45، ص 109.
- [343] الجمل، ص 404، وقعة الصفین، ص 3.
- [344] الجمل، ص 293.
- [345] طبری، ج 4، ص 216.
- [346] الجمل، ص 266، ارشاد، ج 1، ص 249، بحار، ج 32، ص 115، سفینه البحار، ج 2، ص 491.
- [347] انساب اشراف، ج 3، ص 293.
- [348] امام حسین علیه السلام الگوی زندگی، ص 141، نهج البلاغه ابی الحدید، ج 11، ص 43.
- [349] بصائر الدرجات، ج 2، ص 76 و 77 باب النوادر من ابواب الولاية.
- [350] بشارة المصطفی، ج 2، ص 135.
- [351] امالی طوسی، ص 678، مجلس 37، بحار، ج 27، ص 165، سفینه البحار، ج 2، ص 491.
- [352] وسائل الشیعه، ج 3، ص 425.
- [353] ارشاد، ج 2، ص 163، فصول المهمه، ج 2، ص 890، سیر اعلام النبلاء، ج 4، ص 405، شرح الاخبار، ج 3، ص 280، كشف الغمه، ج 2، ص 338.
- [354] فروع کافی، ج 6، ص 429.
- [355] شرح حال اصحاب امام باقر علیه السلام مراجعه می شود.
- [356] مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 79.
- [357] رجال نجاشی، ص 28.
- [358] مختصر تاریخ دمشق، ج 23، ص 83.
- [359] رجال نجاشی، ص 126.

- [360] تاریخ یحیی بن معین، ج 3، ص 294، نقل از تاریخ تشیع، ص 26.
- [361] تاریخ المذاهب، ج 2، ص 145.
- [362] المعرفة و التاريخ، ج 2، ص 806، نقل از تاریخ تشیع، ص 26.
- [363] شرح نهج البلاغه، ذیل خطبه 203، ج 11، ص 43.
- [364] اخبار البلدان، ص 30، نقل از تاریخ تشیع، ج 1، ص 26.
- [365] وسائل، ج 12، ص 130.
- [366] همان.
- [367] همان، ص 131.
- [368] همان.
- [369] خصال، ج 1، ص 116.
- [370] محاسن، ص 92، بحار، ج 23، ص 86.
- [371] همان.
- [372] فروع کافی، ج 2، ص 18.
- [373] رجال کشی، ص 203 و 204.
- [374] فروع کافی، ج 5، ص 107، وسائل، ج 12، ص 135.
- [375] فروع کافی، ج 8، (روضه)، ص 341.
- [376] تاریخ یعقوبی، ج 2، ص 248.
- [377] دلائل الامامه، ص 221، منتهی الآمال، ج 2، ص 199.
- [378] کامل الزیارات، ص 236، باب 43، حدیث اول.
- [379] بحار، ج 44، ص 193.
- [380] وسائل، ج 10، ص 336.
- [381] وسائل، ج 10، ص 329.
- [382] کامل الزیارات، ص 452.
- [383] امام سجاد علیه السلام الگوی زندگی، ص 252.
- [384] رجال کشی، ص 125.
- [385] همان، ص 126.
- [386] مقتل خوارزمی، ج 2، ص 127.
- [387] فروع کافی، ج 8، (روضه)، ص 210، فصول المهمه، ج 2، ص 896، المحجه البيضاء، ج 4، ص 249.

- [388] برای آشنایی با اصحاب باقر العلوم علیه السلام به کتاب های رجالی از جمله رجال طوسی، ص 102 و شرح حال، مانند اعیان الشیعه، ج 1، ص 655 مراجعه شود.
- [389] رجال نجاشی، شرح حال حسن بن علی بن زیاد، ص 28 و 29.
- [390] رجال کشی، ص 163، اختصاص، ص 201.
- [391] رجال کشی، ص 194، اختصاص، ص 66.
- [392] صحیح مسلم، ج 1، ص 15، رجال کشی، ص 194.
- [393] رجال کشی، ص 194.
- [394] اصول کافی، باب انه لیس شیئی من الحق فی ید الناس الا خرج من عند الائمة، حدیث 3.
- [395] ارشاد، ج 2، ص 168.
- [396] فصول المهمه، ج 2، ص 888.
- [397] وسائل، 18، ص 70، جامع الاحادیث الشیعه، ج 1، ص 51.
- [398] اصول کافی، باب صفت العلم و فضله، حدیث 4.
- [399] اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الطاعه و التقوی، حدیث 1، فصول المهمه، ج 2، ص 888.
- [400] بحار، ج 65، ص 55.
- [401] اصول کافی، باب العفه، حدیث 2، وسائل الشیعه، باب وجوب العفه، ج 11، ص 197.
- [402] خصال، ج 1، ص 22.
- [403] اصول کافی، باب الحب فی الله و البغض فی الله، حدیث 3.
- [404] خصال، ج 1، ص 22.
- [405] همان.
- [406] اصول کافی، باب حسن البشر حدیث 3.
- [407] همان، باب حسن الخلق، حدیث 1.
- [408] امالی مفید، ص 185، مجلس 23، حدیث 10.
- [409] وسائل، ج 8، ص 536، حدیث 22.
- [410] اصول کافی، باب الاهتمام بامور المسلمین، حدیث 10.
- [411] اصول کافی، باب الطاعه و التقوی، حدیث 3.

- [412] تحف، ص 299.
- [413] امالی صدوق، ص 442، مجلس 68، حدیث 4.
- [414] بحار، ج 72، ص 149.
- [415] امالی طوسی، مجلس 9، ص 231، بحار، ج 2، ص 235.
- [416] مطالب السؤل، ج 2، ص 105.
- [417] اصول کافی، باب المؤمن و علاماته، حدیث 24.
- [418] همان.
- [419] کافی، ج 8 (روضه)، ص 80.
- [420] امالی مفید، ص 33، مجلس 4، حدیث 7.
- [421] اصول کافی، کتاب الایمان و الکفر، باب الطاعه و التقوی، حدیث 3.
- [422] وسائل، ج 2، ص 905.
- [423] اصول کافی، کتاب فضل العلم، باب ثواب العالم و المتعلم، حدیث 4.
- [424] بشارة المصطفی، ج 5، ص 291.
- [425] خصال، ج 2، ص 444.
- [426] بحار، ج 65، ص 180.
- [427] فروع کافی، ج 2، ص 235، بحار، ج 65، ص 189.
- [428] فروع کافی، ج 8، (روضه) ص 212، با تفاوت بشارة المصطفی، ج 1، ص 35.
- [429] اختصاص، ص 216.
- [430] بحار، ج 65، ص 42.
- [431] ارشاد، ج 1، ص 41.
- [432] بحار، ج 19، ص 129.
- [433] بحار، ج 65، ص 119.
- [434] بحار، ج 65، ص 68.
- [435] مناقب، ج 4، ص 209.
- [436] رجال کشی، ص 194.
- [437] ارشاد، ج 2، ص 168، مناقب، ج 4، ص 223.
- [438] ارشاد، ج 2، ص 162.
- [439] مناقب، ج 4، ص 209، بحار، ج 46، ص 266.

- [440] مناقب، ج 4، ص 223.
- [441] كشف الغمه، ج 2، ص 352.
- [442] مناقب، ج 4، ص 223.
- [443] وسائل الشیعه، ج 18، ص 9.
- [444] مناقب، ج 4، ص 194.
- [445] اختصاص، 309.
- [446] التوحید، صدوق، ص 93، القطرة من بحار مناقب النبی و العترة، ج 1، ص 196.
- [447] بحار، ج 25، ص 384، القطرة...، ج 2، ص 258.
- [448] فرائد السمطين، ص 253، حدیث شماره 523.
- [449] مناقب، ج 4، ص 223.
- [450] اصول کافی، باب مولد ابی جعفر علیه السلام حدیث 5.
- [451] همان، باب فرض طاعه الائمه، ح 1.
- [452] همان، باب مولد ابی جعفر علیه السلام، حدیث 5.
- [453] بحار، ج 65، ص 58.
- [454] بحار، ج 65، ص 86.
- [455] اختصاص، ص 272.
- [456] کافی، ج 1، کتاب الحجه باب كل شیء من الحق...، حدیث 3.
- [457] وسائل، ج 18، ص 94.
- [458] ارشاد، ج 2، ص 168.
- [459] اصول کافی، باب ما يجب من ذکر الله حدیث 2.
- [460] بحار، ج 46، ص 278.
- [461] بحار، ج 46، ص 278.
- [462] اصول کافی، کتاب الحجه، باب معرفه الامام، حدیث 4.
- [463] همان، باب ان الامام علیه السلام يعرف الامام، حدیث 1.
- [464] همان، باب ان الائمه اركان الارض، حدیث 3.
- [465] همان، کتاب الايمان و الكفر، باب المصافحه، حدیث 16.
- [466] بحار، ج 8، ص 348.
- [467] امالی طوسی، مجلس 16، ص 65، بحار، ج 65، ص 116.

- [468] بحار، ج 46، ص 307.
- [469] همان، ج 65، ص 35.
- [470] همان، ج 51، ص 136.
- [471] کافی، کتاب الحجّه، باب الاثمه (ع) ولاة امر الله، حدیث 2.
- [472] همان، باب معرفه‌ی الامام، حدیث 8.
- [473] بحار، ج 26، ص 255.
- [474] الاختصاص، ص 271 و 272، بحار، ج 46، ص 262.
- [475] الغدير، ج 2، ص 192.
- [476] مناقب، ج 4، ص 214، بحار، ج 46، ص 333.
- [477] اعلام الوری، ص 509 و 510، رجال کشی، ص 207.
- [478] رجال کشی، ص 208.
- [479] فروع کافی، ج 8، (روضه) ص 102، رجال کشی، ص 207، سفینه البحار، ج 1، ص 415.
- [480] الغدير، ج 2، ص 202 و 203، سفینه البحار، ج 1، ص 415.
- [481] همان، ص 200.
- [482] همان، ص 211.
- [483] وسائل، ج 18، ص 62.
- [484] مروج الذهب، ج 3، ص 184، الكامل، ج 3، ص 256.
- [485] همان.
- [486] فدک بخشی از املاک و غنایم یهود در خیبر بود که رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم به فاطمه (س) واگذار کرده بود.
- [487] مناقب، ج 4، ص 225، الكامل، ج 3، ص 270.
- [488] تدوین السنه الشریفه. ص 16.
- [489] وسائل، ج 18، ص 9.
- [490] محاسن، ص 205.
- [491] اصول کافی، کتاب الحجّه، باب ان الواجب علی الناس بعد ما یقضون...، حدیث 3.
- [492] رجال کشی، ص 227.
- [493] بحار، ج 25، ص 296 و 297.

- [494] امالی صدوق، ص 216، مجلس 38، حدیث 4.
- [495] اصول کافی، باب الطاعه و التقوی، حدیث 6.
- [496] کافی، ج 8، (روضه) ص 276، بحار، ج 46، ص 291.
- [497] احتجاج، ج 2، ص 327.
- [498] اصول کافی، باب الکون و المكان، حدیث 3.
- [499] الاحتجاج، ج 2، ص 113 و 184.
- [500] فروع کافی، ج 8 (روضه) ص 350.
- [501] اعیان الشیعه، ج 1، ص 653.
- [502] فروع کافی، ج 6، ص 256 و 257.
- [503] دلائل الامامه، ص 237.
- [504] شوری، 23.
- [505] رسائل، ج 10، ص 426.
- [506] کامل الزیارات، ص 40، وسائل الشیعه، ج 10، ص 259.
- [507] تهذیب الاحکام، باب زیارتهم (علیهم السلام)، ج 2، ص 28، انتشارات
فراهانی.